

Era Glèisa ena Val d'Aran

Jusèp Amiell Solé

Era existència der Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana, e aguesta publicacion, son possibles gràcies ara ajuda de:

Generalitat de Catalonha

Departament de Cultura

Departament de Justícia

Departament de Territori (IDAPA)

Gobierno de España

Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades

Deputacion de Lhèida

Institut d'Estudis Ilerdencs

Baqueira Beret S.A.

Ajuntament de Naut Aran

Ajuntament de Vielha e Mijaran

Ajuntament d'Es Bòrdes

Tolo&Associats

Donacions privades

Era seccion aranesa der Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana ei formada per Jusèp Loís Sans, Angelina Cases, Ròsa Maria Salgueiro, Miquèu Segalàs, Jèp de Montoya, Elvira Riu, Lourdes España, Bernat Arrous e Ramon Sistac. Formen era seccion estandard Joan Salas Lostau, Patrici Pojada, Jacme Taupiac, Florian Vernet, Felip Carbona, Claudi Balaguer, Franc Bardou e Myriam Bras.

Era Societat Filiau d'Istòria, Patrimòni e Identitat der Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana ei formada per Thaïs Rodés, Álvaro Aunòs, Carlos Fañanas, Maria Pau Gómez, Isaure Gratacós, Josep Lluís, Patrici Pojada, Joan Carlos Riera e Alberto Velasco.

Direccion dera Istòria d'Aran: Josep Maria Canabal

© Jusèp Amiell Solé

© Institut d'Estudis Aranesi - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana

1èra edicion: deseme 2024

Imatge de portada: Glèisa de Sta. Maria de Mijaran. Autor: Lluís M. Vidal. Archiu fotografic CEC. An 1902.

ISBN: 978-84-09-67438-1

DL: L 879-2024

ENSENHADOR

Presentacion.....	5
Proèmi.....	7
1. Inicis dera fe cristiana ena Val d'Aran.....	9
2. Prumères comunitats cristianes e glèises.....	13
3. Sant Bertran, bisbe de Comenge: s. XI-XII.....	17
4. Bertran de Gòt, bisbe e Papa Clement V: s. XII-XIV.....	21
5. I auec un bisbe catar en Aran?.....	23
6. Es Acordats: s. XIV.....	27
7. Escòla de Gramatica en monastèri de Mijaran.....	31
8. Es ordenances des bisbes de Comenge: 1646, 1724, 1731.....	37
Ordenances de 1646.....	37
Ordenances de 1724.....	38
Ordenances de 1731.....	41
9. Es confrairies ena Val d'Aran: s. XV-XIX.....	45
10. Era Germandat de Pujòlo.....	49
11. Dèumes, graèrs e censaus.....	53
12. Es capelhans porcionèrs.....	59
13. Era mission deth P. Jean Forcaud: 1642.....	63
14. Aran, un lòc d'exili: era Revolucion Francesa.....	67
15. Aran dèishe Comenge e cerque un aute bisbat.....	71
16. Eth s. XIX.....	75
Romerias, processons e santuaris en Aran.....	75
Era Glèisa.....	81
Guèrres carlines.....	84
17. Eth bisbe Caixal e es antics Acordats.....	87
18. Germans dera Salle en Aran - eth collègi Joan March.....	93
19. Germanes Sagrada Família en Aran.....	97
20. Eth s. XX.....	99
De 1900 a 1936.....	99
Calvari dera Glèisa: de 1936 a 1938.....	101
De 1938 a 2000.....	107
21. Era Glèisa deth s. XXI en Aran.....	113
22. Bibliografia.....	117

PRESENTACION

Me platz atier era invitacion der Excm. Sr. Jèp de Montoya, president der Institut d'Estudis Aranesi – Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana entà que presenta era aportacion ad aguest esplendid volum d'Istòria dera Val d'Aran, qu'eth M.I. Mn. Jusèp Amiell e Solé (Garòs, Naut Aran, 1930) aufrís, e qu'ei ua version redusida e completada d'aqueth que ja publicuèc eth 2016 com "Istòria dera Glèisa en Aran".

Damb ua vision clara e ua determinacion inalterabla, Mn. Amiell presbiterian e Canonge d'Urgelh, Prèmi Lengua Viua en 2004, Medalha d'Aur deth Conselh Generau d'Aran en 2010 e Crotz de Sant Jòrdi dera Generalitat de Catalonha en 2012, a trabalhat incansablament entà fomentar er usatge der aranés en toti es encastres dera vida quotidiana. Eth sòn prètzhèt a transcendit es simples paraules, enfortint es ligams dera comunautat e inspirant a generacions a redescurbir, normalizar e apreciar era sua identitat lingüistica. Era sua direccion a estat cruciau entath manteniment der aranés ena litúrgia e era vida cristiana, enes escòles, enes mejans de comunicacion e enes institucions locals, en tot assegurar qu'aguesta lengua viua sigue encara ua part pertocanta dera vida ena Val d'Aran.

Non podem desbrembar era sua implicacion ena revirada deth Missau, deth Nau Testament e des Saums, e ara ja ei en tot corregir era version aranesa de tota era Bíblia. Auem de valorar era sua participacion en eveniments culturaus que celèbren eth ric patrimòni aranés. Mossen Amiell a demostrat qu'era lengua ei fòrça mès qu'un mejan de comunicacion; ei eth còr e era anma d'un pòble, un tresaur que cau preservar e cultivar damb suenh e amor.

En reconéisher era sua dedicacion, onoram non sonque era sua figura, senon tanben era causa ara qu'a dedicat era sua vida. Mossen Jusèp Amiell ei un exemple de com era determinacion e er amor pera pròpria cultura pòden superar obstacles e deishar ua traça inesborrable ena istòria d'ua comunautat. Era sua òbra ei ua crida ara Glèisa d'Urgelh e a toti nosati entà valorar e protegir era riquesa lingüistica e culturau que mos entore, un legat que mos inspirarà encara pendent fòrça ans.

Damb arregraïment e admiracion, dedicam aguesta presentacion introductòria ath trabalh precis deth pastor bon e er intellectuau umil qu'ei eth M.I. Mn. Jusèp Amiell, que non pèrd era oportunitat d'estudiar naues causes, as sòns nauanta quate ans de vida e setanta de ministèri sacerdotau, e qu'ei un sacerdot exemplar, fòrça estimat en presbitèri diocesan, e un veritable custòdi dera anma aranesa.

Joan-Enric Vives e Sicília

Arquevesque-avesque d'Urgelh e Coprinçe d'Andòrra

PROÈMI

Era istòria dera Glèisa comence damb Jesús de Nazaret, que neishc e viuec laguens deth mon religiós deth judaïsme en Palestina. Era sua vida, es sues paraules e es sues òbres seràn eth fundament d'ua longa istòria cristiana.

Es quate evangèlis, es *Hèts des Apostòls* e quauques cartes de Sant Pau recuelheràn era òbra de Jesús. Es apostòls, qu'auien acompanhat a Jesús, seràn testimònis dera sua mòrt e dera sua resurreccion, e animadi per Esperit Sant comencen a expressar-se en tot díder: "Ad aguest Jesús, Dieu l'a ressuscitat, nosati n'èm testimònis, e l'a hèt Senhor e Messies". Damb un baptisme, es que decidissen creir en Jesús formaràn ua naua comunitat e ben lèu se nomenaràn cristians.

Des de Jerusalèm, eth cristianisme començarà a estener-se per Palestina, laguens deth judaïsme, e dempús damb es apostòls - Pèrre, Pau e es auti - anarà arribant as diuèrsi païsi, que formen er Empèri roman, damb Roma coma caplòc.

Sant Pau, en ua des sues cartes, manifestarà eth desir d'arribar-se enquia Ispània. Era tradicion tanben mos ditz que'er apostòl Sant Jaume arribe enquia Occident, en extrèm deth mon coneishut.

Ben lèu s'instaure era fe cristiana en Lugdunum - campament militar e ciutat romana importanta enes començaments dera nòsta èra - ua fe que pendent vint sègles mos acompanharà.

Ena Val d'Aran aurà ua istòria pròpria: dus bisbats, Comenge e Urgelh; dus païsi, França e Espanha; ua lengua, ua cultura e un govèrn pròpris. Tot açò balhe ara istòria dera Glèisa d'Aran ues caracteristiques que mereishen èster escrites.

Arregraïm qu'er Institut d'Estudis Aranesi – Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana age volut includir un relat sus Glèisa en Aran laguens dera "Istòria d'Aran".

1. INICIS DERA FE CRISTIANA ENA VAL D'ARAN

Enes començaments deth cristianisme, ena part nauta dera Garona, trapam un centre d'influéncia fôrça documentat: era ciutat de Lugdunum Convenarum - tanben coneishuda peth nòm de Civitas Convenarum - qu'aué coneishem coma Sant Bertran de Comenge.

Aguest endret comence a auer es sòns moments importants coma ciutat romana quan eth generau Pompei - an 72 a.C. - venç a Sertòri e installe en Lugdunum un camp de concentracion des soldats vençudi.

Era influéncia d'aguesta ciutat ben lèu arribèc enquiàs vals dera Garona. Es petites tribus dera sua part nauta sigueren pacificades, aplegadas e apropades ar antic lòc de Lugdunum. Er istoriador Lacaze considèrè qu'era paraula "convenae" signifie "gent venguda de toti es costats", n'i a d'auti que defeneràn que vò díder "lòc de gent aventurèra". Escriu Contrasty ena sua òbra *Les évêques de Comminges*: "En regnat d'August se conquerís - sense massa resisténcia - tot eth districte de Lugdunum, e ei metut jos era sua proteccion. Lugdunum comence a créisher, degut ath sòn plaçament admirable, era riquesa dera tèrra e era proteccion naturau que li dan es montanhes. Ua grana vila romana ocupe era sua lana: tèrmes, aquaducs, teatres, fòrum, riques cases particulars e botigues amplissen eth lòc, damb temples, cases de pèira e marme, abundant en aqueth lòc, damb estàtues, tot desconeishut ena Gàlia preromana. De toti aquesti elements, ara sonque ne rèste coma testimòni er imponent teatre enganchat ara montanha."

Aguesta preponderanta ciutat, ena nauta Garona, damb es sues vies de comunicacion, auie de recéber ben lèu eth coneishement d'ua fe cristiana, qu'en Roma, eth caplòc der Empèri, s'anaue establint, ena dusau mitat deth sègle prumèr, maugrat ac hesse damb dificultats degudes as persecucions que patie.

Es legions romanes s'anauen neurint de cristians que portauen era sua fe enquia toti es lòcs a on i auie lotjaments militars. Ei vertat que non se pòt parlar de Glèisa en un territòri enquia qu'aguesta non a ua cèrta vida

comunitària damb preveres, diaques, oratòris o petites capèles. Ei quan i trapam un bisbe ath servici d'aquera comunitat que podem parlar de Glèisa, o bisbat.

Podem ara preguntar-mos: quin siguec eth prumèr bisbe de Lugdunum? de qui recebec era imposicion de mans que lo convertic en prumèr bisbe dera ciutat?

Damb era arribada dera Patz de Constantin - an 313 - eth Lugdunum cristian prenech un camin pròpri. A mitat deth s.III eth Papa escuelhec e consagrèc a un disciple sòn coma bisbe dera comunitat cristiana dera nauta Garona: Sant Sernilh. Siguec enviat des de Roma enquia Tolosa, entà èster eth bisbe d'aguest endret. Ada eth podem atribuir era incipienta evangelizacion de tota era conca dera Garona, damb era sua preséncia soentejada en Lugdunum.

Coma liegem en ua carta der apostòl Sant Pau ath sòn disciple Titos: "Jo t'è deishat en Creta, entà qu'organizes e metes preveres en cada lòc, coma t'ac è dit". Dera madeisha manèra, passada era mitat deth s.III, un disciple de Sant Sernilh - deth que non ne coneishem eth nòm -, serie consagrat entà presidir era vida cristiana dera ciutat mès importanta dera nauta Garona, Lugdunum, parçan qu'aurie estat recorrut anteriorament per Sant Sernilh.

Eth nau bisbe se trape damb un corròp de familhes cristianes, coma era de Valèria Severa. Eth nòm d'aguesta distinguida familha la trapam en labades sepulcraus deth s.IV.

Se trapen inscripcions - an 347 - sus Patròclo, espós de Valèria, prevere o bisbe, pr'amor qu'alavetz es dues foncions se mesclauen. Abans der an 385, trapam ath bisbe Severino. Per un aute costat, Sant Macari - ans 385 a 415 - ei coneishut en un listat de sants, coma bisbe de Lugdunum, disciple de Sant Martin de Tors.

Auem, donques, ua Glèisa assolidada en Comenge. Era fe cristiana s'estenerà, sense prèssa, mès sense pòsa, pes diuèrses vals der arriu Garona.

Damb era cultura romana, dempús de tres cents ans, aqueres vals non èren tribus isolades, rudes e sense cultura. Era colonizacion, a diferéncia de çò que passèc damb es vals deth sud des Pirenèus, auie hèt eth sòn trabalh abans.

Facilament ne trapam era pròva enes pèires trabalhades que se descorbissen en lòcs propèrs a Lugdunum: autars votius, esteles funeràries, fragments de marme damb gravats, e d'outes.

Julien Lacaze, ja en an 1934, registrèc 468 inscripcions antiquas estudiadas, e d'eres, 380 en bisbat de Comenge, escrites en latin. Parle des trapades ena Val d'Aran, que non son pògues, enes pòbles d'Arties, Les, Tredòs, Aubèrt e Gessa, mès non les indique totes. Sabem dera existéncia des de Mijaran (desapareishudes), Escunhau (desapareishuda e remplaçada damb ua còpia), Gausac, Casarilh, Bausen, Vilamòs, Bossòst, Garòs (petita orna de ceramica), e d'outes. Ua bona part d'eres les vedem aué calades enes parets des glèises o campanaus e quauqu'ues damb signes cristians. Tot açò ven a dider-mos qu'era cultura romana auie arribat lèu ena Val d'Aran, e per açò tanben arribèc lèu era fe cristiana, quan en Comenge i auie ua Glèisa organizada e missionèra damb un bisbe ath deuant.

Eth bisbe Sant Macari - finaus deth s. IV - bastís ua basilica o grana glèisa ena part baisha deth serrat de Lugdunum. En lòc a on aué i a era glèisa des sants Just e Pastor. Però lèu vieràn tempsi d'invasions, de guèrra e destruccion.

Es barbars - an 409 - se presenten enes Pirenèus, demolissen e saquegen. Eth bisbe Macari ei dehòra de Lugdunum. A mès, ben lèu arribaràn es gòts - an 414 - que gessen des païsi der èst d'Euròpa, e arriben enes Pirenèus en tot privar a Lugdunum dera preséncia deth bisbe. Dempús es visigòts, de fe arriana, qu'arriben d'Ispània e establissen eth sòn règne en Tolosa.

En aqueri moments - prumèra mitat deth s.V - trobam coma bisbe d'Auch a Sant Orenç. Aguest sant a rebut ua grana devocion en tot Comenge e tanben ena Val d'Aran. En Vielha se li dedicuèc ua glèisa de formes gotiques e un polit campanau, que sigueren des'hèts pendent era mitat deth s.XIX.

En s.V trobam un sant vinculat damb Comenge e era Val d'Aran: Sant Paulin de Nòla. Siguec bisbe d'ua ciutat fòrça luenhana, Nòla, en Itàlia. S'an trapat documents que mos dan era següenta informacion sus era sua vida: neishec en Aquitània des Gàlies, en ua familia nòbla, d'ua grana cultura. Siguec poèta en vèrsi latins, es quaus an arribat enquia nosati. Viatgèc tà Barcelona, a on

recebec eth sacerdoti e en tornar entath sòn país originari, en sòn camin, ditz era tradicion, trauessèc eth pòrt de Pèires Blanques (Bonaigua). Eth lòc qu'aué coneishem damb eth nòm de Mijaran, lo dediquèc a Santa Maria, segurament pr'amor que i trobèc rèstes d'un culte pagan. Dempús va tà Itàlia e aqui u ei consagrat bisbe de Nòla.

Fig. 1: Glèisa de Santa Maria de Mijaran e rèstes der antic monastèri

2. PRUMÈRES COMUNITATS CRISTIANES E GLÈISES

En periòde merovingi - s. VI - s'anauen succedint es bisbes de Comenge, sense coneisher-les toti. Sonque d'un vam a hèr memòria pera sua vinculacion damb era Val d'Aran e per motius rebrembadi pera tradicion-legenda e pera istòria. Mos referim a Sant Sabin, martir, entre es ans 700 e 732. Ua antica tradicion mos ditz que demorèc dus viatges, pendent un cèrt temps, en eremitòri o lòc de Mijaran. Se li a dat culte ena Val d'Aran: en Arties auie ua placa de marme damb era inscripcion "Sabinus", e un autar e retaule pintat, ena glèisa de Sant Joan, que siguec cremat pendent era guèrra de 1936. Ua imatge sua se sauve, aué, ena glèisa de Santa Maria.

Non coneishem, documents que mos parlen d'aqueres prumères comunitats cristianes dera Val d'Aran ena nauta Edat Mejana. Dempús des ares romanes, des rèstes de hòsses galoromanes, e de quaquí crismons des prumèri sègles, mos trapam damb un long silenci ena istòria dera Val d'Aran, enquiàs sègles X a XII. Cèrtament es comunitats cristianes anauen creishent e s'anauen organizant damb es sòns oratòris o senzilha glèises, que damb eth pas des ans, s'anauen reemplaçant per d'outes, enquia arribar a èster ues bastisses damb es elements d'un polit romanic incipient. Quauqu'ues an arribat a nosati: Sant Miquèu de Vilamòs, Sant Joan d'Arròs, Sant Fabià d'Arres, e d'outes. Ath sòn torn i aurie ua petita comunitat cristiana. D'outes petites glèises an estat mutilades, ampliades peth pas deth temps: Aubèrt, Arròs, ena part dera sagristia... D'outes an esdevengut granes glèises romaniques. En aqueri sègles neisheren es parròquies, damb era independéncia que dauen a cada un des poblats.

Era Val d'Aran, acornerada laguens des montanhes, viuerie ua cèrta autonomia luenh des problèmes sociaus e politics de pertinença a un o ar aute des cabecèrs qu'anauen gessent, Garona enjós o ath sud des Pirenèus, en moment en qué s'establien es prumèri comdats: Comenge, Palhars, Ribagòrça. Era Val d'Aran aurà d'escuèlher un cap o rei e era sòrt queirà deth costat d'Aragon-Catalonha.

Se non trapam documents escrits de tot aguest temps de vida cristiana, auem

era istòria escrita enes pèires trabalhades e ben plaçades ath long de generacions, convertides en petiti oratòris e glèises. Eres son coma un documentau d'ua vida, d'ua fe, d'uns fidèus, d'ua Glèisa.

Un documentau que podem liéger a trauès de tantes glèises, quauqu'ues d'eres enes madeishi començaments deth qué ne didem "romanic". S'auem dit que'era fe cristiana pugèc pera Garona e es aranesi abracèren aguesta fe, tanben es artesans pujarien pera Garona e ben lèu es aranesi aprenerien er art de bastir senzilhaes e solides glèises e dempús damb un romanic mès ric e bèth. Mès tard, en quauqu'es d'ere, arribarie un gotic trabalhath damb mestratge.

S'an sauvat ena Val d'Aran, ua grana quantitat de pèires antiquas, galoromanas, anteriores ara fe cristiana, reaprofitadas enes parets des glèises e campanaus coma auem escrit. Açò pòt demostrar que'eth pas de quauqui cultes precristians o pagans a cultes cristians se hec damb cèrta normalitat sense eth besonh de qu'aqueres rèstes siguessen lançades o desbrembades.

Cride era atencion que'es prumèras bastisses que mos an arribat agen quauquarren de pròpri dera Val d'Aran degut ath clima deth país. Vedom qu'era pòrta d'entrada non ei jamès ena part oèst dera glèisa, que serie mès normau, mès practic e estetic, senon ena part sud o nòrd dera glèisa, respectant que garde tà orient. En trèir era pòrta der oèst s'aluenhauen des inclemències, plojes o vents que'ena Val vien tostemp d'aquera part. Tanben es antiquas e petites glèises an era vòta, bastida non damb husta senon damb pèira o caudia, entà èster mès caudes.

Passat er an 1000, en bona part dera Euròpa cristiana, devenguec un temps entà guardar eth futur damb esperança, damb alegria, damb un desir de bastir ua societat erosa cercant ua benestança. Aguesta esperança ère frut dera vivència d'ua fe en Jesucrist, qu'amie era istòria, coma mèstre e lum deth mon. Atau ac presente eth pantocràtor dera glèisa de Sant Climent de Taülh o tanben era Theotokos o Mair de Diu ena glèisa de Santa Maria de Tredòs.

Ère aquera ua societat ena qué conviuien es senhors e es vassals; i auie entre eri, ei vertat, ues diferències importants, mès, maugrat aguestes, tot se viuie en ua cèrta patz, amiada per ua madeisha fe cristiana, que no deishau de

rebrembar que toti èrem egaus, hilhs de Diu e germans e per tant mereishedors de respècte. Per açò trobam sants veneradi pes fidèus en totes es coches sociaus, tanben de nòbles e reis. Ad aguesti tanben se les demanaue un camin de santetat, de seguiment fidèu a Jesucrist, eth compliment des obligacions publicques, cercar era patz e non deishar de costat era atencion as mèss desvaludi. Tanben es bisbes auien un poder e ua grana consideracion ena societat e atau podien corregir as madeishi reis e nòbles en un reng d'egalitat. En aquera Euròpa era preséncia notòria de frares benedictins, franciscans, dominics, e d'auti, rebrebaue que'er Evangèli ère d'obligat compliment entà toti.

Era Val d'Aran, ath long dera Garona, entre ua part e ua auta des Pirenèus, recebie es influéncias o estils artistics en art de constrúir, que viege des granes ciutats. Atau cada pòble damb ua gent delerosa de fe cristiana bastie es sues petites glèises, bères ena sua forma, enes sues proporcions, damb es sues ábsides e espadanhes tàs campanes; d'aguestes glèises mos n'an arribat quauqu'ues: Sant Miquèu de Vilamòs, sant Fabià d'Arres, sant Joan d'Arròs e Vila, eth Rosèr d'Aubèrt, Betlan, Escunhau, Arròs ena sagristia, ..., encara que totes eres, exceptant-ne pògues, an agut modificacions importants que les an desfigurades; d'outes glèises sigueren rebastides, en tot dar-les mèss grandària, enquia arribar as glèises de tres naus: Bossòst, Vilamòs, Vilac, Arties, Unha, Salardú, Tredòs... Glèises totes eres que volien èster ua imatge dera granessa que mereishie eth Senhor, mèss enlà deth besonh de que toti es fidèus podessen èster acuelhudi en eres. Es pòbles non aurien ua poblacion massa nauta, se mos atenem as censi deth S. XIV.; mèss Diu se mereishie era madeisha consideracion que se li daue enes granes ciutats.

Comenge, pendent es prumèri mil ans, siguec era matritz dera fe cristina ena Val d'Aran, e ath marge dera evolucion politica que mercaue es sues frontères segontes es influéncias d'un costat o un aute des sues montanhes, damb reiuames e comdats qu'anauen neishent e desapareishent, era Val d'Aran non volie aluenhar-se deth bisbe de Comenge que l'anaue acompanhant ena sua fe. Mèss a mesura qu'era Val d'Aran va cercant ua emparança ena part sud des Pirenèus, començaràn es dobtes e eth complèxe equilibri entre es dus poders:

er espirituau e eth temporau. Açò seguirà pendent ueit sègles. Atau ac veiram ath long d'aguest trabalh.

Fig. 2: Glèisa dera Mair de Dieu dera Purificacion de Bossòst

3. SANT BERTRAN, BISBE DE COMENGE: S. XI-XII

Deisham de costat eth listat des bisbes de Comenge dera nauta Edat Mejana entà plaçar-mos en un moment istoric deth bisbe mès coneishut de toti: Sant Bertran de l'Isle.

Un long pontificat – de 1083 enquia 1123 - en moments importants tara Glèisa, damb era reforma gregoriana, portada a tèrme peth Papa Gregòri VII. Tanben en d'auti bisbats de Catalonha gessen bisbes sants e savis que merquen un cambi tara Glèisa: Sant Ermengòu, d'Urgelh, 1010-1035; er abat Oliva, de Ripòlh, +1065; o San Ramon, de Ròda, +1125. Pendent eth long pontificat deth bisbe Bertran de Comenge, eth trabalh auec tres axes:

1- Portar era patz, damb era trèva de Diu: ddes deth dimèrcles pera tarda enquiath deluns peth maitin se paraue tot combat o guèrra.

2- Deféner e ajudar es praubi.

3- Desvolopar era reforma gregoriana ena Glèisa.

Damb aguesti tres objectius Sant Bertran a estat un modèu entara istòria e tanben entad aué, 1000 ans dempús. Es miracles de Sant Bertran, que coma ua legenda s'escriueren ben lèu, mos ac diden. Eth pòble fidèu lo venerèc coma sant e era sua hòssa, ena catedrau, se convertic en centre de peregrinacion. Era catedrau siguec rebastida o ampliada ena sua memòria per un successor sòn, Bertran de Gòt - en 1295 - que dempús siguec escuelhut Papa damb eth nòm de Clement V.

Non i a dopte qu'eth sant bisbe recorrerie toti es cornèrs de Comenge e tanben dera Val d'Aran, ara qué li dèc ua cèrta autonomia en espartir eth Bisbat en archidiaconies. Atau, ena Val d'Aran i aurà un archidiaca, qu'amassa damb eth bisbe trabalharà entara reforma gregoriana, potenciarà era vida cristiana e era bona administracion des glèises e parròquies, qu'en aqueri moments serien ben establides. Quauques petites glèises, que mos an arribat balhen testimòni dera fe deth pòble D'outes glèises sigueren rebastides damb er esplendor deth romànic. Er archidiaca d'Aran aura un lòc reservat ena part quèrra dera

catedrau, deuant deth bisbe e amassa damb es canonges.

Era preséncia deth sant bisbe en Comenge merquèc uns moments importants de reconstruccion, de renauiment uman e espirituau en sòn bisbat. Ua tradicion relacione a Sant Bertran damb era devocion ara Mair de Diu ena Val d'Aran, en Montgarri. Cèrtament ei fôrça antica era devocion a Maria en aguest lòc; ua pròva n'ei era polida e trabalhada pòrta romanica que se saue dera antica glèisa, comparabla as mès polides que trapam en Aran o en Palhars. Ei ua manifestacion deth romanic qu'eth sant bisbe hec a nèisher ena sua ciutat de Lugdunum, damb era catedrau que hec a bastir e que dediquèc a Santa Maria. D'era se saue aué era part dera entrada e deth claustre.

Se Sant Bertran siguec admirat en vida, dempús dera sua mòrt tot se tornèc en veneracion. Ja en madeish sègle dera sua mòrt, deuant dera fama de santetat, demostrada damb prodigis, se recuelheren es sòns miracles. Un clèrgue dera diocèsi d'Auch, E. Vital, escriu a finaus deth sègle XII sus era vida e es miracles de Sant Bertran, damb ua relacion de 31 miracles o prodigis atribuïdi ath sant bisbe.

Un d'aguesti miracles parle d'ua guarison d'ua hemna aranesa. Escriuem eth relat que se'n hè. Ditz atau: "Ua hemna dera Val d'Aran, tormentada per un mau esperit, hège pòur as que la vedien. Tàs sòns vesins e tara madeisha familha ère escadença de refús, d'opròbi, e d'aluenhar-se dera sua preséncia. L'acornerauen. Auie arribat a èster vergonha e tenèbres. Aguesta hemna, en pensar ena sua penosa situacion, va tara catedrau de Comenge e pren part enes vigílies e pregàries. Prosternada deuant deth sepulcre de Sant Bertran se planhie e s'encomanaue ara intercession deth sant bisbe. Arribèc, fin finau, qu'ena preséncia de fôrça persones, eth demòni, que la tormentaue, sentent era preséncia de Sant Bertran, s'aluenhèc dera sua victima. Atau, desliurada deth mau esperit, desapareisheran d'era toti aqueri signes que la hègen odiosa entara gent. Era dèc gràcies a Diu e a Sant Bertran".

Fig. 3: Catedrau de Nòsta Senhora de Sant Bertran de Comenge

4. BERTRAN DE GÒT, BISBE E PAPA CLEMENT V: S. XIII-XIV

Bertran de Gòt, encara que siguec pògui ans bisbe de Comenge – de 1295 a 1299 – a d'èster rebrembat, ja qu'ocupe un lòc destacat en long listat des bisbes.

Neishec cap ar an 1264 e hec es sòns estudis enes universitats de Tolosa e de Bolònia. Er an 1296 siguec nomenat bisbe de Comenge.

Eth nau bisbe siguec un bon pastor e administrador, s'apropèc as sòns capelhans. Un des sòns desirs siguec potenciar era memòria deth sòn predecessor, Bertran de l'Isle, bastint ua naua catedrau, ampliacion dera antica, a on venerar es rèstes o relíquies deth qu'eth madeish declararà sant. Dèishe Comenge e ei nomenat a arquevesque de Bordèus. Quan er an 1305 se met en camin entà Lion entà ester consagrat Papa, l'acompanhen es reis Jaume II d'Aragon, Felip IV rei de França e eth rei de Malhòrca Juame II.

En aqueri moments existie un long plet entre Aragon e França sus era possession dera Val d'Aran. Sigueren de besonh trenta nau ans entà trobar ua solucion. Coïncidint damb er inici deth litigi, un canonge de Sant Bertran de Gòt, Guillhèm Teste, siguec nomenat archidiaca d'Aran. Pendent es darrèri tres mesi - an 1312 – eth plet se negocièc en Vielha. Siguec portat ara decision o arbitri deth Papa.

Mentretant era Val d'Aran auie estat metuda jos era custòdia e proteccion deth rei de Malhòrca, Jaume II. Damb era intervencion de tres Papes: Bonifaci VIII, Benedit IX e Clement V, s'artenh era patz a trauès deth *Tractat de Poissy*. En totes aguestes convèrses auec un lòc important eth canonge d'Urgelh, Berenguer d'Argelaguer. Serie ua ajuda entàs capelhans d'Aran, de manèra qu'era sua preséncia e eth sòn judici afavoriren ath rei d'Aragon en contra deth bisbe de Comenge, mès favorable ath rei de França.

Serà en an 1308, qu'eth Papa Clement V torne tà Comenge, mentre se va agranint era part gotica dera catedrau, qu'eth auie començat. Declare era santetat de Sant Bertran, e se pòrten es sues rèstes darrèr der autar major en deambulatóri dera absida, tà que poguen èster mès facilament venerades pes fidèus e pes pelegrins deth camin de Santiago.

Eth Papa instituïrà eth jubiléu de Sant Bertran cada sèt ans, quan eth 3 de mai què en diuendres. Es aranesi, enes darrèri jubiléus deth s. XX, qu'an agut lòc, s'an hèt presents deuant des relíquies de Sant Bertran, acompanyant-les ena missa e ena processon. Serà degut ath Papa Clement V, qu'era ciutat dèishe de nomenar-se Lugdunum e pren eth nòm de Sant Bertran de Comenge.

Era memòria deth bisbe e Papa a restat tanben rebrembada ja qu'inicièc eth prumèr exili des Papes en Avinhon a on i demoraràn pendent seishanta ueit ans, de 1309 a 1377. Se rebrembe tanben a Clement V pera discutida supression dera coneishuda e poderosa orde des templaris, amiada a tèrme segurament pera pression deth rei de França.

5. I AUEC UN BISBE CATAR EN ARAN?

Començam en tot transcríuer ua cita d'un document antic, qu'a estat era rason ara que s'an agarrat fòrça istorians des nòsti dies entà afirmar era existéncia d'un bisbe catar ena Val d'Aran. Er istorian canonge Jean Contrasty, ena sua òbra "*Les Évêques de Comminges*" escriu: "En sinòde de Sant Fèlix de Caraman (pròp de Tolosa), en an 1167, dèren un bisbe as ciutats que non n'auien: a Tolosa, Bernard-Raymond; a Carcassona, Giraud-Mercier; ara Val d'Aran, eth bisbe Raymond de Casalis". Ditz atau en latin: "eth Raymundus de Casalis accepit consolamentum et ordinem ut esset episcopus aranensis". Vò díder "e Raymond de Casalis recebec eth consolament (sòrta de baptisme) e era orde (episcopat) tà èster bisbe aranés)."

Abans de méter es motius o arguments que mos hèn a creir que non i auec un bisbe catar ena Val d'Aran, hèm ua referéncia sus era fe o es credences des catars, nomentadi tanben albigesi.

Eth catarisme ei un conjunt d'idèes e pensaments que gessen der èst d'Euròpa e d'Àsia, e que s'intègren enes credences dera Euròpa cristiana, a on era fe catara se desvolopèc, sustot en Occitània. Es sòns seguidors son coneishudi coma catars (purs) o albigesi, degut ara ciutat d'Albi a on aueren ua grana activitat e preséncia.

Çò que mès cride era atencion dera teologia catara o dera sua fe son es idèes maniquèes, que compòrten un dualisme ena nòsta existéncia: eth mon ei creat e amiat per dus principis e dues fòrces contràries e etèrnes. Ua des fòrces ei eth Diu bon, eth Pair etèrn deth qué ges era part espirituaue dera persona; e era auta ei eth Diu dolent, eth demòni, creador dera part materiaue o terrenau. Era vida ei un luta entre era part espirituaue e era part materiaue, que son antagoniques.

Açò metie es catars fòrça luenh dera fe cristiana. Tad aguesta non i a sonque un solet principi de tot çò creat, invisible e visible, espirituaue e materiaue. Era fe catara portaue a credences qu'èren consequéncia dera sua fe.

Era anma de cada un mauviuie laguens d'un còs terrenau, enquia qu'era mòrt

despartie es dus. Entre es catars non i auie sonque un sacrament coneishut per “Consolament” - sòrta de baptisme o benediccion - damb eth que s’aquerie era puresa entà entrar ena glòria. Aguest sacrament fòrça gent lo retardaua enquiath moment dera darrèra malautia o dera mòrt. Ad aguestes persones se les consideraue “credentes”, eth pòble senzilh. Èren desliurades dera ascetica rigorosa que tiegen es que recebien eth “Consolament” abans. Aguesti èren es perfèctes, es purs, es “bons òmes” as que se les demanaue d’aluenhar-se de tot aquerò qu’ère terrenau. Açò comportaua eth desprèci deth còs, refusar eth matrimòni e abstier-se de cèrti minjars.

Non i auie sacerdots, sonque eth bisbe dirigie era comunitat, ajudat de dus diaques, eth “hilh major” e “eth hilh menor”, es dus ancians.

Era vida austèra, pacifica e pura, ère admirada pera gent que simpatizaua damb eri e ère ua acusacion dera vida relaxada de fòrça cristians deth sòn entorn. Laguens dera Glèisa catolica gesseran tanben, en aguesti moments, moviments de renauiment, d’amor ara praubesa, ara simplicitat de vida, coma Sant Francés d’Assís o Sant Domènec de Guzman.

Es catars s’esteneren sustot en Occitània, enes ciutats ath torn des castèths e deth mon des trobadors. Eth sòn trabalh itinerant, en tot recórrer es mercats e es hèires, venent es sues teles e teishits, hège mès planèra era divulgacion des sues credences. Aguesta activitat en lòcs publics viege a èster ua caisha de ressonància dera sua fe, dera sua manèra de víuer. Era proximitat dera noblesa occitana as catars non verie pes sues credences, senon per voler trapar entre eth pòble ua collaboracion entà defener-se deth rei de França, que demanaue et sòn vassalatge.

Tara Glèisa catolica es credences des catars èren ua eretgia, dera que calie defener-se. Sant Domènec de Guzman, dominic, ac hec d’un manèra pacifica en debats publics. Mès era mòrt de Guilhèm de Castelnau, legat deth Papa Inoncenci III, en mans des catars, siguec eth començament d’ues lutes e d’ua persecucion.

Era proteccion qu’eth rei d’Aragon, Pèir eth Catolic, volec dar ara noblesa occitana, non ère entà deféner era fe des catars, senon entà sauvar eth

vassalatge que li dauen quauqui nòbles d'Occitània, coma eth comde de Tolosa, deth qué jamès se sabec de cèrt s'auie abraçat era fe catara. Eth rei moric ena batalha de Muret, er an 1213, en tot dar supòrt ath comde de Tolosa.

Dempús d'aguestes idèes sus es catars, analizem ara es motius pes qué non sostiem era existéncia o demora d'un bisbe catar en Aran en contra de fòrça publicacions qu'aué li dan credit.

En prumèr lòc, mos cau anar a veir es lèu tres cents cinquanta documents der archiu dera corona d'Aragon - s. XIII e XIV - transcriti per Joan Reglà ena sua òbra *Francia, la corona de Aragon y la frontera pirenaica*, toti eri damb referéncias ara Val d'Aran. En cap d'aguesti apareish era paraula "aranensis", referida a Aran, coma especificque era transcripcion deth document citat ath començament d'aguest capítol; meten tostemp era paraula "Aran" damb diuèrses modalitats ath deuant, atau: "gentes d'Aranno", "terram de Aranno", "hominibus de Aranno", "universitati de Aranno", dictam vallem de Aran", "vallem nostram de Aranno"; en cambi entà referir-se a d'auti lòcs meten ua auta forma: "comitatu Palleriensis", "Sacriste Ilerdensis", "urgellensis, carcassoniensis, andegaviensis", etc. N'i a qu'afirmen qu'a estat mau transcrita o liejuda era paraula "aranensis" deth document, que s'a de liéger "ajenensis"; en Agen òc que i auec un bisbe catar.

Un aute motiu que met en dobte era preséncia d'un bisbe catar en Aran pòt èster aguest: es bisbats catars èren pògui, sonque un ena França deth nòrd e non mès de cinc entà tota Occitània: Albi, Carcassona, Caòrs, Tolosa e Agen, qu'abraçauen lèu toti es terradors des grani senhors feudaus de Lengoadòc. Un bisbe tara Val d'Aran ère ua incoeréncia. Un bisbe se nomena entà un lòc quan i a un nombre important de fidèus. Era Val d'Aran ère un terrador petit damb pòga gent; auie a començaments deth s. XIV, 1405 huecs, apropant-se as 7000 abitants.

Un aute motiu que pòt méter tanben en dobte era preséncia deth bisbe catar, ei qu'ena Val d'Aran non i auie ne comde ne nòble. Depenie deth rei d'Aragon, nomenat Eth Catolic, e non credem que'es catars cerquèssen en eth era sua proteccion, ne que'eth rei les ac dèsse.

Diferent siguec çò que passèc quan es catars entrèren en ua part de Catalonha damb era proteccion deth vescomde de Castellbó, Arnau e era sua hilha Ermesenda, que'èren catars. Èren parents deth comde de Fois, que les protegíe, çò que les permetec entrar en Catalonha, traessant era sèrra deth Cadí enquia Solsona, e mès enjós, a on i a constància escrita dera sua preséncia.

Aran podie èster eth pas de quauqui catars entàs tèrres d'Aragon, mès non entraue enes grani camins de hèires o mercats d'Occitània que seguien es catars; non pensam qu'era Val d'Aran siguesse un lòc plasant entà víuer o demorà'i.

Podem díder tanben que non i a cap de document escrit sus era sua preséncia, coma poirien èster: denóncies, confiscacion de bens, acusacions, judicis o d'auti, contra es catars, ne en Aran, ne ena Gasconha.

Deuant de tot açò podem descartar era preséncia d'un bisbe catar ena Val d'Aran. Calerie hèr ua auta lectura o estudi deth document deth concili de Sant Fèlix de Caraman. Higem tanben qu'aué existís quauque istorian que met en dopte qu'aguest concili s'auesse celebrat.

6. ES ACORDATS: S. XIV

Era pertinença cada dia mès clara dera Val d'Aran ara corona des reis d'Aragon e comdes de Barcelona harie mès confusa era autoritat plea des bisbes de Sant Bertran, en ua Val d'Aran que s'aluenhaue cada còp mès deth comdat de Comenge.

Es aranesi escuelhien un règim politic e sociau dehòra de Comenge. Eth sòn moment decisiu serie er an 1313 damb era Querimònia. Enes actes de fidelitat ath rei Jaume II trapam eth nòm des caps de casa de cada pòble, damb eth nòm des rictors e capelhans des parròquies. Enes pòbles deth naut Aran, Garòs ensús, coma didien, son fòrça es nòms des capelhans, dètz-e-nau en totau. Tanben en miei Aran; de Vielha non se sauve era acta. En baish Aran non ges eth nòm des capelhans de Vilamòs, de Bossòst, de Bausen ne de Canejan. En Les sonque signe eth senhor Ademarios, que personaument deuant deth Rei, en Lhèida, signe era fidelitat uns dies dempús.

Aguesta cèrta disparitat en vòt des capelhans entre eth naut e eth baish Aran pòt mostrar es dobtes que podie originar era dobla autoritat entre eth rei e eth bisbe, maugrat siguessen dus camps diferents: eth camp temporau e eth camp espirituau. Non èren, en aqueri tempsi, massa clares es competéncies de cada un.

I a constància escrita d'aguestes discutibles competéncies. Ja er an 1314, Jaume II sollicite qu'es canonges de Sant Bertran non demanen mès sòs des dèumes as parròquies d'Aran qu'es qu'èren entregadi de temps immemoriau. Son es pòbles de Garòs ensús, que demanen ath rei era sua ajuda tà non pagar es dèumes que les reclamem es canonges de Sant Bertran. Eth rei escriu dues cartes, ua ath sòn governador en Aran, Guilhèm de Castelnau, tà que intervengue, e ua dusau ath capítol o canonges de Sant Bertran ena qué les ditz: "Jaume, rei d'Aragon e comde de Barcelona [...] ath venerable capítol de canonges de Sant Bertran deth Bisbat de Comenge. De part des nòsti fidèus des lòcs de Garòs, de Laspan, d'Arties, de Gessa, d'Unha, de Bagergue, de Pujo e de Tredòs, ena Val nòsta d'Aran, m'an dit que vosati molestatz indegudament e injustament sus era manèra de crubar es dèumes contra era costum de temps

immemoriau, volent vosati crubar ua quatau part d'aguesti dèumes. Vosati crubatz ja cinc sòus coma ei era costuma e non les crubetz arren mès. Dat en Lhèida, 28 de seteme de 1314”.

Ueit ans mès tard eth rei torne a persutar sus aguest ahèr.

Vedem ath rei coma valedor enes problèmes qu'es capelhans trobauen. Tot açò portèc as *Acordats*, que regularien per escrit, en Aran, es relacions dera Glèisa, en determinadi camps, damb eth bisbe de Comenge, enes qu'eth governador o representant deth rei e eth Conselh Generau i aurien ua paraula a déder. Siguec en aguesti moments, finaus deth s.XIV, quan es dus archiprestats, qu'èren Vilac e Unha, passèren a èster en Les e Gessa.

Es *Acordats*, recuelh legau des costums que se tiegen, sigueren convengudi er an 1372 entre era reina Eleonor d'Aragon e eth bisbe de Comenge, Bertran de Cosnag. Auïen de méter fin as problèmes que i auïe soent en camp dera justícia entre era Glèisa d'Aran e era Cúria de Sant Bertran. S'acordèc que serien escuelhudi arbitres d'un costat e der aute entà trobar un rècte judici, volent ua patz tranquilla, ua concòrdia e ua fidelitat constanta entre eth bisbe e eth governador deth rei.

Aguesti *Acordats* antics sigueren confirmadi e aclaridi eth 12 d'octobre de 1619, ena glèisa de Sant Miquèu de Vielha peth bisbe Egidi de Sobré e peth governador d'Aran, Père Pujades, deuant de testimònis, ena preséncia deth sindic, bailes e d'autes autoritats dera Val e deth pòble fidèu.

Un long document presente es *Acordats* damb diuèrses clausules des qué n'escuelhem ua: *“Es clèrgues qu'artenhen eth presbiterat, seràn acuelhudi enes sues parròquies d'origina, prumèr coma capelhans porcionèrs o comunitaris, damb eth consentiment deth rictor, des porcionèrs e des fidèus. En morir eth rictor es vesins o eth Conselh dera parroquia, qu'enes pòbles petits èren toti es caps de casa, aplegadi ena glèisa, poiràn escuellher entre es porcionèrs o naturaus deth pòble eth que serà eth rictor. Se non ne trapen cap que sigue pro digne poiràn cercar-lo en ua auta parròquia dera Val. Era persona escuelhuda serà presentada ath bisbe, que lo confirmarà en cargue de rictor”*. Es *Acordats*, 10 de junh de 1372, amplissen era istòria dera Glèisa d'Aran pendent mès de 500 ans.

Fig. 4: Glèisa de Sant Miquèu de Vielha. Hònt: Emerotèca Digitau BNE. Revista *La Il·lustració Catalana*, 22/7/1906, num. 164. An 1906. Autor: Juli Soler e Santaló.

7. ESCÒLA DE GRAMATICA EN MONASTÈRI DE MIJARAN

Non podem presentar ua istòria dera Glèisa en Aran sense parar-mos en Mijaran, en santuari de Santa Maria, damb un monastèri de monges agustins. Aguest a estat estudiat amplament per istorian Jusèp Lladonosa, de Lhèida, qu'er an 1984 publicuèc eth libre *Santa Maria de Mig Aran*, a trauès der Institut d'Estudis Ilerdencs. Mos remetem ad aguesta publicacion entà conéisher mès extensament part dera sua istòria.

De totes manèras conven remercar quauques causes sus era escòla de Gramatica de Mijaran non tractades ena òbra referida. Es monastèris sigueren abans der an mil un punt de referéncia enes nòsti pòbles de montanha. Atau remercam qu'ena part sud des Pirenèus, sonque en Palhars e ena Ribagòrça i a memòria d'uns vint emplaçaments monacaus, jos era direccion des monges benedictins, que ja en s.VIII evangelizauen eth sòn entorn.

Fig. 5: Monastèri de Santa Maria de Mijaran. Couvent de la Mère de Dieu à Vézilles. Vallée d'Aran. Espagne. Nicolas M. J. Chapuy (1790-1858). Bibliothèque Nationale de France

Non trapam ena Val d'Aran un monastèri de monges benedictins, òc que i ère en Sant Beath. Aciú auíem apròp, ja abans der an mil, era influéncia religiosa de Lugdunum de Comenge, era sedença deth bisbe, e Mijaran ère eth lòc d'ajuda entà evengelizar era Val. Enes croniques agustinianes d'aguest an 1216, gessen dotze convents de Sant Agustin, entre es que se citen: "Valdaneo, Valdaran, Santa Eulàlia de Campo, Lheida..."

Mijaran ère un lòc de pelegrinatge entà expressar era fe. Un lòc de trobada enes diuèrsi ahèrs dera vida sociu e politica. Sigüec protegit pes reis damb es rendes que les autrejauen, e quan venguien tara Val d'Aran lo visitauen. Sigüec eth lòc a on eth governador d'Aran prometec fidelitat as fòrs aranesi; e un lòc d'estudi, de formacion o seminari entàs capelhans. Mijaran auec moments d'esplendor damb es monges agustins, quauqui des quaus portèren era cultura e era vertut dehòra dera Val.

A Joan de Vilamòs lo rebrembam coma Venerable. Se preparèc en Mijaràn entà èster monge agustin. Prior dempús en convent agustinià de Santa Maria d'Àneu. Ben lèu, de joen, anèc tà Barcelona e aquiú sigüec sagristan major deth convent de Sant Agustin, a on pera sua vida de pietat e coma conselhèr d'anmes sigüec apreciat e venerat peth pòble. Moric er an 1605 damb ua longa vielhesa. Recebec culte en Mijaran.

Podem rebrembar a Joan de Vilamòs tanben, ja que gràcies ada eth, auem es creus gotiques processionaus enes nòsti pòbles. Es aranesi enes sòns viatges entà Barcelona visitauen a Joan de Vilamòs e eth les orientaue entar orfèbre qu'auie de hèr era creu deth pòble. Atau ac diden es contractes des creus, que s'an sauvat, de finaús e inicis des s. XVI e XVII.

Tanben auem a Andrèu Estrada de Bagergue. Auec cargues importants. Prior deth convent de Girona, catedratic ena naua universitat e visitador dera província. Moric er an 1637.

Cau nomenar a Andreu d'Alòs. De petit viuèc en Montgarri. Baishèc tara escòla de Mijaran e prenec er abit a mans de Joan de Vilamòs en Santa Maria d'Àneu. S'estèc enes convents de Lhèida, Barcelona e Roma e dempús der an 1604, sigüec provinciau de Catalonha.

Agustin Juli ajudèc a Francesc de Gràcia ena compilacion e redaccion des *Ordenances dera Val d'Aran* e hec, coma suggerís Mn. Condò Sambeat en sòn escrit *Leyendas del Valle de Aran*, que siguessen reflèxe des drets e privilègis dera Val d'Aran, e non de lo que podie preténer Francesc de Gràcia, delegat peth rei.

Frai Massòt, de Lhèida, siguec monge en Mijaran pendent un temps. Se coneish peth sòn libre *Compendio e historial de los santuarios de Cataluña*. Parle longament de Mjaran, damb es sues legendes.

Ath long dera istòria Mijaran patic destruccions damb guèrres e invasions. Coneish era decadéncia e es dus monges e un frair laïc, se'n van. Eth provinciau dera orde de Sant Agustí, Fr. Agustin, ven tà Mijaran e eth 20 d'agost de 1771 barre eth convent.

Suprimet eth convent se creèc ena Val d'Aran ua grana preocupacion deuant dera manca dera escòla. Eth Conselh Generau recuelh aguest problèma, amassa damb er oficiau eclesiastic o vicari generau, e cerquen ben lèu ua solucion.

En deishar es agustins eth santuari de Mijaran, venudi quauqui bens mòbles, era propietat ei deth bisbe de Comenge, atau ac ditz eth. Deuant deth besonh qu'auien de seguir damb era escòla de Gramatica, demanada peth Conselh Generau e pes aranesi, eth bisbe escriu: "...declaramos fundados dos beneficios, que deben obtener dos maestros de gramática, capaces para enseñar a la juventud del Valle, cuales beneficios se darán, mediante concurso general ante el Sr. Obispo, al que fuere más idóneo y capaz".

Seràn dus capelhans de Vielha, que seguiràn damb era escòla, mejançant es rendes qu'a eth santuari: propietats, fondacions, donatius. Es sues propietats èren: era glèisa e eth convent, ua casa, dus uarts, dues bòrdes, dus prats e un camp. Er arrendatari auie, entath sòn usatge, es dus uarts. Tot açò daue: 154 liures. I auie tanben dèumes e censaus, damb valor de 42 liures. En totau pròp des dues centes liures, que viegen a èster es onoraris d'un mètstre. Era extension dera propietat deth santuari ère un camp de 20 quartères de semiadura e eth prat de 20 a 22 jornaus. Viegen a èster 65.500 mètres carrats.

Mès tard eth bisbe demanarà qu'eth Conselh Generau nomena sies deputats. D'aguesti, tres eclesiastics, e tres laïcs, un entà cada terçon, que formaràn un Conselh o Junta, que presidirà er oficiau eclesiastic dera Val, e mane tanben, entà hèr créisher es rendes de Mijaran, que se suprimisquen dotze beneficis des parròquies, e qu'eth Conselh o Junta Generau administre es bens deth santauri, qu'eth bisbe seguís pensant que son sòns. De tot açò s'informarà a Sa Majestat, e eth sindic darà es gràcies ath bisbe pera creacion de dita plaça de magistèri. Atau conste ena reünion deth 19 de març de 1775.

Mès en ua reünion dera Junta - 13 d'agost de 1775 - se ditz que i a ua resèrva per part de Sa Majestat, allegant que: "es bens de Mijaran non son deth bisbe de Comenge, senon que sigueren balhadi graciosament pes fidèus d'aguesta Val entath culte de Santa Maria de Mijaran, patrona d'Aran, sauvant en tot es regalies de Sa Majestat e dera sua jurisdiccion".

Tanben s'especifica ena acta que se demane tà Mijaran un convent de PP. Escolapis, entregant-les damb plenitud de drets toti es bens e rendes e d'alti emoluments deth convent extinguit des Pares Agustins. Es escolapis non vengueren tà Mijaran. Mès era escòla seguia aqui damb dus mètres.

En ua auta acta se parle de qu'ère convenient hèr òbres de manteniment en convent. Mès en non hèr-les, era escòla se n'anèc tà Vielha e seguirà coneishent-se damb eth nòm d'Escòla de Gramatica, pròp dera glèisa en lòc coneishut mès tard damb eth nòm de còto Marzo. Mès tard era escòla arribèc a auer tres mètres.

Era abilitacion der edifici non auec de besonh granes despenes. Se guardèc era possibilitat qu'era escòla se placèsse ena glèisa de sant Orenç, qu'auie un culte fòrça limitat en aqueri moments. Es alcaldes de cada terçon s'encuedèren dera eleccion des conselhèrs dera Junta, alternant era sua eleccion. Eth Conselh o Junta administratiua crubèc er arrendament des bens der extinguit convent, enquia que, pera lei de desamortizacion, se veneren es sues propietats er an 1860, e per açò restèc suspenuda era ensenhança pendent dètz ans en non dispasar des rendes deth vielh santuari.

En Vielha restèc dubèrta era escòla enquiath moment dera guèrra de 1936. Es

avocats Jusèp M. España, vocau dera naua Junta, e Eduardo Aunòs, s'encuedaràn de lhear era suspension deth crubament d'interèssi des lamines o valors d'Estat e haràn gestions entà hèr créisher eth capitau.

Non siguec facil a aguesta gestion ja que i auèc cèrtes divergències entre es madeishi gestors. Era Junta manifèste deuant deth bisbe Benlloch - en 1914 - eth desir de lhear un edifici pròpri entà collègi, segontes era modèrna pedagogia. Se reconeish eth patronat deth bisbe sus era Fondacion.

Eth 28 de junhsèga de 1921, eth bisbe Justí Guitart ena sua visita pastorau ara Val d'Aran presidís era amassada dera Junta dera Fondacion de Mijaran e s'acòrde era crompa d'un solar necessari entara bastissa d'un nau collègi. Serà er an 1922, quan era Junta, presidida per archiprèste, M. Manuel Birbe, crompe dues finques: un còto nomentat de Mariano e un uart d'Anglada, damb eth desir encara de crompar mès espaci, sabent qu'es proprietaris dauen facilitats. Tot açò se pague damb es interèssi des dues lamines.

Se hèn es plans deth collègi, a cargue deth Dr. C. Coello, enginhèr de camins. Er archiprèste e rictor de Vielha e Mn. Francés Barrau, rictor d'Artes, aueren en tot açò fòrça interès. Gràcies a Mn. Birbe, en an 1946, Narciso Giménez Marzo, entrègue ara mitra o bisbat, dues cases, ua bòrda, un uart gran e dus petits patis, tocant damb eth còto, e a cambi eth bisbat li passe ua pension mesadèra de 500 pts. mentre visque, e ei acuelhut en seminari dera Sèu d'Urgelh, hènt aqui uns servicis mentre pòt. Morís er an 1960. En an 1928 es valors o lamines auien un capitau de 197.564,80 pts. e es interèssi èren 7.902,58 pts. Aguesti darrèrs servien entath foncionament deth collègi, qu'ère gratuït.

Era antica fondacion benefica e docent de Mijaran, siguec ena ment dera parròquia e des pairs dera Val d'Aran, que deuant des limitacions e deficiències deth vielh collègi, damb un trabalh persutant, enes ans 1969, creèren eth patronat d'Ensenhança dera Val d'Aran, qu'artenhec a crear et nau collègi Joan March.

De tot açò ne parlaram mès amplament en capítol sus era preséncia des Germans dera Salle ena nòsta Val.

Fig. 6: Monastèri de Santa Maria de Mijaran abans dera restauracion. An 1978

Fig. 7: Monastèri de Santa Maria de Mijaran abans dera restauracion. An 1988

8. ES ORDENANCES DES BISBES DE COMENGE: 1646, 1724, 1731

Ordenances de 1646

Gilbert de Choiseul, bisbe de Comenge (1644-1671) dèc fòrça ordenances en tot eth sòn Bisbat. Tanben tara Val d'Aran mos les dèc er an 1646.

Sigueren escrites sonque ena lengua gascona dera gent de montanha, mentre qu'eth catecisme de 1640, tanben en gascon, emplegue era forma dialectau dera ribèra o dera plana. Aguestes ordenances se centren sustot ena vida morau e eth comportament des capelhans.

Manen: *“Ensenhament dera fe as fidèus [...] Normes sus eth culte ath Sant Sagrament [...] Confrairies. Sacresties. Tier ath dia es libres de baptismes, maridatges e defuncions, segontes aquerò manat peth Concili de Trento (1563) Observança des dimenges e hèstes...”*

Eth bisbe Gilbert, tanlèu arribat en Comenge, siguec pregat entà visitar era Val d'Aran, entà reconéishsr es Acordats, çò que hec er an 1646. Volie qu'es bibliotèques des capelhans siguessen proveïdes de boni libres. Preocupat pera formacion des capelhans comencèc a bastir un gran seminari en Sant Gaudenç, que non vedec acabat. Tanben es sacresties, manat eth sòn bastiment, siguec realitat ath long des sègles XVII e XVIII, en totes es glèises d'Aran. Eth bisbe Gilbert hè ua tresau visita er an 1662.

Er an 1559 auec lòc era Patz des Pirenèus. Era Val d'Aran non siguec tocada. Eth bisbe se n'encuede de qu'es glèises d'Aran an fòrça ingrèssi. Demane as parròquies 400 liures entath nau seminari qu'a començat a bastir en Sant Gaudenç. Aguest manament a un cèrt ton autoritari, qu'es capelhans non acuelhen. Eth bisbe er an 1667 vò tornar tara Val d'Aran, entà començar era Visita Pastorau as parròquies. Es capelhans protèsten. Eth Conselh Generau ena persona deth Sindic, Bartomeu Ané, li ditz: *“... se vòsta Sria. a vengut tara Val d'Aran damb era intencion de passejar-se e divertir era sua persona, en aguesta part deth sòn bisbat, que depen deth Principat de Catalonha, sigatz benvengut. Mès s'ei entà hèr ua Visita Pastorau non vos pòt èster permetuda, ja que non an passat es sèt ans d'ençà dera darrèra, ja qu'atau ei convengut*

enes Acordats, e per tant serà nul tot aquerò que pogatz hèr en aguesta escadença...”

Es capelhans ac didien encara d'ua manèra mès clara, que viege a díder quauquarren semblant e brèu: “entà caçar e pescar pujatz quan volgatz, mès era Visita canonica vos tòque cada sèt ans”.

De totes manères Gilbert siguec un gran reformador dera vida cristiana deth sòn bisbat.

Ordenances de 1724

S'es ordenances der an 1646 auien ua finalitat mèslèu pastorau, ei a díder, cercauen millhorar era vida cristiana des fidèus, es que dèc eth bisbe Gabriel Olivier, er an 1724, cercauen eth cambi o era reforma ena vida des capelhans.

Cau díder qu'era relacion des capelhans aranesi damb Sant Bertran e per tant damb eth sòn bisbe non èren bones. En aqueri moments es hèts politics dera Val d'Aran non afavorien aquestes relacions. Eth regnat de Felip V non ère ben vist ena Val d'Aran. Fòrça gent, damb es capelhans dera part nauta e damb es des terçons de Miei Aran e damb Catalonha, èren partidaris de Carles d'Àustria, er archiduc. Eth bisbe de Comenge afavorie a Felip V, protegit per França. Ena Val d'Aran era Germandat de Pujòlo, ara qu'apertenhien toti es capelhans des dus terçons deth Naut Aran, auie ua grana fòrça politica ena Val d'Aran.

Er ambaishador de França pòrte ath rei Felip V ua longa carta, redactada peth bisbe en Alan, lòc de residéncia des bisbes de Comenge, ena quau i a fòrtes queishes contra es capelhans aranesi. Eth bisbe comence dident: “Jo m'è enterat deth gran desorde que règne entre es capelhans e clèrgues dera Val d'Aran, que depenen de Sa Majestat catolica en tot aquerò que se referís as causes temporaus, mentre qu'eth bisbe a de suenhar era part espirituau, e jo è suspenut damb un edicte a toti es capelhans que s'an ajuntat as Miquelets e as soldats der Archiduc, e an ajudat en tot as enemics dera vòsta Majestat catolica”, e atau va seguint era longa carta. Totes aquestes acusacions non

podien portar sonque a ues relacions dificiles damb eth bisbe, ja que se podien veir coma un atac a toti es privilegiés o Acordats.

En aguesta situacion eth bisbe Gabriel, er an 1724, escriuerà ues ordenances. Abantes demane qu'eth rei dongue ordes ath comde de Montemar, comandant generau de Catalonha, e per eth a M. Mazparrota, governador deth rei ena Val d'Aran, tà que siguen executades puntuament es ordenances que darà eth bisbe.

Tot açò portèc a un enfrontament laguens dera Val d'Aran contra es partidaris deth bisbe e per tant deth rei. Mn. Bonaventura Riba, aranés, capelhan porcionèr de Mont, vicari generau o oficiau eclesiastic metut peth bisbe, se trape en ua situacion dificila. Ère ua persona competent e un capelhan savi, preparat pes jesuïtes en nau seminari de Sant Gaudenç. A d'amençar damb era excomunion as capelhans que non vòlen es ordenances deth bisbe.

Eth sindic generau d'Aran notifique a Mn. Riba que serà inutila era excomunion, se non obsèrven es ordenances que vien dera cúria de Sant Bertran, ara que non dèishe de nomenar estrangèra. Çò que demòstre qu'es autoritats dera Val d'Aran non sigueren deth tot partidàries deth rei Felip V, se treiguem eth baron de Les e damb eth a quauque pòble deth Baish Aran.

En mes d'agost de 1724 eth bisbe comence era visita pastorau en Vielha, e deuant deth governador, eth sindic e notables a de jurar es Acordats. Les signarà metent ua resèrva: "sauvant eth nòste dret, en aqueres causes qu'afecten ara correccion des costums e ara disciplina dera Glèisa". Ua clara referéncia ath comportament des capelhans.

Era ajuda qu'eth bisbe de Comenge demore deth rei Felip V, non queirà en tèrra bona e preparada, ja qu'era sintonia d'ua bona part des capelhans damb eth rei ère fòrça minça.

Es ordenances que da eth bisbe en referéncia as capelhans son aguestes:

"Es capelhans auràn de portar sotana. Non poiràn freqüentar es tavèrnes. Non beueràn, ne lèit, ne vin, ne aiguardent enes glèises e cementèris (sabem qu'eth cementèri ère un lòc a on s'amassaue era gent e beuien e minjauen). Non

poiràn exigir a cada capelhan nau es tres o quate minjades, ja que son oneroses tara familia. Non poiràn préner part enes balhs, ne jogar a quilhes e cartes en lòcs publics. Non poiràn portar armes. Non poiràn préner part enes banquetes de nòces e enterraments. Non poiràn portar en braces as nenons qu'encara popen. Non poiràn caçar bèsties fêres. Non poiràn trabalhar era tèrra, ne bracar arbes, ne amiar bèsties de carga, ne anar tàs hèires, ne rondar per Espanha demanant aumòina...”

Auem de veir aguestes ordenances segontes era mentalitat e manèra de víuer d'aqueth temps. Eth nombre de capelhans e clèrgues que i auie ena Val d'Aran ère fòrça naut; podien arténher mès de dus cents cinquanta. Non auien mejans entà víuer dignament, viuien damb era familia e per açò èren implicadi enes ahèrs dera casa: cuedar des mainatges petits, trabalhar eth camp, hèr lenha en bòsc o bracar arbes, anar entàs hèires e mercats, etc.

Quauqu'ues d'aguestes ordenances les vedien rasonables, d'outes non. Ei per açò qu'es capelhans non vòlen, fòrça d'eri, arribar a un enfrontament damb eth bisbe e acòrden trapar-se en monestir dera Mair de Diu de Mijaran, un an dempús des ordenances, eth 21 d'agost de 1725. Aquiu escuelhen a dus capelhans coma deputats delegadi, qu'acompanhadi peth governador d'Aran, anaràn a trapar-se damb eth bisbe tà guardar d'adocir o moderar quauqu'ues d'aguestes ordenances.

En referéncia ar article 11, en quau se prive as capelhans d'anar entàs hèires e mercats e crompar e véner bestiar demanen “qu'age present Sa Ilma., que i a fòrça families de clèrgues enes qué es pairs e ereus non son capables d'administrar es sòns bens, e per tant, demanam qu'en aguesta escadença, ac hèsquen es capelhans... e poguen anar entàs hèires de Sant Beath, d'Escalò e de Vilalhèr...”

En referéncia ar article 12, “que sigue permetut as capelhans e clèrgues poder gèsser dehòra deth bisbat en ua distància de 10 lègues (uns 55 quilomètres), sense licéncia deth superior, en tot guardar de non desdaurar eth caractèr deth sòn estat de clèrgue, ne demanar aumòina, ne hèr arren d'indigne”.

Demanen qu'enes minjades o *comestios* des confrairies o d'ua hèsta, “es

clèrgues poguen hèr-s'i presents aumens en ua d'eres; minjant amassa, sense era preséncia des hemnes, ne borrachères, ne escandals, e qu'es confrairies, damb era delegacion de Mn. Riba, vicari generau, siguen aprovades”.

Seguissen damb er aclariment de d'auti articles que volgue tier en compde.

Damb era preséncia d'Amadèu Estampa, notari public d'Escunhau e damb era signatura deth bisbe en Alan, eth dia 21 d'agost de 1725 siguec acceptat. Signen tanben es dus sindics, er abat de Rutier, Tomàs Salis, Bonaventura Riba e d'auti.

Ua cèrta patz deuec vier entre ua grana part deth clergat, explicadi e adocidi quauqui articles des ordenances de 1724. Digui ua part deth clergat, ja que coma veiram en parlar dera Germandat des capelhans de Pujòlo non deishauen de tier tot aquerò qu'eri vedien coma drets o privilègis, deuant d'un bisbe ath que considerauen en part coma estrangèr. Ei per açò que cèrtes reformes non serien deth tot acuelhudes enquia mès tard.

Ordenances de 1731

Aguestes ordenances son d'ua grana importància tara vida des clèrgues e tath bon orde enes glèises e parròquies. Mn. Bonavenura Riba i auec un papèr destacat. Eth bisbe Gabriel se queishe qu'es ordenances de 1724 an agut contradiccions infinites.

Ua aute viatge demane era intervencion deth rei e deth comandant deth Principat de Catalonha e deth governador dera Val d'Aran. Mane tanben es sòns escrits a Mn. Riba e ath sindic generau d'Aran.

En escrit ath rei se quèishe deth gran nombre de clèrgues, qu'en non auer de qué víuer son coma mendicants e desauoren eth sòn estat.

Ère vertat calie apariar aguesta situacion. Tà tot açò encargue a Mn. Riba - eth sòn vicari generau - hèr ua recompde deth nombre de clèrgues de cada parròquia. Li ditz que vage a totes eres, que hèsque un cens de toti es clèrgues que viuen ena parròquia, tanben des que ne son absents, deth temps que

sigueren ordenadi, deth producte annau des dèumes, des fondacions entàs defunts...; pr'amor que coneishut er estat des causes, se poirà ordenar e establir aquerò que convengue entà méter un orde en clergat dera Val d'Aran.

Damb tot açò vengueren es ordenances de 1731, enes qué d'ua manèra taxativa eth nombre des clèrgues s'establirà segontes es entrades des dèumes en cada parròquia, assegurant 200 liures tà cada capelhan, e aguesta quantitat aurà d'èster certificada pes còssos e dus proòms de cada pòble. Maugrat tot, se bèth un volesse èster ordenat, serà era familha que damb eth sòn patrimòni lo mantengue. Aguesta serà ua des missions encomanades a Mn. Riba.

Bonaventura Riba ère originari de Mont, casa Agnés, e capelhan porcionèr en aquera parròquia. Hec es sòns estudis en nau seminari de Sant Gaudenç, portat pes jesuïtes, a diferéncia de fòrça capelhans que les hègen ena part sud des Pirenèus. Quauqu'uns harien uns estudis fòrça limitadi ena madeisha Val d'Aran. Anauen tà Comenge sonque entà recéber era ordenacion. Mn. Riba auec una bona formacion des jesuïtes, recebec ua espiritualitat naua. Se formèc ath cant deth bisbe, que residie en Alan, apròp de Sant Gaudenç.

Dempús des dures ordenances deth bisbe - der an 1724 - trapam a Mn. Riba coma vicari generau o oficiau eclesiastic. Estigmatizèc eth comportament des clèrgues aranesi en cèrtes hèstes religioses, concrètament enes processons dera hèsta dera Santa Crotz de Salardú, processon que restèc suprimida uns ans.

Ua hònt de controversia se generèc quan eth bisbe demanèc as parròquies araneses ua ajuda economica de 400 liures annaus entath vicari generau, Mn. Riba, en concèpte de reemborsament pes desplaçaments que comportauen es sues visites as parròquies, damb un criat e un shivau. Es clèrgues acusèren a Mn. Riba de prevaricador e era autoritat civila i siguec implicada.

Eth bisbe se quèishe tanben deuant deth governador M. Ibañez e li ditz qu'ei estonant qu'eth madeish Conselh Generau age determinat e deliberat que Mn. Riba age de contentar-se enes sòns drets de vicari generau damb

era mitat de çò que recep pes sòns drets eth jutge dera Val en sòn tribunau, e se lamente dera estreta amistat de governador e jutge, afavorint as capelhans rebèls. Hig, eth bisbe, que sonque eth pòt tarifar es drets deth vicari generau e qu'eth Conselh Generau e es sons assessors non an cap de competéncia, e qu'eth vicari generau non pòt depèner des sons capricis e eth bisbe valore en grana manèra es qualitats de tot orde que possedís Mn. Riba.

Se quèishe tanben de qu'es capelhans rebèls s'an guanhat ath governador e ath jutge dera Val e as sindics, e demane qu'eth vicari generau non age de jurar tanben es Acordats, causa deth tot abusiva. Mn. Riba non se nègue a jurar es Acordats, mès non damb es tèrmes que li son prepausadi de “non publicar leis, letres estrangères, que vierien deth bisbe de Sant Bertran”. Se quèishe tanben ath rei de que, dat eth cas qu'es acusacions a Mn. Riba obliguèssen ad aguest a deishar era Val d'Aran, non traparie cap de capelhan que podesse complir es foncions de vicari generau.

Qué pensar d'aguesta longa quèisha presentada peth bisbe ath rei, en Madrid, eth 27 de noveme de 1723. Eth rei, examinada era carta, da orde ath comandant de Catalonha, fidèu a Felip V, entà que dongue era sua ajuda ath bisbe en tot aquerò que tanh as clèrgues rebèls. Era carta ei signada en Buen Retiro, eth 4 de junhsèga de 1724. Eth mes d'agost deth madeish an ven eth bisbe entà Vielha, a on dèishe es ordenances des qu'auem parlat. En toti aguesti enfrontaments mos dam compde coma era causa politica dera guèrra de succession (Felip V o er Archiduc Carles) siguec viua ena Val d'Aran hège uns ans.

Embolics animadi pera Germandat de Pujòlo. D'aguesta en parlaram tanben en un capítol. Pensam qu'aguestes lutes serien, en bona part, ath marge dera vida cristiana o religiosa dera gent o des fidèus, ja qu'es uns e es auti auien era madeisha fe, prigonda, encara que siguesse fòrça religiosa e non tostemp exemplara. Es fidèus seguien damb es sues confrairies e processons, romeries e practiques religioses, damb era ajuda d'aqueri capelhans qu'aurien ua vida mès coerenta damb eth sòn estat. Mn. Riba condemne eth tapatge que se hège enes glèises eth dia de Diuendres Sant contra es judius e

proïbís era procession dera Santa Crotz de Salardú.

En totes aquestes disputes, eth bisbe a pòur qu'es aranesi hèsquen a marchar eth sòn Vicari generau, en tot pensar que non traparie un aute capelhan capable coma Mn. Riba. S'eth recorrís ara sedença metropolitana d'Auch serà reconéisher cèrta culpabilitat en sòn vicari generau; non considèrè qu'es sues ordenances viòlen es privilègis dera Val d'Aran. Eth madeish Conselh Generau acodís ath Parlament de Tolosa en contra deh bisbe. Eth Parlament da dues solucions: acodir ath metropolitan d'Auch o acudir as tribunaus espanhòus. Eth bisbe acuse ath Conselh Generau de desobediència ath rei d'Espanha.

Eth bisbe Lubièrè morís en Alan eth 9 de seteme de 1740. Eth sòn fidèl servidor, Mn. Riba, desapareish dera scèna e ei substituït peth qu'èrè eth sòn ajudant Dr. Jusèp de Bossòst e Benosa. Era escadença ei aprofitada entà que se torne a hèr era processon dera Santa Crotz en Salardú - hège 14 ans qu'auie estat suprimida - mès se torne a hèr damb uns cambis o un nau ordenament.

Aguest zèl apostolic de Mn. Riba mereish ua laudança deth rictor de Mont, qu'escrivi lo següent sus Mn. Riba: "En el año 1759 pasó de esta vida a la eterna el Dr. Dn. Buenventura Riba, hijo de este lugar, varón virtuoso en la común opinión y de letras, que fué vicario general y oficial eclesiástico de este Valle [...] y después fuesen sus últimos días misionero apostólico de la Bella en el reino de Aragón [...] Está enterrado en esta parroquia...". Era "Bella" èrè un santuari marian - en Castejón del Puente, Òsca - un lòc d'estudi o seminari entara formacion des capellhans. Seguís dident qu'en son testament dèishe ua quantitat de sòs entara catequès e prèmis des mainatges e mainades. Deishèc era rica libreria entàs capelhans que volien formar-se. Aguest relat mos ditz coma sigueren es darrèrs ans de Mn. Riba predicant en pòbles dera Ribagòrça e de Comenge.

9. ES CONFRAIRIES ENA VAL D'ARAN: S. XV-XIX

Ues activitats religioses que trapam ben documentades enes parròquies dera Val d'Aran son es confrairies. Podem méter era sua origina ena Edat Mejana. Era mès antica que sauvam, e documentada, ei era confrairia renauida de Sant Blai, de Salardú, an 1458. Totes es autes son documentades entre es sègles XVI - XIX. Mès enes sòns estatuts se met que quauqu'ues son còpia d'estatuts mès antics, qu'an desapareishut.

Es confrairies son associacions de fidèus entara ajuda mutuau, sustot espirituala. D'ença dera baisha Edat Mejana s'anèc hèn ena vida cristiana, entre es capelhans e eth pòble fidèu, ua separacion ena liturgia o eth culte ena glèisa. Tàs fidèus era liturgia o era missa auie ua bona part d'espectacle: cant, vestits, ceremònies, eth latin coma lengua, etc. Tàs fidèus sonque i auie moments d'exposicion deth Sant Sagrament, d'adoracion damb benediccion, de pregària personau... era comunion ère pòc soentjada. Per ua auta part, eth nombre de clèrgues e capelhans ère elevat, e açò podie ajudar ad aguesta separacion, ja qu'es capelhans auien tot eth protagonisme enes celebracions liturgiques. En aguest mon a on eth pòble podie senter-se separat, non siguec estranh qu'es fidèus volguessen ua part mès sua enes celebracions religioses. Ath delà, eth pòble auie fòrça sentiments religiosi. Era devocion as sants anaue creishent e ath torn d'eri trapèren era escadença de víuer ua pietat pròpria.

En aguesti moments de religiositat populara nèishen es confrairies o associacions de fidèus damb un protagonisme pròpri. Èren moments de fe e de hèsta, que merquèren un temps dera nòsta istòria e dera vida cristiana. Associacions de fidèus qu'aueren diuèrsi nòms: confrairies, consòrcis, montepios, germandats... Totes, laguens dera sua diversitat, damb ua finalitat semblanta.

Ath delà de dar compliment ath sentiment religiós e de hèr sufragis tàs defunts, eth pòble i trapaue tanben compliment d'un desir d'amassada a on víuer era amiat, era ajuda, era hèsta.

Per açò hègen processons enes qué quauqui òmes galejauen, "cremauen era

povora damb es escopetades des trabucaires”; e se regalauen damb dinars “esplendids”, coma didien es estatuts.

Es confrairies anèren desaparishent, es mès petites en s. XVIII, e quaqu'ues mès granes en s. XIX. I ajudèren es leis desamortizadores des ans 1835.

Podem arribar a compdar ena Val d'Aran ues 95 confrairies. En quauqui pòbles n'i auie tres, quate o cinc. Ne rèste constància enes archius des parròquies ja que totes eres auien eth sòn libre damb es estatuts, eth nòm dera confrairia, es nòms des que ne formauen part e era sua economia. En quauques parròquies es sòns libres an desapareishut e sonque podem trapar quauqua cuerta mencion.

Es confrairies auien eth sòn moment mès important eth dia dera hèsta deth Sant que les daue eth sòn nòm, o deth sòn patron: Mair de Diu deth Rosèr, Sant Nòm de Jesús, Sant Blai, Sant Estèue, Sant Jaume, Sant Ròc, etc.

Era hèsta començaue era vigília, damb actes religiosi, processon e d'auti. Non mancauen ua o dues collacions - petites minjades - e un dinar “esplendid”, coma didien es estatuts. Es actes parlen d'aguestes minjades. Atau en ua d'eres se ditz qu'er arrendataire dera hèsta prepararà: “Un moltó, dos corderes, quinze pollastres. escudella d'arròs, bon vi vell de la conca de plaça i bon pa de forment. A més serà obligat a donar cinc o sis vegades vi després de dites gràcies. Cada confrare donarà per lo escot: 6 rals, 6 ardots”

En ua auta *comestio* dera confrairia de Sant Jaume de Salardú s'escriu: “per a refrescar els confreres, en la festa de làpostol, se comparaèn 12 mijeres de vi a raó de una peseta i mitxa la mijera, (total 72 litres). Idem, 23 lliures de formatge, una del vell, i les demés del nou, total 6 pesetes.”

Deuant d'açò un rictor de Salardú se quèishe des despens hètes e escriu: “Todo lo recaudado se lo habían gastado en vino, pudiendo yo calificar esta cofradía, tal cual la encontré, la Cofradía del Dios Baco. Pero por fin me cuadré y con la ayuda del actual alcalde, pude hacer el sufragio por los cofrades difuntos que habían muerto durante los tres años, y entonces no se gastó tanto en vino... Póngase en esto, el cura, de acuerdo con el alcalde y así como

gastaban 40 o 50 pesetas en vino no se gaste sino un poquito y de este modo siempre habrá un fondo para socorrer a los pobres, enfermos y poner un poco decente el altar de San Jaime”.

Es bisbes de Comenge no dèishen de demanar que i age mès moderacion enes minjades. Menace de suprimir-les s'es confrairies non son aprovades per eth. Agustes ampliren un long recorrut dera vida religiosa e sociau dera Val d'Aran.

Tanben era societat civila, enes granes ciutats hège a nèisher es grèmis, qu'èren associacions de menestaus d'un madeish mestier o ofici: grèmis de sabatèrs, de pastissèrs, de teishinèrs, etc. Acò les ajudaue a preparar-se entà apréner eth sòn ofici e entà deféner es sòns drets. En aquera societat religiosa auien tanben un sant coma protector e vinclè d'union laguens deth grèmi.

Es confrairies aueren moments de lum o importants. Mès en parlar d'eres, quan a calut hèr-ne un judici - coma passe en tantes causes umanes - i a agut eth perill de guardar mès era part negatiua, es sues ombres. Fòrça viatges ena istòria es causes se coneishen mès pera sua part negatiua que pera positiua.

Atau s'a dit qu'ès dinars bèth viatge èren excessius, sustot ena beguda. Eth madeish bisbe de Comenge i metec es sues resèrves. Auem vist anteriorament qu'un rictor - ben austèr deuie d'èster - didie qu'era confrairia se poirie nomenar era “Confrairia deth Dieu Baco” o “Dieu dera Borrachèra”, pera abundància deth vin que se consomie.

Ua auta critica as confrairies serie aguesta: enes confraires i auie es capelhans comunitaris o porcionèrs dera parròquia e deth terçon. Coma trapam enes estatuts, es sufragis o misses que se hègen a díder entàs defunts èren abundants, massa! Podem pensar qu'ès capelhans i auessen interès en qué siguesse atau, entà percéber uns ingrèssi damb aguesti sufragis, des quaus crubauen era aumòina. Atau passaue tanben enes testaments, cargadi damb fòrça misses, de manèra qu'ès bisbes de Comenge demanauen ua moderacion ena quantitat de sufragis entà aplicar tà un defunt.

Era quantitat de confrairies ena Val d'Aran ère excessiva? Pòt èster, es

capelhans porcionèrs podien afavorir massa naues fondacions.

Coma auem dit en un capítol anterior, era desaparacion des dèumes e censaus per impositiu legau, portèren ara desaparicion des capelhans porcionèrs. Per tot açò ena dusau part deth sègle XIX anèren desapareishent es confrairies.

Mès podem díder qu'ampliren era vida cristiana e era religiositat des pòbles pendent 500 ans e auien deishat un long camin de vivències cristianes, que de quauqua manera auràn arribat enquia nosati.

Fig. 8: Capèla de Sant Blas de Les. An 2024. Autor: Jèp de Montoya

10. ERA GERMANDAT DE PUJÒLO

Es Confrairies volien èster un exponent dera vida religiosa dera Val d'Aran. Aquest capítol lo dedicam a ua que non pòrte eth nòm de confràiria, senon Germandat, Consòrcia, Congregacion de Pujòlo.

Açò assenhale ues diferéncias damb es confrairies. Eth sòn nòm va mès enlà des limites d'ua parròquia, pòrte eth nòm deth terçon. Eth prior ei un capelhan, a perpetuïtat, e toti es capelhans e clèrgues deth terçon e tanben, en quauqui moments, es deth terçon d'Arties-Garòs, an de formar part d'era; ère era condicion entà arténher èster capelhans.

Entàs laïcs era entrada ère volentària, e tanben es hemnes ne podien formar part. Es obligacions religioses se limitauen a uns sufragis entàs germans defunts, e era celebracion dera hèsta des sòns patrons: es sants Simon e Judes. Çò que non mancaue èren es *comestios* o minjades abondiues, pagant-se cada un eth sòn escòt o eth prètz, e tanben quauqui ans, miei galin de blat o ua quantitat de denièr tara Germandat.

En çò que coneishem, era Germandat anaue mès enlà d'ua finalitat religiosa. Exercie ua influéncia, valent-se tanben des laïcs, enes ahèrs publics e politics dera Val d'Aran; ua influéncia tanben sus totes es parròquies dera Val d'Aran, ja qu'eth sòn Prior e era Germandat podien mercar un camin a seguir. Eth prior de Pujòlo ère ua referéncia ena vida dera Val d'Aran.

Era Germandat o Congregacion de Pujòlo ven a èster ua milícia armada ena part nauta d'Aran. Era paraula "congregacion", en aqueri moments, volec significar ua confederacion de viles e pòbles ath torn de Lhèida entà lutar contra es bandits e bandes que perturbauen era patz. En aquestes lutes se distinguic un aranés: Capdet Ramonet. Es "Germanies" ère eth nòm dat a un moviment popular que lutaue en Lhèida contra eth poder des nòbles, que volien préner eth poder municipau. En s. XVI era Germandat de Pujòlo a ua relacion damb era Germandat d'Àneu.

Lo especiau d'aguesta Germandat ère que toti es clèrgues de Pujòlo n'auien de formar part. Pensem qu'alavetz podien èster mès de 50. Es laïcs èren liures

entà entrà'i. Podien mobilizar quate centes o cinc centes persones. En ua revòuta acacèren ath governador de Castèth Leon, qu'ère fidèu ath rei d'Espanha.

Era part nauta d'Aran e eth miei Aran escuelhen Catalonha ena Guèrra des Segadors, mentre eth Baish Aran vò èster fidèu a Felip IV. Tanben quan esclatèc era revòuta de Catalonha, er an 1640, contra Felip IV, mentre eth governador rèste fidèu ath rei, era Germandat de Pujòlo, que mane un contingent d'òmes, met ath sòn deuant a un vielh soldat dera Val d'Aran, Bartomèu Espanha, nomentat eth "Mostatxo". Era Germandat entre damb violéncia en Vielha, seqüestre e execute ath notari deth rei, Brugarol. Bartomèu Binòs - capitan deth terçon de Vielha - que sage de resistir des dera tor dera sua casa, mès ei agarrat, era tor e era sua casa son cremades e eth ei expulsat dera Val d'Aran. Era hemna e es hilhes deth jutge dera Val son cambiades damb presoèrs e es archius des Privilègis e es de Fco. de Gracia son cremadi publicament en pònt de Vielha. Es reformes des bisbes de Comenge son anulades e se torne as vielhs Acordats deth s. XIV. Es clèrgues damb comportaments inadeguadi non pòden èster imputadi e vien a èster intocables.

Era Germandat suprimís es reformes politiquas e administratives hètes coma responsa as informes de Fc. de Gracia ath rei, er an 1616. Eth Conselh Generau qu'en un principi daue supòrt ara Germandat, dempús de 1641 vò apartar-se dera sua dictadura. Es conselhèrs li nèguen es sues competéncias e cau tornar ara antica estructura militar de terçons. Eth Conselh Generau accèpte es instruccions que vien des dera Generaliat de Catalonha, organize era defensa dera Val d'Aran a nivèu de cada terçon e se compromet a protegir ath governador.

Era Germandat auie cercat era sua ajuda en Barcelona e eth sòn prior, Bartomèu España, siguec nomentat governador. Meteren un des sòns membres o germans entre es conselhèrs deth Conselh Generau.

Vedem en tot açò ues rèstes de dictadura eclesiastica impensabla. Serà eth jesuïta Forcaud, que hec ua mission o predicacion ena Val d'Aran - er an 1642 -

que mos parle d'aguesti clèrgues-soldats qu'impòsen era sua lei e comencen a embestiar ua part dera poblacion aranesa.

Eth Conselh Generau se canse d'aguesta dictadura dera Germandat. Eth governador retorne era Val d'Aran jos era autoritat de Felip IV. Trobam tostemp era ajuda deth Baish Aran, que se mantenguec fidèu ath rei.

Arren de tot açò se reflectís, quan huelhejam eth libre dera fundacion dera Germandat, de 1691, ja qu'ei posterior a toti aguesti hèts. Enes sues cuertes actes sonque hè referéncias: entà escuélher eth prior, méter es nòms des clèrgues e tanben laïcs e quauques hemnes, que serien de cases influentes, e parlar des minjades qu'es bailes, o es persones escuelhudes cada an, aufriràn as germans, pagant cada un eth sòn escòt o era part economica. Era Germandat auie deishat era sua militància activa e armada. Er an 1833 i auie encara en Pujòlo 19 capelhans e 33 damb es d'Arties e Garòs.

Podem ben díder qu'aguesta Germandat o Congregacion, mès politica que religiosa, formada pes clèrgues, auec ua discutida preséncia ena vida dera Val d'Aran.

Eth missionèr Forcaud, 1642, se trapèc damb aguesta dificila situacion, entre ua Germandat de Pujòlo que volie méter eth sòn orde e un Conselh Generau, qu'auie de cercar camins de patz e interès comun entà tota era Val.

Fig. 9: Glèisa de Sant Andreu de Salardú. An 2024. Autor: J.M. Canabal

11. DÈUMES, GRAÈRS E CENSAUS

Ja ena nauta Edat Mejana, damb es parròquies organizades, s'anèc assolidant un modèu d'ajuda as glèises e as capelhans, entà hèr eth culte en eres, que tanben auie d'èster ua ajuda tàs personas o familhes mès praubes dera comunitat. Se'n didie "eth dèume".

¿Qué ère eth dèume? ¿Coma se recuelhie? ¿Coma se despartie?

En prumèr lòc, eth dèume ère eth 10% en grans, legums, cereaus o d'auti, qu'es pagesi recuelhien enes sòns camps. Cada an, pendent eth mes d'octobre, aguest dètz per cent ère portat ena glèisa entà hèr-ne eth despartiment.

Enes libres de compdes des parròquies, cada an, se deishauè ben detalhada era recuelhuda des dèumes qu'es cases entregauen. Metem un exemple en dus grafics deth dèume entregat en dus pòbles entara glèisa:

BAGERGUE, an 1828

Trues: 54 sacs e miei, 54 pts.
Legums: 10 galins e miei, 15 ptes.
Bladeta: 4 galins, 7 pts.
Faiol (milhòc): 10 gal, 7 pts. 2 r.
Uerdi: 15 quartères, 60 pts.
Blat, 6 quartères, 60 ps.
Lentilhes: 2 galins e miei, 15 pts

VILAC, an 1831

Trues: 69 sacs, 69 pts.
Blat: 6 quartères: 60 pts.
Horment: 121 galins, 243 pts.
Morisco: 49 galins, 49 pts. 2 r.
Uerdi: 1 galins, 24 pts, 3 r.
Mongetes: 9 galins. 18 pts.
Legums: 12 galins, 18 pts.
Canam, 2 galins e miei, 5 pts.

Eth galin ère ua mesura de dètz litres e miei; un pecotin, ua quarta part; ua quartèra sèt galins.

Trapam enes dèumes des pòbles d'auti aliments: cedes, milh, haues..., tanben en Vilamòs eth dèume dera lan. Es truhes gessen en pògui lòcs, ja qu'arribèren ena Val d'Aran a finaus deth s.XVIII, e non toti es pòbles les meteren enes dèumes.

Enes libres de compdes i a constància precisa d'eri; compdes qu'èren revisadi per oficiau eclesiastic o vicari generau, qu'obligauè a hè'c d'ua manèra clara, non tostemp observada.

En aguest apartat mos cau parlar d'eth Conselh dera Glèisa. En totes es parròquies i ère present. Ne formauen part toti es caps de familha, s'eth pòble non passaue de 50 vesins; s'èren mè, eth dètz per cent restant auie tanben representacion en Conselh.

Eth Conselh prenìe decisions d'importància, ua d'eres ère escuèlher un nau rictor. Ua auta importanta ère encuedar-se dera recuelhuda des dèumes. Açò demanaue un contraròtle e ua vigilància sus eth denièr, qu'es dèumes aportauen. Eth Conselh fixauè un prèt看 reasonable entara venda des grans; se n'auie de salvar ua part enes graèrs dera glèisa entà poder ajudar pendent er an as familhas, que n'auien de besonh.

Era recuelhuda e venda èra amiada a tèrme pes dus bailes, elegidi peth Conselh, nomentadi, "eth joen" e "eth vielh", ja que cada an se cambiauèn, eth qu'ère joen passaue a vielh e se n'escuelhie un de nau. Tanben i interviegè ua auta persona, nomentada "cònsol", representant der Ajuntament, que podie informar sus quauqua persona que podie auer de besonh ajuda.

Es bailes èren es que mè, interviegèn; amassa tamb eth Conselh cercuèn cada an arrendataire, que, mejançant subredita ath mens dident, s'encuedarie de véner es grans e salvar-ne ua part enes graèrs dera glèisa ath long der an. Entad aguest trabalh eth crubarie ua quantitat, que trège deth gran venut, e pagarie quauqua minjada as que collaboruèn (bailes, cònsol o d'auti).

Era recuelhuda se hège, fixant un dia entre es primèrs d'octobre, d'acòrd damb eth rictor. Aguest, eth dimenge següent, ena Missa, anonciaue eth prèt看 des grans, metut pes bailes, tostemp reasonable; anonciaue tanben eth dia en qué se poirien crompar ena glèisa.

Era part non venuda se sauvaue enes graèrs que i auie en totes es glèises, barradi damb clau; ère ua resèrva, ja que pendent er an quauqua familha que non auesse sufisent entà minjar o entà semiar, degut a ua cuelheta dolenta,

poguesse anar-ne a cercar. Tanben podie reservar-se ua part entà semiar çò que ne didien “era tèrra dera vila”. En quauqui pòbles a perdurat aquest nòm. Atau, en Garòs, es ans 1745-1746, reserven ua quantitat importanta de galins de blat nere entà semiar dites tèrres e atau ajudar as familhes praubes.

Es dèumes coma auem dit auien aquestes tres finalitats: eth manteniment dera glèisa e eth sòn culte; era ajuda as capelhans porcionèrs; e ua tresau, entà persones o familhes praubes.

Eth perquè des dèumes ac explique ben un document datat en Canejan er an 1819; ditz açò: “Es dus bailes, er un eclesiastic, er aute secular, auràn ath sòn cargue - metut ja eth prètz peth Conselh dera Glèisa - véner es grans. Entad açò manam as rictors hèr public, ath moment der ofertòri dera missa deth dimenge, eth prètz de cada un des grans, entà qu’arribe en coneishement de toti es dera parròquia; manam tanben, as dus admistradors deth Conselh (bailes), que despartisquen e venen es grans as fidèus de cada respectiua parròquia, ei a díder, as praubi que non an çò que cau entà mantier es sues cases; mès non as que mès an e as que recuelhen pro gran entara sua familia, evitant atau que i age un comèrç e negòci damb es grans des glèises, cercant qu’es praubi siguen ajudadi. Es Conselhs des glèises manaràn que se hèsque ua arca damb tres claus. N’aurà ua eth rictor e es autes es dus nomentadi, ua cada un. Ena arca i depositaràn tot eth denièr que sobre, dempús deth manteniment de dites glèises. Canejan, 21 d’abriu de 1819.”

Rèste clar eth sentit solidari des dèumes e des grans dera glèisa: cercauen ua cèrta justícia sociiau o solidaridat entre es vesins d’un pòble.

Pensem qu’enes sègles XVIII-XIX era Val d’Aran ère suspoblada, artenhec lèu es 12.000 abitants e es recorsi èren escassi. Coma ajuda as mès praubi rebremem que quaques glèises cromptauen e metien vaques, oelhes e d’aute bestiar a gasalha, ei a díder, cromptauen e entregauen animaus entà ua casa e era mitat dera cria ère despartida entre era casa e era parròquia, o ère dat damb sòs. Atau en Arties, en Gessa, e d’auti pòbles, ère costum. Trapam tanben en Montcorbau e en Garòs qu’entregauen eishames e brinhons a quauque vesin tà que s’encuedèsse d’eri, reservant-se era mèu e entregant era cera entà

lum dera glèisa. Es dèumes ajudèren fòrça entà qu'es glèises siguessen mès cuedades, reformades e riques en ornamentals e retaules.

Còste qu'en Bagergue, damb era venda des grans des ans 1812-1818 crompèren era tor o eth campanau ath servici dera glèisa, damb un impòrt de 600 liures. Tanben en Montcorbau, er an 1774, es paredèrs de Santenh (Arièja), fòrça coneishudi ena Val d'Aran, bastiren eth campanau, mejançant eth prètz de 428 liures, damb uns 950 jornaus de trabalh.

Quauqui ans abans - en 1763 - auien reformat era glèisa d'Arró, e dempús - ans 1784 - acabèren era vòuta e bastiren eth campanau, tanben per paredèrs de Santenh, tot a cargue dera glèisa o des dèumes. D'aguesti paredèrs restèc aguesta frasa que didien quan eth torb o eth holet de nhèu perboque es parets d'ua casa o bòrda: "Ja passen es paredèrs de Santenh".

Tanben en Vilac, damb es dèumes e censaus auien de pagar era grana reforma que se hec ena glèisa - enes ans 1824 - mès en èster suprimidi es dèumes restèren damb un deute de 1.185 pessetes. Alavetz er Ajuntament, damb es pròms mès qualificadi deth pòble, entreguèren ath rictor un camp, "Era Coqueleta", damb era intencion qu'ajudèsse a pagar eth deute.

Ua auta ajuda que recibien es parròquies èren es censaus. Un censau ère coma ua carga, ua ipotèca, metuda generaument sus un camp o tanben sus ua quantitat de sòs. En auer un censau eth propietari auie de pagar ua cèrta quantitat annau ara glèisa, o as capelhans. S'indicaue era sua finalitat, que podie èster: ua fondacion o sufragis en misses: annaus, resades, cantades, etc. damb assisténcia d'un o de mès capelhans porcionèrs dera parròquia o de d'outes parròquies. Aguesti sufragis podien èster temporaus o perpetuaus. Es censaus podien auer d'auti motius: pagar era cera o er òli entà enlumenar ua imatge, ua capèla, ua glèisa, etc. Generauments es censaus les trapam enes testaments, d'auti viatges, en disposicions prenudes deuant de notari civiu o eclesiastic.

Podem pensar, aué en dia, qu'eth que hège un testament o gravaue ua finca damb ua carta censalèra non ère massa conscient qu'aguestes disposicions, se non i auie ua limitacion en temps, viegen a èster fòrça gravoses o odioses tara

familha. Serien tant de pesades aguestes cargues que dempús de tanti ans a arribat a nosati ua frasa fòrça expressiva; quan ua persona ei molèsta e pesanta, se ditz: “Ei mèshordanta qu’un censau!”

Fig. 10: Antica postau damb era imatge dera glèisa de Sant Fèlix de Vilac

Fig. 11: Glèisa de Sant Julian de Gardès. An 2024. Autor: J.M. Canabal

12. ES CAPELHANS PORCIONÈRS

Era istòria dera Glèisa o era vida religiosa ena Val d'Aran a anat acompanhada damb era preséncia des capelhans porcionèrs en cada ua des sues parròquies. Eth nombre de capelhans ena Val d'Aran siguec anticament fòrça naut. Eth 30 per cent des capelhans deth Bisbat de Comenge èren aranesi. Eth Bisbat, sense compdar era Val d'Aran, auie 20 archiprestats, damb 358 parròquies e vicaries, 399 capelhans e 151.000 abitants. En Aran i auie dus archiprestats, 28 parròquies e 3 vicaries, que compdauen damb 28 rictors e 90 porcionèrs, en totau 118 capelhans, entà ua poblacion d'uns 7000-9000 abitants.

Eth nòm de porcionèrs les viege deth dret qu'auien de percéber ua porcion des fruts dera tèrra qu'es cases o vesins de cada pòble entregauen cada an ara glèisa. Des dèumes se ne hègen tres parts. Es capelhans podien percéber d'un 40 a un 50 per cent des dèumes metudi ara venda.

Era obligacion des porcionèrs ère sus tot eth culte ena glèisa. Cada maitin, coma se hège enes monestirs o convents, enes glèises de cada pòble se hège eth cant de laudes (imnes e psalms e lectures bibliques), dempús, era celebracion dera missa, fòrça viatges cantada e d'autres celebrada privadament enes diuèrses capèles o autars qu'auie cada glèisa. Ena tarde s'aplegauen de nau entath cant de vrèspes, d'ua manèra semblanta coma es laudes deth maitin. Es porcionèrs auien d'ajudar ath rictor ena visita des malauts, ena predicacion der Evangèli. Un d'eri auie d'èster disponible entà aluenhar es tempèstes en comunidor o exconjurador. Tanben en quauques glèises auien de hèr era vigilància o eth "güeit" en campanau deuant d'un perilh d'invasion, guèrra o panatòri que podie vier de dehòra. Enes comunidors, totemp propèrs o tocant ara glèisa, i podie auer un o dus lhets, a on podien alternar era pòsa e era vigilància.

Eth nombre de clèrgues que desirauen èster porcionèrs ère fòrça naut. En sègle XVI se didie que podien arténher es 300 entre sacerdots e clèrgues. Eth clèrque ère aqueth qu'auie rebut es ordes menors e demoraue arténher èster capelhan. Era formacion de quauqui clèrgues ère limitada e recebuda ena Val d'Aran. Sigueren es ordenances der an 1731, que rebaishèren eth nombre,

entre rictors e porcionèrs, a 118, ja que calie assegurar que cada un percebesse 200 liures, segontes es dèumes que cada parròquia podie recuélher.

Es porcionèrs viuien damb era sua familha, èren es mèstres des mainatges dera casa e de d'auti deth pòble interessadi en aprèner a liéger e escriúer, o tanben podien èster es mèstres deth pòble quan er Ajuntament les daue ua remuneracion.

Era sua vida coma capelhans non tostemp siguec exemplara segontes eth critèri deth bisbe e des madeishi fidèus. Eth bisbe volie qu'eth capelhan mantenguesse eth sòn caractèr sagrat e cèrtes activitats non èren ben vistes, coma s'a dit en parlar des ordenances des bisbes.

Es capelhans porcionèrs, mès enlà des sues obligacions culturaus ena glèisa, ajudèren a qu'era cultura en país siguesse mès valorada qu'en d'auti lòcs deth Bisbat o comarques vesies. Eth nombre de persones que non sabien liéger e escriúer ère mès baish ena Val d'Aran. Soent, es capelhans apareishien coma secretaris o notaris en fòrça actes o contractes.

Eth culte solemne que se hège enes glèises portèc mès beresa artistica en eres, enes capèles e autars que i auie enes glèises, a on cada capelhan e cada confrairia auie eth sòn patron o retaule. Tot açò portèc, e podem díder malerosament, que se reformèssen lèu totes es glèises: agraniment des espacis, dubertura de naues pòrtes d'entrada, hièstres mès granes, bastir capèles lateraus e sacristies, etc. Perdèren atau era sua antica beresa romanica.

En es glèises que se bastiren enes sègles XVIII-XIX – coma es d'Arròs, Bausen, Canejan, o Es Bòrdes – siguec prevista lum abondiua tà qu'es porcionèrs poguessen liéger.

Eth cant enes glèises - misses, vrèspes, complètes e processons, entre d'auti - ère acompanhat per d'auti òmes deth pòble e que l'anèren sauvant enquiàs ans 1950, enes que desapareishec deth tot. Enes sègles XVIII-XIX se heren fòrça retaules entà cada ua des capèles dera glèisa en aunor des sants. Vedem que siguec un signe de riquesa enes nòstes glèises. Podem pensar qu'era husta des bòsqui, portada entà França, Garona enjós, en aqueri ans podie contribuïr ara

riquesa des pòbles e des glèises.

Quan morie un rictor, un capelhan porcionèr dera parròquia podie demorar èster elegit, mès se non ne trobauen un de capable podien cercar-lo en ua aute pòble dera Val. Es capelhans porcionèrs desapareisheran rapidament quan damb es leis desamortizadores des ans 1835 e 1860 sigueren suprimidi es dèumes, censaus e propietats dera Glèisa.

Es capelhans porcionèrs, en auiatge dera sua casa o dera familha, quauqu'uns bastiren ua petita viuenda, que se coneishie damb eth nòm d'abadieta. Tanben quauqu'un higie ua petita capèla que daue entath carrèr. Eth bisbe de Comenge proïbie qu'aguestes capèles siguessen dubèrtes as fidèus es dimenges, ja que volie qu'aguesti anèssen entara glèisa parroquiau.

En morir eth porcionèr aguestes bastisses retornauen ar ereu. Tanpòc es rictors auien rictoria pròpria o dera parròquia; toti viuien damb era familha, enquia qu'eth bisbe Caixal d'Urgelh, 1860, siguec fòrça exigent manant qu'en toti es pòbles i auesse ua casa pròpria tath rictor.

Fig. 12: Catedrau dera Sèu d'Urgelh. Autor: Francesc Duarte. *Publicada en Geografia General de Catalunya. Lleida (1908-18)*

13. ERA MISSION DETH P. JEAN FORCAUD: 1642

Era Guèrra des Segadors - ans 1640-1652 - auec incidéncias ena Val d'Aran, coma en totes aqueres causes qu'ath long d'uns sègles an afectat a Catalonha. Aguesta guèrra auec coma motiu es impòsti qu'era monarquia volie gravar sus Catalonha. Mentre eth Baish Aran restaue fidèu a Felip IV, era part mieja e sustot era part nauta dera Val èren fidèus a Catalonha. Èren uns moments, enes qu'era Germandat de Pujòlo imposaue era sua fòrça enes ahèrs dera Val d'Aran.

En aguesti moments eth bisbe de Comenge, Bartomèu de Griet, auie iniciat en sòn bisbat un renaument dera vida cristiana damb era predicacion d'ues missions, qu'amiauven a tèrme es jesuïtes, missions qu'artenheren tota era part nòrd des Pirenèus, per açò ei coneishuda aguesta predicacion coma era "Mission des Pirenèus". Èren uns moments enes qu'es protestans - calvinistes o huguenòts - auien ua implantacion sustot en Bearn e en Coserans e Arièja, mès non massa en Comenge.

Eth jesuïta Jean Forcaud siguec er iniciador d'aguestes missions, que comencen en Bearn er an 1635. Eth P. Forcaud ven tara Val d'Aran er an 1642 e i demore un an. Dèishe d'aguesta mission ua cronica fòrça extensa, mès qu'es des autes missions que se heren en d'autes vals deth nòrd des Pirenèus.

Eth P. Jean Forcaud nèish en Auch er an 1584. Coneishie era lengua gascona, capelhan eminent. Dempús der an 1612, demore en Tolosa. Aquiu se sent cridat a instruir era gent rustica des Pirenèus. Er an 1635 comence eth sòn trabalh en Bisbat de Tarba, pendent 18 mesi. Er an 1637 eth bisbe de Comenge, Bartomèu, lo cride e comence a predicar enes vals dera Gasconha. Eth sòn metòde o manèra de predicar se da a conéisher. Era gent des pòbles de montanha, ditz, son coma grani mainatges qu'an de besonh eth pan que fòrça viatges es capelhans non saben dar-les. Era gent retorne ara practica religiosa. En cada casa un petit oratòri damb ua crotz e aigua benedida, e en prener-la cada maitin, hèr ua petita pregària entà començar eth dia. Eth restablís eth bon orde enes causes deth pòble. Es antiques confrairies son renauides e da importància ara confrairia deth Sant Sagrament e deth patron deth pòble.

Jean Forcaud damb eth sòn zèl missionèr volie ignorar o non ère coneishedor deth camp politic, degut ara Guerra des Segadors. Volie començar a missionar peth Baish Aran, mès li aconselhèr qu'anèsse prumèr tà Pujòlo, pr'amor que s'aquiu es causes li èren favorables aurie assegurada era sua mission en tota era Val d'Aran. E atau qu'ac hec.

Anèc a veir ath vicari generau, Jusèp Rius, que demoraue ena part de Pujòlo. Acordèren començar a predicar aqui.

Volie aplegar es capelhans dera Val en Quate Lòcs, entà saludar-les a toti. Açò ère descuedar es sies taules o mesaus que i auie ena Val d'Aran, coma lòc d'amassada des capelhans. Es de Pujòlo protèsten e se desdiden de recéber e escotar eth missionèr. Eth P. Forcaud pren eth sòn equipatge entà anar-se'n, mès eth Conselh Generau li suggerís que comence a predicar en Baish Aran.

En miei d'aguesti embolics, eth P. Forcaud non deishèc de predicar, pendent tot un an, en toti es pòbles, a on era gent senzilha demoraue damb plaser recéber ua paraula de consolament espirituau e de conversion. Tanben anèc dempús entà Pujòlo.

Eth P. Forcaud, ena sua relacion, parle dera Val d'Aran, des sues peculiaritats geografiques, politiques, der estament eclesiastic, deth Conselh Generau, deth temperament dera gent dera Val: violenta, vindicativa a on domine era enveja; escriu: "d'ençà de dotze ans es peleges an portat a mès de cent mòrts, e en aquest temps de guèrra auciren ath governador deth rei Felip IV".

Escriu tanben: "ua Val encerclada de nautes montanhes, extremadament heireda, a on er iuèrn dure de sèt a ueit mesi". Utilize aquesta expression: "Er ostiu non ei sonque era fin d'ua primauera" e hig: "de hèt, enguan madeish a nheuats enquia Sant Joan".

Podem comprèner era descripcion negativa, ja qu'eth P. Forcaud ac viuèc en ua relacion dificila damb eth clergat; eth non n'arribèc a comprèner deth tot es motius.

Tanben reconeish ues vertuts, que non destaque de d'auti lòcs. Escriu: "I a boni esperits, persones qu'an reüssit enes letres, damb esfòrc e constància e an

artenhut cargues, autant eclesiastics coma civius en Catalonha; son inclinadi ara pietat en tot èster sensibles as causes dera fe e dera vertut, e podem híger, peth dessús de d'auti que demoren enes vals deth Pirinèu.”

En reconéisher quauqui valors non dèishe de díder que i a causes entà esmerar. Ditz qu'ara Val d'Aran li a mancat ajuda espirituau de dehòra, maugrat era ajuda des madeishi deth país, mès, non tostemp capables e non massa de costums moderades. En aguest camp espirituau, podem pensar qu'era Val d'Aran viuie massa barrada en ua endogàmia o en era madeisha, e mos referim ath camp dera vida cristiana.

A diferéncia des autes vals, eth P. Forcaud ena cronica dera Val d'Aran, non namente es pòbles o parròquies a on hè era sua mission, ne parle des actes que l'acompanhauen; ei domatge. Mès podem pensar qu'era sua metodologia o manèra de desvolopar era mission serie era madeisha qu'era que metec en practica enes auti lòcs, e aqui, òc que ne parle. Per açò podem apropar-mos ad aquerò que serie ua mission en aqueri moments.

En prumèr lòc non hè ena Val d'Aran un judici tan negatiu sus era ignorància religiosa coma hè en d'autes vals. Podem pensar qu'eth gran nombre de capelhans que i auie ena nòsta val - mès gran qu'en d'auti lòcs deth bisbat - podie mitigar o redusir dita ignorància religiosa. Es capelhans de cada pòble que viuien damb era familia èren ua ajuda ath mon dera cultura e as coneishements dera religion. Eth culte enes glèises ère ua preséncia diària, maitin e tarde. En d'auti pòbles petits deth bisbat eth madeish capelhan podie èster absent, o non n'auien, e coment que cèrtes glèises non èren cuedades, a diferéncia d'Aran des qué ditz qu'èren riques en sòn mobiliari. Per tant era vivéncia religiosa ère mès manifèsta. Maugrat açò, tanben ditz qu'es fidèus non recebien eth neuriment spirituau qu'auien de besonh e qu'auien hame de Diu.

Eth bisbe Hugues se met malaut, eth P. Forcaud l'acompanhe en Alan ena sua darrèra malautia. Moric er an següent, en 1644.

Eth missionèr, damb era manca deth sòn bisbe, sense que n'i auesse un aute de nau, non torne tara Val d'Aran, e retirat en Auch morís ben lèu er an 1646.

Era activitat missionèra seguirà damb d'alti jesuïtes enes autes vals deth Pirenèu, deth Coserans e deth Capsir, ena nauta Cerdanha. Es Missions deth Pirenèu perdurèren enquiath sègle XVIII. Aguestes missions èren finançades pes fondacions que se hègen e atau es missionèrs podien demorar fòrça dies en ua val, sense èster causa de granes despenes tàs parròquies.

14. ARAN, UN LÒC D'EXILI: ERA REVOLUCION FRANCESA

Era Revolucion Francesa - an 1789 - generèc enes sòns començaments ua esperança generalizada, deuant der absolutisme dera monarquia e dera nauta aristocràcia; mès eth camin qu'anèc seguint portèc ben lèu a moments fòrça difícils tara Glèisa e tara societat franceses. França auie 135 bisbats, era Revolucion volec redusir-les a 83. Auien d'adaptar-se ath nombre de departaments dera administracion publica. Ei a dèder: cada departament, un bisbat. Era Assemblada Constituent deth clergat, influenciada pes idèes galicanes de hèr ua Glèisa nacionau francesa, anèc massa enlà. Sigüec ua supression unilateral, sense er assentiment deth Papa o de Roma, e per açò non podie èster acuelhuda per ua grana part des bisbes e des fidèus.

Eth departament de Tolosa auie quate bisbats: Tolosa, Rius, La Vaur e Comenge. Auien de desaparéisher es tres darrèrs. D'arren serviren es protèstes des fidèus e des pòbles. Es estructures diocesanes: eth capítol o canonges dera catedrau, eth seminari e d'autres institucions; tot sigüec suprimit e prenudi toti es sòns bens. Es bisbes des bisbats suprimidi non podien deishar de senter-se'n es sòns pastors e per tant responsables. Eth sòn ministèri non depenie des leis dera Revolucion. Totun les ère proïbit exercir publicament era sua foncion pastorau e s'ac hègen èren castigadi e forçadi a anar-se'n tar exili.

Eth bisbe de Comenge ven tara Val d'Aran. Ère ua part deth sòn bisbat. Pensaue qu'es revolucionaris arren li podien hèr en tèrra estrangèra. Arriben tanben ena Val d'Aran quate bisbes mès, en tot escapar-se de França. Èren es d'Auch, de Riu, de Tarba e de La Vaur. Era Baronia de Les les acuelh. Mès ben lèu se dan compde qu'era Val d'Aran ei massa apròp dera frontèra. Es revolucionaris menacen damb que s'es bisbes non se'n van dera Val d'Aran, aguesta serà ocupada e i aurà represalhes contra es pòbles qu'acuelhen a gent perseguida en França. Es bisbes se dan compde deth perilh e an de marchar.

Eth bisbe de Comenge torne d'amagat tà França e prepare era sua escapada entà Anglatèrra e demorarà en Londres. Es auti quate bisbes preparen eth sòn exili entar interior d'Espanha. Eth sòn camin ath long de Catalonha serà

acompanhat d'ua grana comitiva. Pensem qu'es bisbes francesi, en ua grana majoria, èren escuelhudi laguens dera noblesa francesa e era sua manèra de víuer ère fòrça diferenta ara des bisbes d'Espanha, que viegen de gent senzilha de ciutat o de pòbles ruraus. Era sua marcha enquiath monestir de Montserrat a on traparien refugi ei acompanhada de servents e d'auta gent d'ua cèrta aristocràcia. En sòn camin, eth corregidor de Talarn les hè a acompanhar enquia Conques, en tot preparar-les eth lotjament.

Eth bisbe de Tarba escriu: " Era nòsta marcha durèc dètz dies e siguec penosa, damb camins dolenti e fòrtes calors. Ei vertat que pes pòbles que passàuem èrem recebudi damb veneracion, planhent era nòsta desgràcia. Era comitiva la formauen trenta muls damb era persona que i montauè, e nau muls mès entà portar er equipatge. Poirie semblar ua marcha triomfau se non tenguessem en compde qu'èrem uns praubi exiliadi. Era gent viege a veir-mos, punant-mos era man coma ère costum en país, es campanes banduauen"

Maugrat qu'es bisbes se n'anèssen dera Val d'Aran non s'impedic qu'es revolucionaris entrèssen mès d'un viatge ena Val en tot cométer actes vandàlics e panatòris enes glèises e enes pòbles, abans d'ocupar-la deth tot eth 31 de març de 1793. Fòrça capelhans francesi sigueren acuelhudi e amagadi un temps ena Val d'Aran.

Era Revolucion Francesa hec a renèisher, es idèes galicanes. Eth Galicanisme ère era tendéncia de separar era Glèisa francesa dera dependéncia de Roma o deth Papa. Açò creèc un problèma de consciéncia grèu, pr'amor que jurar era Constitucion ère acceptar es idèes galicanes d'aluenhament deth Papa.

Qué passèc? Uns trenta mil capelhans francesi aueren d'emigrar tàs païsi vesins. Era Val d'Aran siguec lòc de pas entar exili, ac siguec tà cinc bisbes. Se calcule qu'en Aragon e Catalonha s'acuelheren uns tres mil capelhans.

Tàs cristians francesi i auec problèmes de consciéncia ja que sonque des capelhans non juramentadi podien recéber es sagraments, e i auie fidèus que cercauen capelhans non juramentdi tà poder-les recéber d'ua manèra secrèta. Ena parròquia d'Aubèrt cònste eth baptisme deth hilh d'ua familha francesa tà qu'un capelhan juramentat non lo batièsse en França.

Lèu se sentec era manca de capelhans; ei per açò que, segontes er istoriador Serge Brunet, des seishanta ueit capelhans estrangèrs qu'anèren tà Comenge, quaranta quate son aranesi. En èster estrangèrs èren liures deth jurament.

Eth bisbe de Comenge exiliat en Londres, auie un vicari generau entara Val d'Aran, Carles Vilhòt (*vulgus* Vilhòta), que hège es foncions de bisbe organizaue era vida cristiana enes dus archiprestats de Les e de Gessa.

Un acte solidari damb es capellhans exiliadi auec lòc en Vielha. eth 15 de deseme de 1792. Ua processon e celebracion liturgica portant era imatge de Sant Orenç, presidida peth vicari generau Vilhòt e quate capelhas de Comenge

Çò de mèns important deth document ei que rèste ena memòria escrita, qu'era Glèisa aranesa enes prumèri moments dera Revolucion Francesa hec ua grana manifestacion d'afraïrament o d'apropament ara Glèisa francesa, que patie persecucion e calamitats.

Francesc Aner, d'Aubèrt, pair deth Felipe Aner, Deputat enes Corts de Cadis, dèishe escrita ua carta dirigida ath duc d'Alcúdia. persona propèra ath rei Carles IV, demanant ajuda tara Val d'Aran:

Li ditz: “los franceseses han acreditado inhumanidad con los escandalosos decretos (de la Revolución). El primero, de pegar fuego al desgraciado Valle y la gente que escape de la ruina matarla a bala. El segundo, de robar cuanto en él encuentran, dejando a todos los habitantes desnudos, quienes de necesidad han de morir”. E li ditz que pregue ath Rei “ponga en ejecución la notada reconquista; y siendo este el momento mas favorable, ya por la poca nieve de los puertos, que a este fin se han de penetrar; y ya también, por no haber en el relatado valle más que el número de 1.150 descuidados franceses, de estos gran parte sin armas y con poco arte en la milicia, y contra quienes se podría lograr la destrucción con 1.500 soldados nuestros [...] antes que el Valle y sus naturales experimenten las propuestas crueldades [...] que si no es antes, a lo menos al expirar el año de su entrada [...] y todos los naturales que son en número de nueve a diez mil con sus caudales y objetos se pasasen con la tropa”. Signe era carta en Vilalhèr, eth 24 de hereuèr de 1794.

En libre de Fondacions dera parròquia d'Aubèrt se ditz que'er archiu dera casa Estève - de F. Aner -, damb es papèrs que i auie, siguec prenut pes revolucionaris; tota era sua familha auie emigrat. Eth rictor de Casarilh, Vicenç Vergés, emigrat, se quèishe dident, en començar uns naus libres: "haver-se'n emportat los soldats de la Revolució Francesa, lo dia 5 del mes d'abril de 1793, los llibres sacramentals de partides (baptismes, matrimonis...) tenint que fer ara una nova relació d'algunes partides que poden recordar-se". Tanben eth rictor d'Aubèrt dèishe constància que quauqu'uns des sòns libres an desapareishut; lo que demòstre qu'aueren d'exiliarse, coma ac harien fòrça d'auti.

Eth rictor de Vilac, Joaquim de Miguel, se'n va tà Barcelona, emportant-se era rica orfebreria dera glèisa. E quan torne - dus ans e miei dempús - en libre de baptismes dera parròquia escriu un long relat des calamitats que passèren ena Val d'Aran, d'ençà deth 31 de març de 1793, quan es revolucionaris en prenen possession. Parle des capelhans aranesi exiliadi en Barcelona, deth capelhan porcionèr, Mn. Francesc, que restèc en Vilac, encuedant-e dera parròquia, prumèr amagant-se e dempús no siguec molestet. Eth 8 de seteme torne tà Vilac, damb eth tresaur que se n'auie emportat.

Eth Conselh Generau d'Aran, emigrat, hè quauqua amassada dehòra d'Aran, en Estàrri d'Àneu, entà revisar es causes que passen ena Val, invocant ara Mair de Dieu de Mijaran.

Aguesta prumèra invasion dera Revolucion durèc dus ans e miei. Siguec un temps de patiment tàs aranesi, de destruccion e panatòris. Era patz de Basilèa entre Espanha e França - 22 de junhsèga de 1795 - i metec fin, tornant as frontèras deth Tractat des Pirenèus. França se retirèc ena part de Girona, mès non volie retirar-se dera Val d'Aran. Fin finau ac hec a cambi dera cession dera part castelhana dera isla de Santo Domingo. Serà tres ans mès tard quan i aurà ua auta invasion e ocupacions dera Val d'Aran, hètes per Napoleon, entre es ans 1808 e 1814.

15. ARAN DÈISHE COMENGE E CERQUE UN AUTE BISBAT

Eth bisbe exiliat en Londres escriu as aranesi que tostemp serà eth bisbe des aranesi. Eth jutge d'Aran li respon eth 11 de gèr de 1791: “Serà una gran consolament tara Val d'Aran que sigue atau, ja qu'Aran a estat tostemp independent des providéncias de França. Era Val d'Aran li aufrís respècte e obediéncia”.

Serà Carles de Vilhòt que pendent sèt ans serà eth responsable dera vida cristiana o religiosa ena Val d'Aran. Totun era Val d'Aran se da compde qu'aurà d'escuélher un nau bisbat. Eth Conselh Generau d'Aran aurà d'intervier. Dus èren es bisbats que podien interessar, Lhèida e Urgelh. Ei vertat que Lhèida ère mès desirada per quaqui terçons, non pera sua proximitat geografica, senon pes avantatges que i auie en mon deth comèrç, dera cultura, ena gestion administrativa. Per tot açò es terçons de Vielha enjós preferien Lhèida, ja qu'aquiu es capelhans traparien centres mielhors de formacion. Pensem que Lhèida auie agut ua des mès antiques universitats, enquia er an 1714, quan siguec suprimida per Felip V e portada tà Cervera, e auie encara boni centres d'estudi.

Quan eth 26 de seteme de 1801, en Londres, eth bisbe de Comenge, Antoine d'Osmond, renóncie ath sòn bisbat, obedint ath Papa, ei nomentat administrador apostolic tara Val d'Aran eth cardenau Caprara, nonci en París.

Ei alavetz quan eth Conselh Generau d'Aran, s'amasse eth 5 de març de 1802, en Vielha, ena casa deth govèrn e escriu: “Habiendo ya hecho el obispo de Comenge la dimisión y renuncia de este Valle y de su jurisdicción, y dado a entender que debemos acudir a Su Santidad y a su Majestad el rey para que se nos agregue a uno de los obispados de España y habiéndolo comunicado a los tersones, han resuelto con sus respectivos pareceres de que inmediatamente se acuda a la Real Cámara para que se una este Valle a uno de los obispados de España, implicando la concesión con los mismos concordatos, bulas reales, privilegios, usos y costumbres y al propio tiempo a su Santidad para que nos conceda la misma gracia [...] Asimismo se ha resuelto, que atendido que este valle ha sido ya otra vez unido al Obispado de Urgell y que nuestro obispo de

Comenge, según noticias, ha escrito a su Majestad para que seamos unidos a dicho obispado, se nombra por parte del Valle una embajada a dicho Ilmo. Obispo de Urgell y serán: Pablo de Miguel, abogado y Bartolomé Portolés, secretario del mismo Consejo, comunicándole la buena intención que tiene el Valle para que se digne admitirlo en su Obispado [...] Asimismo se ha resuelto que se comunique todo esto al Oficial eclesiástico y al clero y que nombren ellos un diputado para que acompañe a los que el Consejo envía[...]"

Non ère eth prumèr viatge que se propausaue ara Val d'Aran deishar Comenge. Ja en temps deth rei Felip II i auec un intent. Eth motiu siguec qu'eth rei d'Espanha auie pòur qu'eth calvinisme o es uganauuds portèssen era sua eretgia seguint eth cors dera Garona e atau entrèssen en sòn règne.

Tath rei Felip II era union eclesiastica d'Aran damb Comenge ère un perillh. Per açò eth rei escriu ath Papa Pius V tà qu'Aran passe tà Urgelh; eth Papa afavorís aguesta demanda e tres ans dempús, eth bisbe d'Urgelh, Pere de Castellet (1561-1571), vò enviar un vicari generau entà Aran, mès es aranesi s'i resistissen.

Tanben eth rei ditz as monges de Mijaran que passen tà Urgelh; aguesta orde non les platz e damb er acòrd des aranesi, eth prior se'n va tà Montrejau, e es auti: "s'espargiren e van vagant per ló mon, restant lo dit monastir, sens negun religiós".

Tanben volie qu'eth Tribunau dera Inquisicion, se hesse present en Aran; mès non s'implantèc, ja que eclesiasticament depenie de Comenge. Tanben entà defèner era frontèra pirenenca des calvinistes eth rei crèec es bisbats de Jaca, Barbastre e Solsona. Era val de Valcarlos, en aiguavés de França, passèc ath bisbat de Pamplona, deishant eth de Baiona. Es monges de Mijaran d'ençà de Ferran eth Catolic - ath torn des ans 1490 - auien deishat era província agustiniana de Tolosa e auien passat entà Aragon.

Es relacions d'Aran damb Comenge sabem que non èren massa bones e eth bisbe demanaue era ajuda deth rei d'Espanha entà hèr efectiua era disciplina ena Glèisa. Es capelhans e eth madeish Conselh Generau non aufrien facilament es cambis qu'eth bisbe demanaue; quauqu'un d'eri ère contrari as

Acordats. Damb un bisbe que residie dehòra d'Espanha ère mès facil mantierles; per açò, autant eth Conselh Generau coma es capelhans non a favorien eth cambi qu'eth rei Felip II desiraue.

Mès era eleccion que se hec d'Urgelh, dus cents ans dempús, damb era desaparicion deth Bisbat de Comenge, auec d'auetes motivacions. Es dus terçons de Pujòlo a favorien era Sèu d'Urgelh. Ère mès apròp, a un dia de camin, e non calie trauessar, coma didien, eth desèrt dera Ribagòrça. Mès i auec un aute element que siguec mès determinant: eth Bisbat d'Urgelh auie de deishar vint-e-ueit parròquies dera Cerdanha francesa. Un territòri que siguec prenut a Catalonha peth Tractat des Pirenèus er an 1659, mès seguic jos era jurisdiccion eclesiastica d'Urgelh. Era Revolucion Francesa non volec qu'un bisbe espanhòu auesse jurisdiccion en territòri francés; ne Napoleon tanpòc quan prenec eth poder.

Un nau bisbat tara Val d'Aran. Ben lèu, quan era Val d'Aran sap que passarà tà Urgelh, eth nonci delègue era administracion ath bisbe d'Urgelh, Francés de la Dueña, eth 15 d'agost de 1803. Agust ac accèpte, maugrat qu'era Val d'Aran non siguesse tan deleitosa coma era Cerdanha francesa, qu'auie de deishar, ja que ve era Val d'Aran fòrça luenh, coma ditz a un amic sòn, er istoriador Villanueva: "Situada en el centro de los más espantosos Pirineos".

Damb eth Brèu Apostolic "Pro Pastorale sollicitudine", gessut de Roma, damb data 23 juriòl de 1804, era Val d'Aran passe tà La Seu, damb es 28 parròquies (casuaument es madeishes dera Cerdanha francesa).

Eth nau bisbe, maugrat que non n'ei encara titular, enquia qu'eth rei d'Espanha ratifique eth nomentament de Roma, non tardarà en vier tara Val d'Aran, ja qu'eth mes de seteme e ua part d'octobre der an 1804, lo trapam visitant cada ua des 28 parròquies pendent uns quaranta dies. Ua visita pastorau longa e prigonda de coneishement dera realitat des glèises e des parròquies.

Enes libres de Decrèts, ne dèishe constància escrita. Demane milhores en estat des glèises, des autars, dera ròba e hè recomanacions as capelhans. Atau, tanben en decret de Vielha demane ua auta glèisa en espitau de Sant Nicolau

deth pòrt de Vielha, ja qu'era que i auie ère, coma podem veir aué enes rèstes que se sauven, umida e petita. Serà, ans mèts tard, er an 1816, qu'er Ajuntament de Vielha mane ar ostalèr que ne hèsque ua de naua, tamb era advocacion de Sta. Quitèria.

Tanben en decret de Vielha e tanben enes autes parròquies metec ua clausula nauèra que deuec embestiar as capelhans. Ditz: "A partir de este momento las partidas sacramentales se escribirán en castellano". Eth ère de Burgòs. Enes auti parçans deth Bisbat d'Urgelh non ac auec de manar ja que se viege escriuent en castelhan d'ençà der an 1714, quan pòc a pòc s'anèc imposant eth castelhan en tot document oficiau escrit, obligadi peth *Decrèt de Naua Planta*, dictat per Felip V. Ena Val d'Aran, en depèner de Comenge, era Glèisa seguie escriuent eth catalan enquiar an 1804, noranta ans mèts tard. Non serie ben recebuda era orde d'escriuer en castelhan, ja que quauque capelhan comencèc a escriuer en bèth document, en latin. Eth nau bisbe non volec deishar de visitar er espitau de Sant Nicolau, ja que se n'anèc peth pòrt de Vielha.

Fin finau, acabadi es dètz-e-nau ans intermitents d'ocupacion francesa dera Val d'Aran, er oficiau eclesiastic, Joan Ademà, rictor de Gessa, mane qu'en totes es parròquies se hèsquen pregàries d'accion de gràcies e ua predicacion pendent tres dimenges entà aluenhar eth mau morau qu'era ocupacion francesa auie portat enes nòsti pòbles. Tanben eth Conselh Generau programe ua predicacion que haràn es frares franciscans deth convent d'Escornalbou (Tarragona), entà purificar es fidèus cristians de determinades idèes revolucionàries, qu'auessen entrat en Aran.

16. ETH S. XIX

Romeries, processons e santuaris en Aran

Eth títol d'aguest capítol respon a ues vivéncias fòrça sentudes ena nòsta istòria, enes quaus era fe ei eth centre, eth supòrt, e amiaràn ara hèsta, ara alegria, a ua dimension ludica: ua fe senzilha, populara, sense massa rasonaments, era fe deth “sant pòble fidèu de Dieu”.

Se volem trapar ena vida cristiana dera Val d'Aran manifestacions de fe cristiana, des qué rèste constància visibla, escrita, e ua practica enquiàs nòsti dies, ac traparam, en bona part, enes ermites o capèles e enes santuaris: San Joan de Toran, Artiga de Lin, San Joan d'Arròs e Vila, Es Desamparats de Montcorbau, Mijaran, Sant Pelegrí, Sant Marti de Corilha, Sta. Margarita, Montgarri, etc. entà méter quaqu'uns des mès visitadi e tamb ua influéncia dehòra dera madeisha parròquia; lòcs qu'an estat un punt d'atraccion, a on es fidèus an cercat, gràcies ara sua fe, un trobament damb Dieu, damb es sants, en un mistèri que mos encerle e mos ajude.

Sant Joan de Toran

Pujant pera Garona, eth prumèr santuari que trapam ei Sant Joan de Toran, un annèxe de Canejan: capèla senzilha, aué sense vesins estables, dedicada a Sant Joan Bte. Era sua devocion a ua influéncia sus eth Baish Aran e tanben sus es pòbles francesi mès enlà dera termièra, que prenen part enes sues romeries. Eth capelhan que responec eth qüestionari de Zamora er an 1788 ac ditz atau: “Una ermita en la que se venera la milagrosa y antigua imagen de San Juan Bautista, llamada de Toran, por hallarse sita en la ribera y al lado del río que lleva el mismo nombre y propia del lugar de Canejan, del que dista cinco cuartos de hora. Tiene una pequeña iglesia y de corto adorno y es servida por los sacerdotes de dicho lugar, que celebran misa en ella todas las festividades desde el uno de mayo hasta últimos de octubre y acuden a dicho santuario muchos devotos naturales del Valle y franceses”.

Aué se celèbren tres romeries: eth 8 de seteme, eth 24 de junh e eth 29 d'agost.

Fig. 13: Santuari de Sant Joan de Toran

Artiga de Lin

Era Artiga de Lin ei ua val d'entrada e gessuda d'Aran, damb es sòns dus camins; er un entà Aragon peth pòrt dera Picada e eh dusau entà França pera colhada dera Montjòia. Aguesti dus camins an eth punt de confluència en santuari dera Artiga de Lin. Aguest lòc auie un conjunt de bastisses pròpies d'un lòc de pas entre montanhes: glèisa, casa-ostau, bòrda, coma lòc de refugi a cargue d'un ostalèr, coma en d'auti lòcs de pas deth Pirinèu.

Er an 1964, siguec tot arrasat, en voler bastir un otèl nau e ua glèisa naua. Aué non ac comprenem, ne quauques persones ac compreneren alavetz. Començada era naua òbra, pòga causa heren, sonque ua part des baishi der otèl, sense caperar, e un refugi ath hons deth prat deth santuari.

Damb era desamortizacion des ans 1855, eth santuari perdec era propietat qu'auie sus er entorn. Prenut per Estat siguec venut a un particular e dempús passèc as pòbles de Betlan, Aubèrt e Vilac, que son es administradors de tot çò que i a dehòra dera capèla.

Eth qüestionari de Zamora ne parle atau: "Tiene iglesia nueva, bien adornada, una casa para habitar en ella el ermitaño y hospedar a los devotos naturales, aragoneses, y franceses que en gran número concurren, con un aposento para los sacerdotes de Vilac, Aubert y Betlan que cuidan de decir Misa en ella todas las festividades desde el uno de mayo hasta el último de octubre".

Es autars dera capèla sigueren cremadi pendent era guèrra de 1936; era imatge desapareishec, semble que siguec amagada en un lòc ath cant der arriu e damb eth gran aiguat der an 1937 siguec arrossegada. Aué era hèsta se celebre eth tresau dimenge de junh. Tanben era parròquia de Gausac i anaue eth dia 5 d'agost, mès aguesta romeria siguec desplaçada a ua des sues montanhes, en Gèles, eth madeish dia. Era parròquia d' Es Bòrdes i va eth dimenge que seguís ara sua hèsta major, eth 8 de seteme.

Fig. 14: Capèla dera Artiga de Lin

Sant Joan d'Arròs e Vila

Santuari antic, dedicat a Sant Joan Baptista, jos eth domini d'Arròs e Vila. Era sua petita glèisa alongada en s. XVIII, ei un exemple magnific de coma serien es prumères glèises que ne didem “romaniques tardanes”, remplaçades ara en quauqui pobles per d'agues de mès granes. Sant Joan semble èster quauquarren mès qu'ua capèla bastida entà hèr ua romeria. Era riquesa dera sua construccion, dera sua absida, des sues pèires trabalhades, hè a pensar que serie era glèisa d'un lòc abitat, coma serie Sant Miquèu de Vilamòs e d'agues des que se saue memòria e roïnes en Marcatosa.

Eth santuari forme un conjunt: glèisa, casa e bòrda. Un capelhan, d'Arròs e de Vila, en tot tornar-se cada an, i celebraue era missa deth 3 de mai ar 1 de noveme. Es pòbles d'Arròs e de Vila i auien aqui es sues bòrdes e palhèrs e i passauen un temps der ostiu entà recuèlher era pastura.

Aué se hè era romeria eth prumèr dimenge de mai; eth santuari recep visites des fidèus que i an ua grana devocion. Es pòbles d'Arròs e de Vila an fòrça interès ena conservacion de tot er auviatge. Era propietat deth santuari siguec desamortizada. Ditz eth qüestionari de Zamora: “Tiene campos y prados con una casa para el arrendatario y un cuarto para los sacerdotes. Acuden a dicho santuario muchos devotos españoles.”

Fig. 15: Santuari de Sant Joan d'Arròs e Vila

Era Mair de Dieu de Montgarri

Mereish un lòc espciau pera sua antiquetat e qu'a aplegat es fidèus dera Val d'Aran, d' Arièja e deth Pallars. Era sua romeria - eth 2 de junhsèga - amasse es fidèus dera Val d'Aran, e d Arièja. Ua grana glèisa der an 1786, que remplace era vielha, dera qué se sauve en sòn mur interior deth nòrd era antica pòrta deth s. XII.

Èren tres es romeries que s'i hègen:

- Eth 2 de junhsèga, antica hèsta dera Visitacion.
- Eth 15 d'agost, era Assumpcion.
- Eth 8 de seteme, era Nativitat, s'eth temps ère favorable.

Er an 1871 se hec eth 8 de seteme ua grana romeria des pòbles d'Aran, Arièja e Palhars damb ua assisténcia de quate mil persones. Siguec un acte de supòrt ath Papa Pius IX, qu'auie estat despolhat des estats pontificis. Çò de madeish passèc en Mijaran, damb ua assisténcia de cinc mil aranesi.

Poirièm escriuer sus d'outes capèles: Santa Margalida, ena ribèra de Bagergue; Sant Martin de Corilha, en Gessa; Sant Pelegrin, en Arties; era Mair de Dieu des Desamparats, en Moncorbau (damb ua polida istòria just en acabar-se eth s. XIX); era Mair de Dieu de Pietat ena Lana de Les, e d'outes.

Fig. 16: Santuari de Montgarri. Hons Lluís Marià Vidal i Carreras.
AFCEC_VIDAL_A_0660. Data: 12 de seteme de 1902

Era Glèisa

Era Val d'Aran metuda en nau encastre deth Bisbat d'Urgelh, cercarà ua patz e ua renauda vida cristiana. Ei vertat que volie sauvar es sòns privilègis, sense pensar qu'ara longa aurie nauí problèmas damb eri.

Eth prumèr bisbe d'Urgelh que ven tara Val d'Aran, Francés de la Dueña e Cisneros, er an 1804, accèpte e signe es Acordats. Visite intensament totes es parròquies e se preocupe deth bon orde des glèises e deth bon exemple e zèl apostolic qu'an de dar e d'auer es clèrgues.

Dempús d'aguesta prumèra visita passaràn quinze ans sense qu'un nau bisbe torne tara Val d'Aran. Sigüec er an 1819 quan, Bernat Francés Caballero - 1817 a 1825- signe tanben es Acordats.

Ara seguida passaràn trenta nau longui ans sense era visita de un aute bisbe. Bonifaci López, damb un cuert mandat - de 1825 a 1827 - non vierà tara Val. Eth sòn successor, Simó de Guardiola - de 1827 a 1851 - tanpòc vierà.

Serà er an 1860, tamb eth bisbe Caixal, que mercarà un gran cambi ena vida pastorau e administrativa des parròquies. D'açò ne parlaram mès endeuant.

Maugrat qu'es bisbes, ath long d'ua bona part deth s. XIX, non venguessen tara Val d'ua manèra soentejada, non l'auien desbrembada. Eth bisbe i auie un vicari eclesiastic o vicari generau, aranés, qu'ère era sua man drete e persona de confiança. Ère pòrtavotz de toti es decretès e normes qu'es bisbes d'Urgelh dauen tà tot eth sòn Bisbat, e quauqu'uns tara Val d'Aran en concrèt. Eth vicari generau visitaue toti es ans es parròquies, era sua visita ère anonciada as fidèus, que podien trapar-se damb eth. Procuraue qu'es normes deth bisbe, enviades a tota era diocèsi, siguessen coneishudes enes parròquies. Eth madeish, enes libres de decretès, escriu aquerò que conven damb aguesta frase mès pròpria deth bisbe: "En acte de santa visita...", e signant tanben eth secretari capelhan que l'acompanhaue, balhant fe de tot.

Era vida religiosa dera Val d'Aran, des de totemp, maugrat era vinculacion qu'auie agut damb Comenge, auie fòrça causes en comun damb era glèisa d'Urgelh, que li ère vesia. Es capelhans aranesi auien agut cargues importants

en Catalonha, Aragon o Espanha; causa que non se daue damb França. Per açò, mès enlà, de quauqui privilègis, que Comenge auie respectat, era vida de pietat, era practica dera fe, èren inspirades en Catalonha: es publicacions religioses o libres de pietat èren en catalan o en castelhan. Mès enlà deth latin, era lengua enes glèises, ère eth catalan. Es capelhans auien ua relacion damb es de Palhars o dera Ribagòrça, mès facila e frairau que damb es de Comenge. Açò mos è a pensar qu'es capelhans aranesi non utilizauen massa er aranés o eth gascon enes celebracions dera glèisa, qu'eth bisbe recomanaue. Utilizar eth catalan ena glèisa ère aluenhar-se de Gasconha e dera cúria de Comenge.

Quan er an 1819 arribe en Bisbat d'Urgelh un nau bisbe, Bernat Francés - 1817 a 1825 - trapam coma vicari generau ena Val d'Aran ath Dr. Pere Abadia de Llorènç, porcionèr de Salardú e avocat des reiaus conselhs, manant-li eth bisbe que visite es parròquies entà que se meten en practica es disposicions deth Bisbat, e escriuent eth madeish, s'ère de besonh - coma oficiau eclesiastic -, aulficis e disposicions entàs rictors. Tanben li propòse que les passe aqueres que vien deth Bisbat o deth Govèrn dera nacion o dera Sua Majestat eth rei, qu'arriben ath bisbe.

Dempús trapam capelhans que son visitadors des parròquies, sustot Joan Arró, archiprèste de Les, quan auec despareishut er Archiprestat de Gessa damb era mòrt de Jusep Pònt, er an 1854. Serà quan morís eth rictor de Les, Joan Arró, er an 1882, qu'eth títol d'archiprèste passarà ath rictor de Vielha, ena persona de Père Benezet Solana, qu'aurà tanben eth cargue de visitador des parròquies.

Enes decretès des bisbes d'Urgelh e des sòns vicaris generaus gessen disposicions, que viegen d'ans endarrèr, sus era exemplaritat dera vida des capelhans. Se ditz qu'an de vestir dignament e que dehòra des sues cases non an de portar casquetes morades, vermelhes o de quinevolh aute color, an d'èster neres, de seda, lan o coton. Tanpòc an de portar cintes o cordons enes sabates, que s'an d'ajustar damb ganchets d'acièr, de hèr o de un aute metau. An de gèsser entath carrèr damb sotana e damb balandran - longa e ampla capa - e non an de freqüentar ne tavèrnes, ne banquetes. Es porcionèrs an d'ajudar ath rictor en culte dera Glèisa e ena predicacion.

As capelhans porcionèrs, en desaparéisher es dèumes damb era desamortizacion, se les diderà beneficiats, coma ena rèsta deth Bisbat d'Urgelh. Quauqu'uns passèren a rictors quan i auie ua parròquia vacant, d'auti se n'anèren tà parròquies dera rèsta deth Bisbat, a on i trapam mès de vint capelhans aranesi, esbarricadi en petites parròquies deth Pirenèu e a on moriren. Quauque capelhan porcionèr rèstec ena Val d'Aran, s'auie un mèdi de vida o patrimonni dera familha. Segurament eth darrèr porcionèr o beneficiat - que non se n'anèc dera Val d'Aran - siguec Simon Escala, que moric en Garòs er an 1891, ara edat de 88 ans e siguec rictor en Bausen, en desaparéisher es porcionèrs.

Podem díder qu'era Glèisa, pendent eth s. XIX, viuec un temps de tranquillitat e normalitat creant comunion damb era gent des sòns pòbles, maugrat i auesse ua grana praubesa, damb uns pòbles qu'anauen creishent en vesins d'ençà d'un sègle.

Dehòra der encastre rurau comencèren es problèmas sociaus e politics, damb idèes mès liberaus. Diuèrses constitucions entà un país, que se daurie a posicions mès laïques e critiques damb era Glèisa. Tot açò portèc a dues manèras de pensar: conservadors o absolutistes, e liberaus o progresistes. Aguestes idèes se viuien mès enes ciutats, qu'anauen creishent damb ua incipienta indústria. Enes pòbles ruraus seguie era vida tranquilla e tradicionau damb es valors religiosi de tostemp.

Arribèren cambis ena vida dera Glèisa - tanben ena Val d'Aran - que serien notables: es leis desamortizadores des ans 1835-1860; era desaparicion des dèumes e era reduccion rapida des capelhans, restant a finaus deth s. XIX un capelhan entà cada pòble. Es capelhans porcionèrs les trapam ocupant eth lòc de rictor quan aguest morie o cercant ua auta parròquia dehòra dera Val d'Aran.

Guèrres carlines

¿Coma afectèren es guèrres carlines ara vida cristiana des parròquies ena Val d'Aran? En Catalonha i auèc divisions entre era poblacion e entre es capelhans. Pensem qu'es diuèrses constitucions redactades ath long deth sègle, d'ençà dera prumèra - enes Corts de Cadis er an 1812, ena redaccion dera quau i auèc ua participacion notabla eth deputat aranés Felip d'Aner, d'Aubèrt - se daurien a ua mentalitat liberau e laïca, ena qué era Glèisa non acabaue de trapar-s'i comòda.

En Catalonha i auèc mès acceptacion des idèes carlines. En conflicte belic eth carlisme siguec tostemp en inferioritat de condicions deuant des tropes des liberaus o cristins. Es capelhans en bona part, e tanben quauqui bisbes, auien preferéncias pes carlins, ena Val d'Aran tanben i sigueren, encara que i auie familhes mès acomodades qu'èren partidàries des cristins o d'Isabel II.

Eth Conselh Generau despareishec en aqueri moments, e siguec ena prumèra guèrra carlina, jos era regenta Cristina, que se reorganizèc era vida administrativa, metent era Val d'Aran jos era recentament creada província de Lhèida.

Un motiu de cèrt desafècte entàs carlins podie èster qu'enes incursions que hègen ena Val d'Aran, reclamauen impòsti as pòbles e as familhes damb menaces, entà finançar es sòns soldats o es despènes dera guèrra, encara que tanben es cristins ac hègen. Atau cònste en papèrs sòlts d'archiu. Es capelhans non diderien massa es sues preferéncias, non èren ja es tempsi dera Germandat de Pujòlo, mès quauqu'uns d'eri les vedem ath cant des carlins, atau coma ara rèsta de capelhans deth Bisbat d'Urgelh.

Er an 1870 es carlins entren ena Val, segurament peth pòrt de Vielha. En Salardú es carabinèrs e era Guardia Civila, recentment creada, se parapeten en campanau de Salardú e manen ath rictor de Gessa, Mn. Ramon Rey, e a ua auta persona, -simpatizants damb es carlins- d'anar entà Vielha a convèncer ath capitòst Camats que, quan puge tath pòrt dera Bonaigua, passe damb es soldats, aluenhat de Salardú, pera part der ombrèr e pera glèisa de Sant Estèue, de Tredòs, e atau non receberien er atac que li podien hèr des deth

campanau, s'entrauen en pòble. E atau ac hec.

Arribe, fin finau, era patz en aguesta longa guèrra, e sabem qu'en Gessa eth rictor, Mn. Ramon Rey, Mn. Jusèp e un nebot sòn, Joan Esplan de Xirguant, degut as sues idèes carlines se'n van entar interior de Catalonha, e dempús entar exili en França. Dus ans dempús arribe era patz. A Mn. Ramon Rey Badia, lo trapam coma rictor de Tírvia e dempús archiprèste dera comarca, en tot dar-li ua responsabilitat mès grana. Eth bisbe Caixal, tanben en exili, no volec prescindir des servicis, coma capelhan, de Mn. Ramon. Ère naturau de Llavorsí e moric en Tírvia er an 1898.

Fig. 17: Campanau de Sta. Maria de Cap d'Aran de Tredòs. An 2024. Autor: J.M. Canabal

17. ETH BISBE CAIXAL E ES ANTICS ACORDATS

Eth bisbe Caixal, neishec en Viloselh (es Garrigues, Lhèida) er an 1803. Siguec catedratic ena universitat de Cervera; era unica reconeishuda en Catalonha pendent un periòde deth s.XIX. En aguesta universitat i estudiauen joeni aranesi.

En començar era guèrra carlina Caixal siguec exiliat un temps en Maon, amassa damb er arquevesque de Tarragona. En tornar siguec nomentat e consagrat bisbe d'Urgelh, er an 1853. Tres paraules d'un biograf resumissen era persona deth bisbe Caixal: "Dòcte, pietós, e treballador". Ena memòria des capelhans grani deth Bisbat s'an recuelhut hèts e paraules d'aguest gran bisbe coma d'ua persona disciplinada, austèra, e de gèni, mès, coma ditz eth biograf, en sòn hons ère ua persona entranhabla, que daue respècte sense temor.

D'ençà qu'eth bisbe auec de vier tara Val d'Aran auie ua causa clara e arrés poirie tòrcer era sua intencion: non reconeisherie ne jurarie es Acordats pes quaus se regien es relacions deth bisbe tamb er archiprestat d'Aran, coma auien hèt es bisbes d'Urgelh que l'auien precedit. Volie qu'es parròquies se regissen e se provedissen de rictor coma totes es autes parròquies deth Bisbat. Non li serà facil: cartes ath nonci, ath ministre de Justícia deth Govèrn, recorsi a Roma, carta des alcaldes d'Aran ath Papa, etc. En principi toti aguesti reconeishien eth dret de Patronat dera Val d'Aran.

Es dificultats viegen mès que des capelhans, des conselhs des parròquies formadi per laïcs, de quauqui proòms dera Val e des ajuntaments. Eth Conselh Generau d'Aran auie estat suprimit non hège guaire; semble qu'es ajuntaments prenien quauqu'ues de sues foncions. Non se creiguie eth bisbe que traparie tanta oposicion ath sòn plan.

Un long dossièr de documents dera Nonciatura, dipositadi ara enes archius deth Vatican e des quaus n'auem fotocòpia, permeten seguir aguest plet, que durèc ans.

Ua prumèra e longa carta deth bisbe ath ministre de Justícia ven a èster ua

exposicion deth sòn punt de vista e des prumères dificultats, deuant d'ua quèisha des alcaldes. Comence dident: “He recibido la Real Orden de 23 de noviembre con la exposición de algunos alcaldes del Valle de Arán quejándose de que el obispo de Urgel no ha pasado la Santa visita en Aran, habiéndola pasado en las comarcas vecinas; y a pesar de la comisión que le enviaron al pueblo de Sort, y que ellos calificaron de respetuosa, porque en su presencia no se atrevieron a echar las bravatas e injurias que echaron antes de entrar a verme y después de haber salido, como lo sabe muy bien el obispo que suscribe”.

E tanben comente: “En cinco años y medio, que estoy en Urgel, he pasado visita en todo el obispado menos en el Valle de Aran; y tengo ya visitadas 94 parroquias en segunda visita. Comprenderá que hay motivos muy graves para que yo haya actuado de esta manera, y lo he manifestado al Papa y a la Congregación en la visita canónica que hice a Roma, y por esto no comprendo la actitud del Gobierno.” Se quèishe eth bisbe e non s'atrevis a vier tara Val, ja que l'obligarien a jurar es Acordats.

Sies ans aueren de passar tà qu'eth problèma o plet deth bisbe damb era Val d'Aran restèsse aariat en ua prumèra fasa. Fin finau, eth dia 26 de junhsèga de 1860 - ena sala o sacrestia dera glèisa de Sant Miquèu de Vielha - podec eth bisbe trapar-se damb es representants o deputats des conselhs de glèisa dera Val d'Aran, quauqu'un d'eri representant a mès d'ua parròquia. Sigueren dètze-nau en totau es conselhèrs laïcs que s'àmassen damb eth bisbe en tot hèr ua naua concòrdia.

Era naua concòrdia en sòn article prumèr ditz açò: “El privilegio de patrimonialidad exclusiva o preferencial que los naturales de este Valle tenían para la obtención de los curatos y beneficios de sus respectivas parroquias queda abolido desde ahora para siempre”.

De totes manères, en ben dera patz, coma eth bisbe diderà ath nonci, se reconeish e se signe encara un patronat actiu mixte, eclesiastic e laicau. Ei a díder, es parròquies vacantes entraràn en un concors generau, amassa damb es autes parròquies deth Bisbat, quan se hèsqen oposicions. Hètes es

oposicions, eth patron o bisbe escuelherà aqueth capelhan que li mereishe mès merits o confiança. Totun, tot aguest procediment, segontes era naua concòrdia, demanarà ua informacion ath conselh dera parròquia (non se diderà ja conselh dera glèisa o de fabrica coma abantes) tà que tanben eth conselh coneishe e volgue ath capelhan o rictor qu'eth bisbe age escuelhut, en ua tèrna de capelhans, que poguen optar pera parròquia.

Era naua concòrdia tardarà encara sies ans entà èster ratificada peth ministre de Justícia o peth rei. Pensem qu'en aqueri moments toti es nomenaments o beneficis des parròquies auien de besonh eth placet dera Corona. Maugrat es prèsses deth bisbe e es sues cartes ath nonci, ja sigue pera part de Roma, coma de Madrid, non se dèren massa prèssa entà suprimir eth patronat antic o es Acordats d'Aran.

Siguec er an 1877, dempús de vint-e-tres ans d'inciat aguest coriós plet, -quan eth bisbe ère en sòn dusau exili en Roma-, qu'en Bulletin oficiau deth bisbat trapam era resolucion finau: "En Seo de Urgel, 15 de junio de 1877, en consideración con lo expuesto por el Ministerio fiscal: Decimos que debemos declarar y declaramos suprimido el derecho de Patronato que venían ejerciendo los vecinos del Valle de Aran en la provisión de sus parroquias. Trasládese esta providencia al Rdo. Arcipreste del Valle, para que por los medios de costumbre la publique".

Aguest madeish an gessen a concors tretze parròquies der archiprestat, vacants pera mòrt des sòns rictors. Ad aguestes parròquies poirà optar ja quinsevolh des capelhans de tot eth Bisbat, qu'age guanhat ues oposicions.

Coma auem dit, eth bisbe informarà as conselhs de parròquia, entà qu'es fidèls siguen coneishedors des capelhans que demanen era parròquia, coma un pas prèvi, mès simbolic que reau, entà qu'eth bisbe lo nomete. Se non siguesse atau, calerie demorar un nau concors de parròquies. Ère eth nau protocòl deth patronat mixte. Non credem qu'aguesta naua manèra durèsse massa temps. Aguest protocòl eth bisbe l'acceptèc en ben dera patz, encara que, coma didie ath nonci, tostemp damb pòur de simonia o crompa deth benefici, coma podie passar ena antica concòrdia.

Era visita pastorau deth bisbe Caixal - er an 1860 - arrenh a totes es parròquies, pendent es mesi de junhsèga e agost. Enes decretès qu'escrui en cada ua des parròquies se platz pera recebuda qu'era gent li a dat; arren trapam en aguesti decretès, ne de luenh, ua quèisha pes motius qu'auien retardat era sua visita en referéncia ara renóncia des privilègis. Ditz atau: "Habiendo llegado el día para Nos feliz de ver visitadas todas las parroquias de este muy amado Valle de Aran, y dispensado a tantos millares de personas el beneficio inestimable del santo sacramento de la Confirmación, no podemos menos de rendir al Padre de las misericórdias y Dios de todo consuelo, afectuosas acciones de gracias por el consuelo que nos ha proporcionado de no hallar en tantas y crecidas feligresias, de que está poblado este Valle, tantas faltas como ere de temer, habiendo pasado cerca de cuarenta y un años sin haver visto a su primer pastor".

Enes decretès parle sus era conservacion des glèises, cementèris e d'auti, e anime ath rictor e as ajuntaments a corregir cèrtes deficiéncias sus umiditats que patissen es glèises. En Vielha dèishe un decretè fòrça mès long, que dempús auràn de copiar en totes es parròquies enes sòns libres de decretès, coma normes entà toti. Quauques d'eres èren era sua preocupacion. Notam coma importanta aguesta: eth bisbe sabie qu'enes parròquies non i auie abadia o rictoria pròpria entath rictor, pr'amor qu'es rictors, en èster toti hilhs deth pòble, viuien damb era familia. Per acò demane qu'es pòbles o es ajuntaments, en un termini de tres ans, crompen o bastisquen ua casa parroquiau. Ère ua manèra de preservar era independéncia e libertat deth rictor laguens deth pòble, e era manèra de sauvar damb mès seguretat es libres sacramentaus e es archius. Non ère facil complir aguest manament e per açò i tornarà a persutar ena dusau e tresau visita pastorau que hè. Ena sua dusau visita pastorau, tres ans dempús - 1863 - se da compde de que pòc s'a hèt sus es rictories e urgís de nau era sua adquisicion higent: "que ellas tengan seis dormitorios y las demás oficinas indispensables en toda casa y también que tengan un huerto que se pueda regar".

Pòc a pòc s'anèren aquerint es cases. Ac he'c possible, en grana manèra, que damb era emigracion que i auec entà França de fòrça familhes de toti es pòbles

se trapèren cases vuedes que se poderen crompar, damb eth sòn uart. De totes manèras i auèc parròquies coma Les o Salardú, que tardèren cent ans entà auer casa pròpria, en lòc d'auer-ne ua de logada. Casau jamès n'auerèn.

Dera dusau visita pastorau deth bisbe Caixal – 1863 – auem er orde que seguic era visita en totes es parròquies, entrant per Montgarri e gessent peth pòrt de Vielha, entà visitar es parròquies dera Ribagòrça. Estèc en Aran des d'eth 27 de junhsèga enquiath 21 d'agost e gessent peth pòrt de Vielha, visitant er espitau de Sant Nicolau. Ena tresau visita pastorau – an 1868 – entre tanben per Montgarri, eth 26 de junh, e dèishe era Val d'Aran peth pòrt de Caldes, eth 17 de juliol, entà visitar es parròquies dera Val de Boí. Er an 1865, eth bisbe Caixal balhe es gràcies a trenta un capelhans e ar archiprèst dera Val d'Aran, Juan Arró, ja que d'ua manèra espontanèa cada un e cada an entrèguen quinze dies dera sua paga entàs òbres deth nau seminari que se bastie ena Sèu.

Quan er an 1804 era Val d'Aran passe tath Bisbat d'Urgelh, es joeni aranesi que vòlen èster capelhans, dempús de preparar-se damb tres ans d'estudi ena precepturia de Vielha, van tath seminari dera Sèu d'Urgelh. Enes ans 1880 se daurís eth nau seminari deth bisbe Caixal. En aguest bon centre d'estudis i trapam a tres joeni aranesi que se distinguiràn pera sua excelléncia en mon des letres:

Mn. Jusèp Condò Sambeat, de Montcorbau (1867-1919), escrivan e poèta en lengua catalana, e un classic en estudi e promocion escrita dera lengua aranesa. Prenec part enes hèstes literàries. Moric en Bossòst.

Mn. Agustin Puyol Safont, de Bossòst (1867-1903), professor de literatura en seminari, valorat poèta en lengua catalana, apreciat enes cercles literaris de Barcelona. Moric ben joen en Alp de Cerdanha.

Mn. Rafaèl Nart Arjò, de Vielha (1870-1931), escrivan e poèta en lengua castelhana. Fòrça premiat en certamens literaris. Escriuec quauque poèma en aranes. Moric estant rictor ena Pòbla de Segur.

De toti tres s'a escrit era sua biografia.

18. GERMANS DERA SALLE EN ARAN - ETH COLLÈGI JOAN MARCH

Era Val d'Aran, pendent era Revolucion Francesa, acuelhec a bisbes e capelhans en sòn camin der exili, escapant-se de França. Cent ans dempús - er an 1903 - Aran auec d'èster un nau lòc d'acuelhuda. Ua lei deth prumèr ministre francés, Emile Combes, suprimís er ensenhament que hègen es institucions dera Glèisa, entre eres es escòles Lasalianes o Germans dera Doctrina Cristiana.

En districte de Tolosa es Germans barrèren cinquanta sies escòles. En tota França se'n barrèren 2160.

Es afectadi per aguesta lei podien préner tres solucions:

- Anar-se'n entà païsi luenhans: atau fôrça d'eri se n'anèren tath proxim Orient e d'auti tà America deth Sud.
- Anar-se'n entàs païsi vesins: pensant que tornarien lèu tà França.
- Refondar en França ua escòla sense cap de signe religiós aparent, damb es sòns professors portant ua vida totaument laïca. Tà fôrça d'eri, açò ère dificil e escuelheren passar era frontèra, anant-se'n, e emportant-se'n es sòns noviciats, damb es joeni que seguien era vocacion. Era Val d'Aran auec eth privilègi d'acuelher es Germans o frares -atau tanben se coneshien- en Les e en Vielha.

Es bisbes espanhòus les acuelhen de bona gana. Eth bisbe d'Urgelh, Laguarda, s'auance en demanar germans tath sòn Bisbat, indicant-les coma lòc, Vielha. Eth rictor de Les tanben se met en camin, arribe en Tolosa e demane ath german visitador que vagen tà Les entà fondar ua escòla Lasaliana, e les aufrís ua casa.

Es prumèri que passen era frontèra son es de Tolosa, entà demorar ena Val d'Aran. Eth bisbe Laguarda e eth german Leandris establissen era prumèra casa en Vielha. Er edifici cedit pera Sra. Abadia ère centric, de tres nautades, damb pati, galeria, bòrda e uart; ère eth 12 de noveme de 1903. Era escòla se dauric, jos eth modèl de pagament modic, e i anèren mainatges de tota era Val.

Era demana deth rictor de Les non siguec de bades. Aquiu se restablís eth noviciat de Tolosa e un collègi francés; non demorèren massa temps ena casa cedida peth rictor. Eth districte de Tolosa vò rehèr en Les eth gran internat d'aquera ciutat, propiciat pes pares francesi, que volien tàs sòns hilhs ua ensenhança de qualitat; tad açò aquerissen eth “Casino Descours”, ena nomentada isla de Sant Jusèp. Ad aqueth casino se passe, en 1904, era escòla gratuïta, un petit internat de mainatges francesi, vengudi de Luishon e uns mainatges que semblauen diferents des auti, èren es aspirants francesi a èster Germans, vestidi damb sotana e còth blanc.

Apròp de Les, en direccion tà França i auie ua casa solida damb diuèrsi nòms: eth castèth, era baronia, tanben eth carmèl, ja qu'es darrères persones que i demorèren auien estat es monges carmelites de Camboune, que i vengueren er an 1901, damb autorizacion deth bisbe d'Urgelh, Ramon Riu.

Es germans crompen era casa, e er an 1911 i hèn ua grana ampliacion damb ua nau, e aquiu, er an 1915, meten eth noviciat e aspirantat de Tolosa, damb vint-e-quate novicis. Aguest noviciat non durarà massa temps, ja que serà trasladat tà Baiona. Tocant ath casino de Les se bastís un gran edifici de dues ales, e atau eth collègi de Sant Jusèp de Tolosa renèish en Les, damb 154 estudiants, potenciat tot pes pares d'aquera ciutat, que volien entàs sòns hilhs eth madeish ensenhament qu'auien rebut en França. Tanben i auie classes gratuïtes entàs mainatges de Les e pòbles vesins. Es Germans en aqueri ans s'establiren en d'auti lòcs deth Bisbat d'Urgelh.

E esclatèc era guèrra der an 1936, damb tota era sua destruccion e persecucion religiosa. 165 Germans sigueren fusilhadi en tota Espanha. Es dera Val d'Aran, en èster francesi, pogueren crotzar era frontèra e salvar-se. En anar-se'n prometèren que tornarien.

En arribar era patz - er an 1939 - se restablís era ensenhança des Germans, mès damb es baishes qu'an agut non pòden recuperar toti es sòns collègis, de manèra que dètze-set comunitats desapareishen en Espanha, entre eres era de Vielha. Contrariament, ena de Les i tornen. Er archiprèste, Mn. Manuel Birbe, les demoraue en Vielha, les demanèc que tenguessen era paraula

qu'auien dat, quan se n'anèren, de que tornarien de nau. Acabada era guèrra mondial, Mn. Birbe va tà Tolosa cercant eth compliment d'aquera paraula d'aunor. Li diden qu'ei eth districte de Barcelona qu'a de balhar era responsa. Mentretant se cerque una naua casa, ja qu'es monges demorauen en antic collègi des frares o Germans, era casa Giles. Se trapèc eth nau lòc en còto Marzo.

Fin finau, maugrat era penúria damb que s'auie apariat era casa e es patis, eth 6 de hereuèr se signe era contrata damb es Germans, e siguec en gèr de 1951 qu'arribèren en Vielha damb ua grana acuelhuda deth pòble. S'acuelhen intèrns en collègi e s'establís eth bachelierat.

En an 1959 era direccion dera Salle exigís un collègi nau coma condicion entà seguir en Vielha, dades es deficiències qu'auie dit collègi. Non ère facila era responsa. Mn. Jaume Armengol, regent dera parròquia e Ramon Nou, pair de familha, damb acèrt inspiren era "Fundación Enseñanza Valle de Aran". Cerquen centenats de signatures des pares dera Val, e atau se va parant eth barrament deth collègi. Era volentat des Germans de deishar era Val d'Aran ère tostemp presenta, se non se hège un collègi nau.

Toti: eth bisbe, es pairs, era parròquia, er Ajuntament, non parauen de cercar ua solucion. Fin finau er Ajuntament de Vielha pòt crompar un gran solar apròp de Betren e se cerquen es ajudes entà bastir-lo, damb un pressupòst de 24.138.168 pts., finançadi pes següenti collaborators: Fondacion Joan March: 8.728.000 pts.; Productora F. M., 7.435.000 pts.; Empresa Copisa, 835.000 pts. Ministèri d'E. e C.: 6.395.000 pts.; bisbe d'Urgelh, Ramon Iglesias: 743.500 ptes.; Ajuntament de Vielha 520.000, mès solar; Ajuntaments d'Aran: 117.457 pts., Pairs de Familha: 432.2000 pts. Era gestion deth collègi (La Salle) e eth patronat pendent cinc ans, de 1970 a 1975, colaboraràn entà obres naues e equipaments damb 12.918.000 pts. mès.

S'instituís un patronat deth quau ne seràn membres: eth deputat provinciau - en aqueri ans ère tostemp er alcalde Vielha-, er archiprèste d'Aran, un representant de Productora electrica, cinc alcaldes dera Val e sèt pares de familha. Era Fondacion ère constituïda per uns 600 pares. En collègi i auie 500

alumnes, d'eri 132 intèrns. Eth Bisbat autorize ua fusion legau dera antica “Fundacion docente-benefico de Mijaran” damb era naua “Fundación ensenhanza Valle de Aran”; es rendes annaus des lamines o valors d'estat, qu'aquera auie, passauen ath nau collègi entà ajudar as estudiants praubi.

Eth 13 d'octobre de 1968, celebrant-se en Aran eth dia dera província, damb era preséncia des Governadors de Lhèida, Tarragona e Logronh, eth bisbe Ramon Iglesias benedís era prumèra pèira deth nau collègi, acompanhat pes autoritats nomentades, damb era preséncia des autoritats dera Val e deth patronat, e de fôrça d'outes persones.

Ath començament deth cors de 1970 s'estree eth nau collègi “Joan March”; es Germans dera Salle seràn es que portaràn era direccion e era gestion, damb era sua residéncia en madeish collègi. Es Germanes dera Sagrada Familia compartirà damb eri es classes, barrant eth collègi qu'auien en Vielha; seràn ajudadi per diuèrsi professors laïcs.

Quan es Germans dèishen eth collègi e era sua gestion, e deuant dera dificultat qu'ac poguesse hèr eth patronat, se hè ua cession gratuïta ar Ajuntament de Vielha entà qu'ac hesse eth. Aguest, er an 2002, cedís ara Generalitat çò qu'ara ei er Institut d'Aran, en tot reservar-se era rèsta dera finca a on ara ei plaçat eth collègi Garona. Er antic patronat d'ensenhança rèste vigent, administrant sonque un hons en metallic; ua part d'aguest li venguec d'ua urbanizacion ena part oèst deth collègi (ues 40.000.000 ptes.) qu'entreguèc ar Ajuntament entà bastir eth palai d'espòrts deth que pòden hèr-ne us es escolans deth collègi.

19. GERMANES SAGRADA FAMILHA EN ARAN

Coma s'a dit des Germans dera Salle tanben en França entàs monges dedicades ath mon der ensenhament venguec era persecucion e aueren d'emprèner eth camin der exili.

Es monges dera Sagrada Família de Villefranche auien ua comunitat en Sant Beath, les siguec comòde trauessar era frontèra e demanar acuelhuda en Les. Es monges Carmelites Descauses, de Camboune, ac auien hèt er an 1901, acuelhudes ena Baronia de Les, quan ja començaue er exili en França. Eth bisbe d'Urgelh Ramon Riu les dèc permís de residència; demorèren pòc temps aqui, ja qu'es germanes dera Salle crompèren aquera casa. Eth vicari de Les, Mn. Francesc Barrau, acuelhec es dera Sagrada Família e les cerquèc ua casa de loguèr. Dauriren tres classes. En un començament s'entenien damb era lengua deth país, er aranés, ben semblant ath gascon qu'es monges parlauen. Maugrat es dificultas economicas pogueren crompar ua casa, dues bòrdes e pati adjunt. Tot se convertic en un gran collègi, damb alumnes intèrnes de tota era Val d'Aran.

Tà Vielha es monges vien er an 1903, e enquia er an 1926 an era sua demora ena casa deth Sr. Sopena, carrèr Clòses, a on meten un parvulari, classes de cultura e costura. Aguest an, 1926, passen a demorar en Còto Marzo, propèr ara glèisa.

Tanben van tà Bossòst tres comunitats religioses franceses: es germanes dera Sda. Família de Villefranche; es germanes de Sant Vicenç de Paul, de Besièrs; e es missionères de Nòsta Senhora de Lordes. Mès aqui non i demoren massa ans. Ua des congregacions bastís ua naua casa, en carrèr Major, que dempús serà era abadia o casa rictorau.

Er an 1910, Mn. Barrau, nau rictor d'Aubèrt, e qu'auie ajudat as monges qu'arribèren en Les, non parèc enquia que se dauric ua escòla en Aubèrt, a cargue tanben des germanes dera Sda. Família, e i demorèren uns ans.

Eth 24 de junhsèga de 1936 barren es collègis de Les e de Vielha, pr'amor qu'en esclatar era guèrra aueren de marchar. Aguesta marcha ère ja prevista, ja

qu'en èster franceses, eth govèrn dera republica espanhòla no permetie que dèssen classes. Per açò eth bisbe Guitart que hège era visita pastorau ena Val prometec qu'en seteme vierien monges dera Sagrada Família d'Urgelh. Non siguec de besonh ja qu'es madeishi dies enes qué eth bisbe ac prometie, esclatèc era Guèrra Civila e era impensada persecucion religiosa.

Nau dies dempús d'acabar-se era guèrra ena Val d'Aran - eth dia 18 d'abriu de 1938 - tornen tà Les es monges franceses. Era tornada tà Vielha auec de demorar uns ans. Siguec er an 1952, preparada ua naua casa (Giles) entada eres e tà collègi, gràcies ara generositat dera Sra. Pujol (madame Abadia) de Vielha.

En Les eth collègi barre fin finau er an 1989. En Vielha, dempús der an 1970, es classes auràn loc en nau collègi Joan March, amassa damb es Germans dera Salle, e quan aguesti marchen er an 1990, eres seguissen en Institut public dera Generalitat enquiar an 2002, e lo dèishen en arténher era sua jubilacion. Eth caractèr ja totaument public deth collègi e der institut e era manca de vocacions religioses hec que non podessen seguir.

Demore en Vielha ua petita comunitat, aufrint enes prumèri ans un servici en espitau e ena residéncia de Sant Antòni, e dempús en trabalh pastorau enes parròquies der archiprestat.

20. ETH S. XX

De 1900 a 1936

A finaus deth s. XIX e començaments deth s. XX auec lòc era grana emigracion d'aranesi entà França, cercant, es familhes damb pòc patrimonni, un mejan de vida milhor. Fòrça anauen ja entà França pendent er iuèrn, quan eth trabalh deth camp non demanaue era sua preséncia e es hemnes podien encuedar-se deth bestiar e deth manteniment dera casa. Mès a finaus deth s. XIX fòrça persones decidiren deishar era Val d'Aran d'un manèra permanenta. Es granes ciutats deth sud de França les acuelhen: Tolosa, Bordèu, Agen, Besièrs... e tanben lòcs propèrs ara Val d'Aran entath trabalh deth camp, a on tot se les hège mès facil en parlar era madeisha lengua, eth gascon. Quauqu'uns anèren entàs Lanes entath trabalh dera husta, d'auti entà París. Es joeni apreneren mestièrs e quauqu'un retornèc tara Val d'Aran damb aqueri ben aprenudi: hustèr, ebenista, mecanic, paredèr... Era marcha de quauques familhes auec un efècte de crida entà d'autes que restauen aciù, e quauques gojates, acuelhudes pes familhars de França, anèren a trabalhar en sectors domestics. En un termini de quaranta ans se n'anèc dera Val d'Aran quasi era mitat dera poblacion; passant de lèu 12.000 abitants a mejans deth s. XIX a 6.000 enes ans 1920.

Era vida enes pòbles milhorèc economicament en desaparéisher aqueres familhes damb mès dificultats. Era sua demora en França non ajudarie massa ara sua vida cristiana, ja que tà un emigrant era vida religiosa se torne dificila quan er ambient a on se desvolòpe non ei massa cristian, coma passaue en sud de França, mèslèu descristianizat, sustot dempús dera Revolucion Francesa. Era emigracion ei tostemp ua pròva entara vida espirituau, ja qu'un se sent solet e luenh d'aqueri signes, hèstes, rites, e ambient sociau que l'ajudaue ena practica cristiana en sòn lòc d'origina. Deuant d'açò era fe se heirede, encara que tanben se descorbien polidi testimònis de vida cristiana, damb glèises plies enes granes ciutats.

Era Glèisa en Aran, dempús deth bisbe Caixal, va recorrent un camin de normalitat. Es capelhans, s'auien anat dispersant peth Bisbat d'Urgelh, e es

parròquies petites non aurien sonque un capelhan. Atau a començaments deth s. XX n'i auie uns quaranta, mès damb tendéncia a amendir. En vier capelhans de dehòra se supèra era endogàmia qu'existie ena Val d'Aran.

Damb eth bisbe Caixal desapareishen es dus archiprestats de Les e de Gessa e non en demorarà sonque un en Vielha er an 1881, damb era mòrt der archiprèste que i auie encara en Les, Mn. Joan Arró. Eth de Gessa auie desapareishut ja er an 1855. Era pastorau s'unifique e es capelhans s'i comprometen mès. Es visites pastoraus se van hènt d'ua manèra periodica. Dempús des tres visites pastoraus deth bisbe Caixal, eth cardenau Salvador Casañas visite Aran es ans 1883, 1889, 1897. Joan Laguarda, er an 1906; Joan Benlloch, er an 1914; e Justí Guitart, es ans 1927 e 1936.

Es visites pastoraus des bisbes, d'ençà de finaus deth s. XIX, s'apropauen ath ritme des sèt ans reglamentaris. Agustes visites anauen acompanhades quauqui viatges damb ues missions populares, enes qué dus o tres missionèrs anauen recorrent es parròquies dera Val, predicant en eres de tres dies a ua setmana. Èren dies de gràcia, de catequès, ben recebuda pes fidèus as qué pladie escotar aqueth saber parlar e comunicar des pares missionèrs. Èren dies de hèsta, quan se les recebie e quan se les despedie en acabar era mission. En aquestes missions de 1906 i auec tanben ua grana manifestacion de fe. Siguec eth dia 11 de junh, ena romeria enquia eth santuari dera Artiga de Lin, damb era participacion de quinze pòbles, de Canejan enquia Vielha, celebrant-se era missa en pati deh santuari, preparat tot peth rictor d'Es Bòrdes, Mn. Jusèp Boya, e damb era participacion des PP. Missionèrs. Ues cinc centes persones i pugèren caminant o damb montures.

En an 1922 i auec ua mission dada pes PP. Claretians. Cònste qu'en Tredòs, damb malautia imprevista, moric un missionèr, eth P. Antòni Mirò Latorres, de 28 ans, de Cervera. Tanben en mes d'abriu de 1930 i auec ues missions en totes e cada ua des vint-e-nau parròquies, predicades pes PP jesuïtes. Quauqui viatges aquestes èren ua preparacion espirituaual entara visita pastoraual deth bisbe. En aquestes circumstàncies arribèc era Guèrra Civila, er an 1936, dera qué parlam en capítol següent. Ua guèrra ena qué era Glèisa patic d'ua manèra inaudita.

Calvari dera Glèisa: de 1936 a 1938

Qué passèc er an 1936 en Espanha? Ei vertat que non manquen istorians que hèn ua analisi des causes generaus que portèren ath desorde que se dèc en començar era guèrra, e ada eri cau acudir entà sabé'c mès ben. En referéncia ara Val d'Aran auem de conéisher tot aquerò que portèc a que totes es glèises siguessen profanades e cremat tot eth sòn interior; ei cèrtament ua plana trista dera istòria.

Era Glèisa, ei a díder, era vida cristiana enes nòsti pòbles, ère tranquilla, barrada en era madeisha, sense preocupar-se massa d'un mon que, en aqueri moments, s'anaue hènt cada dia mès dificil ena societat deth nòste país. Era Glèisa, en ua part d'Euròpa, auie anat perdent ua part dera massa obreèra, que queiguie enes mans de persones tamb idèes laïcistes e reformistes. Era Glèisa ère presentada coma amiga dera borghesia, des rics e dera monarquia. Aquesta ère era propaganda que se hège. E açò non podem díder que non siguesse vertat en part; mès damb aquesta presentacion se podie anar massa enlà e considerar-la coma enemiga deth pòble.

Era Republica instaurada er an 1931, per era madeisha, non auie de portar a un enfrontament damb era Glèisa. Podien conciliar-se totes dues. Era Republica ère desirada per fòrça gent cristiana, sustot en Catalonha e tanben ena Val d'Aran. Ei vertat qu'era republica prebotgèc idèes laïcistes: supression dera ajuda financèra as glèises e as capelhans, divòrci, escòles laïques, pèrta dera propietat des cementèris, desaparicion des ajudes degut ara desamortizacion, etc. Era Glèisa auie d'aprèner a víuer en patz damb tot açò.

Aquesta laïcitat qu'auie d'èster educada, malerosament siguec acompanhada, ena premsa, enes actes publics, damb burles, menaces, desprècis contra gent de Glèisa, orquestradi per nuclèus politizats e per ua part deth mon obrèr, tocat per moviments revolucionaris. Açò se daue enes granes ciutats mès tanben anaue arribant enes pòbles petits tamb ua cèrta premsa. Era gent deth mon rurai en nòste país ère propèra ara Glèisa. Aciu ena Val d'Aran eth mon obrèr ère inexistent, mès òc qu'auiec un lòc important enes minèrs deth tunèl de Vielha qu'auien vengut en començar es sues òbres, er an 1927, quauqui

d'eri d'Astúries, a on auie ua grana importància eth moviment activista obrèr. Pensem ena revolucion d'Astúries der an 1934.

Tanben era influéncia de Barcelona non podie deishar senter-se. Maugrat èster luenh, era relacion non ère escassa. Es nauetat arribauen enquiara Val d'Aran e era societat començaue a dividir-se entre dretes e quèrres.

Es eleccions que i auen en temps dera Republica vengueren a èster un enfrontament entre dretes e quèrres. Tanben enes pòbles petits açò s'arribèc a víuer tamb intensitat e aguestes opcions politiquas dividiren era gent des pòbles; es vòts èren crompadi e se valien de toti es mejans entà portar era gent entàs urnes. Maugrat açò, es vesins èren motivadi a víuer toti amassa enes ahèrs des pòbles e non deishauen d'entener-se educadament en fòrça causes: quan calie ajudar a ua familha, cuedar eth bestiar o hèr es vediaus qu'es pòbles auien de besonh.

Eth mau tara Glèisa arribèc tanben quan se comencèc a identificar: dretes, amics dera Glèisa; quèrres, aluenhadi dera Glèisa. Maugrat açò, enes pòbles, es capelhans èren estimadi e auien ua bona relacion tamb toti. Es glèises, que servien tà tot eth pòble, èren respectades. Mès tanben ei vertat qu'aguestes divisions enes pòbles portèren a que, quauques persones – pògues - en cada pòble comencèssen a recéber consignes e manères de pensar, contràries a tota idèa e expression religiosa, e açò pendent es cinc ans dera Republica.

Tanben ère possible que bèth capelhan, peth sòn caractèr o per motius personaus, auesse un enfrontament, ues paraules, un peleja, que lo distancièsse de bèra persona o de bèra casa o familha, e açò auie de restar en nonarren. Agust ère er ambient deth temps dera Republica a on i auie ues cèrtes tensions que degun pensaue qu'auien d'arribar a on arribèren.

Tot açò ère degut tanben a un cèrt anticlericalisme, que viege deth s. XIX, que portèc a qu'en Barcelona e Madrid - ja abans der an 1936 - se cremèsse quauque convent e glèisa, damb era motivacion imaginada e faussa, qu'èren depòsits d'armes.

Eth moment fatidic siguec eth còp militar deth generau Franco - capitan

generau en Canàries - eth dia 18 de junhsèga, contra era Republica, que, maugrat tot, auie era autoritat legitima, recebuda enes urnes. Tot anèc fòrça rapid e es causes cambièren en pògues ores.

En aqueri moments eth bisbe Justí Guitart se trapaue ena Val d'Aran hèn era visita pastorau, començada eth dia 4 de junhsèga, entà acabar-a eth dia 19. Eth dia 18 dinaue ena rictoria de Vielha e s'assabente deth còp militar. Se li ditz que se'n vage tara Sèu aquera madeisha tarde, mès eth non credie ena gravetat d'aqueri moments. Per açò enes decretès de visita que signe enes parròquies arren ditz dera situacion politica. En sòn decret, signat eth 19 de junhsèga, non i a cap de referéncia; sonque ditz, e tanben enes auti decretès des parròquies, que valore eth trabalh des capelhans, sustot "en estos tiempos de laicismo e impiedad". Arren ditz deth perilh que s'apropaue maugrat qu'aqueri dies - eth 13 de junhsèga - auie sigut assassinat en Madrid eth cap dera oposicion Calvo Sotelo. Arregráís as autoritats era recebuda que li an dat, e en decret de Vielha dèishe constància de que lamente qu'es monges dera Sagrada Familia agen de marchar "por causas imperiosas que bien sabemos". Volie díder qu'aguesta marcha ère deguda a qu'en èster franceses non les deishauen exercir era ensenhança en Espanha. Promet qu'en mes de seteme vieràn monges dera Sagrada Familia d'Urgelh. Acabe eth decret damb aquestes paraules: "Exhortamos al Rdo.Sr. Cura Arcipreste a proseguir sin desmayo en las funciones de su sagrado ministerio, no obstante la difícil situación de los tiempos". Tot damb paraules fòrça moderades.

Eth dia 20, eth bisbe dèishe era Val d'Aran damb eth sòn secretari Mn. Piquer e ja en Artesa de Segre trape un contròltle revolucionari; lo dèishen passar en veir qu'ère eth prince d'Andòrra. En arribar ena Sèu li diden que se'n vage entà Andòrra; eth non volie deishar eth Bisbat, mès damb era idèa de qu'Andòrra ère tanben era sua diocèsi lo convencen. Eth madeish bisbe en ua carta qu'escriu ath rictor de Vielha Mn. Manuel Birbe li ditz coma anèren es darrèri moments: "Aunque la frontera está herméticamente cerrada, reconocieron todos los dirigentes que yo como príncipe de Andorra tenía derecho a pasar. Pero han negado la salida a mi secretario Dr. Piquer. Así he venido esta mañana en taxi, acompañándome dos individuos de policía y un

individuo del comité revolucionario (o lo que sea). En la frontera me han dejado todos y yo he continuado el viaje sólo con mi equipaje hasta Andorra la Vella, donde escribo”. Eth sòn secretari, pera montanha d’Arcabell, passe tà Andorra. Eth bisbe auie recebut un passapòrt facilitat per José Mª España, de Vielha, conselhèr de Governacion dera Generalitat, damb intervencion tanben de Ventura Gasol, conselhèr de Cultura. Eth bisbe non demorèc guaire dies en Andòrra ja qu’es anarquistes espanhòus se passejauen pes sòns carrèrs.

Ja eth dia 22, en Vilanòva de Meià, uns anarquistes pujadi d’Artesa de Segre, aucissen ath rictor quan aguest les daurís era pòrta dera rictoria.

Ena Val d’Aran es glèises contunhèren dubèrtes quauque dia. Atau en Arties eth dia de Sant Jaume - 25 de junhsèga, hèsta deth pòble - celèbrec encara era missa un capelhan qu’ère d’Arties: Mn. Enric Servat, vicari de Menarguens, que pasauè ues vacances en casa sua (eth sòn pair ère mèstre deth pòble). Eth rictor s’auie ja escapat. Es darrèrs dies de junhsèga se cremen totes es glèises. Se receben ordes des anarquistes qu’an prenut eth poder. Es alcaldes atemoridi les an de dar compliment, maugrat qu’era grana majoria des vesins deth pòble sagen de sauvar tot aquerò que pòden: imatges, orfebreria, crotzes e bandères. En lòc de portà’c tath huec, ac amagauen, mès an pòur pr’amor que s’èren sometudi a un registre e les trapauen quauquarren en casa, les podie arribar era mòrt. Es archius parroquiaus se sauvèren en bona part, ja que non èren ena glèisa. De fòrça detalhs de çò que passèc rèste escrita ua memòria: “Calvari des glèises”. Son rebrembes personaus o relacion de testimònis dirèctes des qu’ac viueren.

Eth dia 18 d’abriu de 1938 - Pasca -, damb era entrada der exèrcit nacionau, acabe era guèrra ena Val d’Aran. Es capelhans tornen der exili (sonque catorze des que i èren abans). Es glèises se daurissen de nau e se reabilite eth culte en miei d’ua grana praubesa. Eth nombre des capelhans en Bisbat auie restat escapçat. Cent onze d’eri sigueren fusilhadi, e quauqu’uns qu’èren ena Val d’Aran se n’anèren tà d’outes parròquies de dehòra. En tot eth país era guèrra acabèc er 1 d’abriu de 1939. Enes prumèri ans era situacion ère dificila: praubesa, escassetat de tot e tanben herides moraus.

Pendent es inicis dera guèrra, ena Val d'Aran, sigueren fuselhadi diuèrsi capelhans. Un capelhan de Tarragona, Mn. Tomàs Gibert, que sajaue d'escapar-se tà França, siguec detengut en Salardú per un comitè, e embarrat ena glèisa o en campanau, que hège de preson, e eth dia següent fusilhat ena pòrta deth cemèntèri de Salardú. Ua aute capelhan, rictor de Pònt de Claveròl, que viege per Caldes, damb un nebot sòn, siguec reconeishut en Arties coma capelhan, e detengudi es dus peth madeish comitè, e en portar-les tà Lhèida sigueren fusilhadi en Hostals de Montardit, pròp de Sòrt. Un gojat, Antòni Badia, que tanben s'escapau, siguec detengut en Vielha, li trapèren un Sant Crist; un viatge entregat ath madeish comitè la condemnèren e l'assassinèren en marrèc deth Ticolet, en pòrt dera Bonaigua; non se sap a on li dèren tèrra. Tanben Mn. Agusti Medan Talasach, de Les, casa Clara, rictor de Vilaplana, siguec fusilhat ena Sèu d'Urgelh, eth 22 de seteme de 1936, damb dus capelhans mès.

Es capelhans dera Val d'Aran poderen escapar-se toti pera montanha e dus pera frontèra: un d'Unha fòrça vielh e un aute, hèn-les a passar coma malauts. Sonque un capelhan, Mn. Manuel Estrada, rictor d'Orcau, restèc amagat, prumèr en bòsc e dempús e pendent dus iuèrns en humarau d'ua casa de Garòs a on i viuie ua fraia sua.

Acabada era guèrra ena Val d'Aran, eth 18 d'abriu de 1938, d'autes familhes aueren d'exiliar-se en França pera pòur des represalhes. Sigueren moments dificils entà desbrembar e perdonar.

Ei bon que rèste constància dera destruccion dera guèrra e de tant de patiment. Ena guèrra se perdec era major part der art o patrimòni des nòstes glèises, en cremar-se uns cent vint autars o retaules, e d'auti bens mòbles. Tot siguec cremat o panat. Se quauques causes se sauvèren siguec degut ath valor de fòrça persones qu'ac amaguèren, maugrat eth perilh qu'açò comportau entada eres s'èren descubèrtes. Eth santuari de Mijaran siguec volat damb era dinamita, qu'ère aqui depositada entath tunèl, eth madeish dia 18 d'abriu, darrèr dia dera guèrra, entàs quate dera tarde, quan dus revolucionaris s'escapauen entà França.

Entà acabar podem híger que tanpòc s'a pogut evitar que mès tard i age agut panatòris de pèces artistiques enes nòstes glèises. Atau: en Arties, Escunhau, Vilac, Aubèrt, Mont, Bossòst (en aguesta recuperadi tres frontaus d'autar); de tot açò, ne rèste quauqua constància enes archius.

Acabem damb aqueres paraules que didec eth Papa Pius XII pendent era Guèrra Mondiau: “Tot se pèrd damb era guèrra, tot se guanhe damb era patz”.

Fig. 18: Glèisa de Sta. Maria d'Arties. An 2006. Autora: Ainhoa

De 1938 a 2000

Era guèrra de 1936 siguec ua herida dubèrta en çò espirituaü e en çò materiaü. Pendent era guèrra restèc silenciada tota referéncia publica ath hèt religiós; tot signe extèrn cristian auie d'èster desbrembat. Era gent restèc mercada per tot açò, e parlar de dretes e de quèrres hège mau. Demorem qu'eth temps ac age anat esborrant dera memòria.

Deuem híger qu'en mes d'octobre der an 1944 auèc lòc era invasion des maquis ena Val d'Aran. Agustèi èren antics combatents ena Guèrra Civiü espanhòla, exiliadi en França er an 1939, a on fòrça d'eri se juntèren ara resisténcia francesa contra Alemanha. Acabada era Guèrra Mondiaü, e armadi qu'èren, voleren cambiar eth règim que i auie ena Espanha franquista; centenats d'eri entren pes Pirenèus, en tot demorar que, damb era sua preséncia, era gent se metesse ath sòn costat; mès era gent ère cansada dera guèrra passada. Era Val d'Aran siguec ocupada pes maquis vencent era pòga resisténcia qu'era Guardia Civiü podie hèr-les; atau en Les, Bossòst e Es Bòrdes, a on i auèc mòrts e se cremèren cases. Non poderen entrar en Salardú a on era Guardia Civiü les plantèc cara, ne en Vielha a on i auie tanben un destacament de soldats. I auèc mòrts enes dus costats. Era Glèisa non siguec molestada; mèslèu era prumèra visita que hègen es maquis ère ath rictor, en tot dider-li que podie seguir era sua activitat.

Aguesta ocupacion durèc pògui dies - deth 4 ath 18 d'octobre - ja qu'en entrar er exercit espanhòu en Aran, es maquis reciben era orde de retirar-se dera Val d'Aran.

Es capelhans, ena Val d'Aran, dempús dera Pasca de 1938, retornen der exili e daurissen es glèises de nau ath culte e sagen de dar-les ua cèrta dignitat. Quauqu'ues receberen gratuïtament ornamentals que viegen der estrangèr. Er an 1940 morís eth bisbe Justi Guitatrt, e er an 1943 ei nomentat coma bisbe d'Urgelh, Ramon Iglesias Navarri, que des ans 1915 a 1918 auie estat vicari de Vielha, damb un brèu temps en Bossòst. Ac rebrembarà enes sues visites pastoraus ara Val d'Aran, que hec es ans: 1949, 1955, 1962 e 1968. Agustes visites arribauen a totes es parròquies pendent tot un mes. Auien un sentit

hestiu, damb preparacion d'arcs de benvenguda ena entrada deth pòble, salutacion der alcalde e un petit vèrs d'un mainatge e ua procession enquiara glèisa a on se receberie eth sacrament dera confirmacion. Eth bisbe Ramon, coma coneishedor dera vida deth camp, damb es sòs predics adequadi ar interès des fidèus, ère escotat damb ganes.

Coma lhèute de vida cristiana, eth mes d'abriu de 1951, aueren lòc ues missions populares en totes es parròquies. Sies missionèrs cordimarians, se heren presents en toti es pòbles damb ua assisténcia de fidèus, qu'en aqueri moments ère nauta. Acabauen es missions damb un acte finau pròpri, ua processon dehòra deth pòble entà plaçar ua crotz coma rebrembe d'aqueri dies de gràcia; ua crotz de husta qu'eth pas deth temps dempús a esborrat, mès en Marcatosa podem veir encara es crotzes de hèr que placèren. En Vielha siguec plaçada ena pèira hicada de Mijaran, que dempús siguec trèta en non èster eth lòc mès adequat e sauvada ara en pòrge laterau dera glèisa.

Tanben eth madeish an 1951, auec lòc era peregrinacion dera imatge dera Mair de Diu de Fàtima per tot eth Bisbat. Visitèc era Val d'Aran pendent eth mes de junh, hènt-se presenta en totes es parròquies pendent un dia o ues ores. Se dèc fòrça solemnitat ad aguesta visita, portant era imatge en processon e entronizant-la en totes es glèises, damb un predic a cargue deth mossen que l'acompanhaue, Antoni Naudí. Sigueren moments de fervor e d'amor de toti es fidèus ara Mair de Diu, moments de sentiments religiosi que sigueren rebrembadi.

Er an 1955, damb motiu e preparacion dera Visita pastorau deth bisbe, aueren lòc de nau en tota era Val es missions, predicades pes jesuïtes. Eth fervor dera Mission portèc a un acte fòrça concorregut en santuari dera Artiga de Lin, eth 19 de junh, dia dera romeria. S'i convidèren es parròquies des de Canejan enquia Vielha. Eth Sr. bisbe, que començaue aguest dia era sua visita pastorau, s'i hèc present. Aguesta peregrinacion auie coma motiu er An Marian, que s'auie celebrat er an anterior en tot eth mon catolic, coma centenari dera proclamacion deth dògma dera Immaculada. I auec assisténcia de fòrça fidèus, damb es sues crotzes e estandards.

Cau deishar memòria deth hèt qu'auèc lòc ena dusau mitat deth s. XX. Cap ar an 1943 e següents i auèc ua grana immigracion ena Val d'Aran, damb motiu deth bastiment des grani sauts d'aigua entà trèir-ne energia electrica. S'a començaments de sègle era Val d'Aran auie perdut ua bona part dera sua poblacion damb era emigracion entà França, d'ençà de 1943 recupèrè ua part deth sòn poblament, damb era gent arribada de diuèrsi lòcs d'Espanha, sus tot d'Andalòsia, damb Almeria e Múrcia deuant, e tanben de Galícia.

Aguesta immigracion siguec presenta ena Val d'Aran enquiàs ans seishanta en acabar-se es trabalhs, mès ua part d'aquera demorèc ja ena Val d'Aran. Sigueren uns mil cinc cents obrèrs, fòrça d'eri damb es sues familhes, qu'ocupèren aqueres cases qu'auien restat vuedes, quan familhes araneses auien emigrat entà França, hège 50 ans.

Ena prumèra immigracion - a principis dera decada des quaranta - vengueren un grop d'obrèrs damb preparacion tecnica, que procedien dera Val de Capdelha, a on s'acabèren es trabalhs des centraus electrices. Anotam açò ja qu'aguesti obrèrs viegen de familhes damb ua vida cristiana bona e per açò se senteren propèrs as parròquies dera Val, sustot en Vielha, collaborant ena pastorau dera parròquia o ena vida religiosa, corau, hèstes, actes culturaus, etc.

Era grana preséncia obrèra portèc un cambi. Se comencèc alavetz a emplegar era lengua castelhana enes celebracions dera Glèisa; totemp s'auie emplegat eth catalan, mès enlà deth latin present ena missa, e enes sacraments. Aguest cambi e aguesta preséncia castelhana non ère un destorb entar aranés, qu'es natus dera Val parlauen ena sua vida vidanta. Es capelhans acuelheren aquera massa obrèra ena catequèsia e ena Glèisa e mès tard en acabar-se es trabalhs s'anèc recuperant eth catalan e dempús er aranés. Celebrat eth Concili Vatican II, er an 1965, s'avalèren es lengues pròpies de cada país e tanben en Aran se comencèc a emplegar er aranés, maugrat que'eth torisme que venguec, sustot en iuèrn damb er esquí, hège a emplegar tanben d'autes lengües enes pòbles mès grani.

Tàs aranesi, en aqueri moments, passada era guèrra damb era sua praubesa e

privacions, era abundància de trabalh que i auèc damb es centraus electricas evitèc ua dusau emigracion, coma passèc en comarques propèras, Palhars sustot, a on emigrèren entà Barcelona deishant es pòbles vuets. Ena Val d'Aran un noranta per cent des familhas completauen eth trabalh des camps damb un jornau ena empresa electrica; açò portèc un benèster ena longa pòstguèrra. Era frontèra damb França siguec barrada pendent e dempús dera Guèrra Mondiau, era comunicacion ère nulla.

Arribèc en aqueri moments, enes parròquies, 1955, era preséncia de capelhans joeni qu'auien hèt es sòns estudis dempús de daurir-se de nau eth seminari. Serviren coma vicaris enes parròquies de Bossòst, Les, Vielha e Arties. Non podem parlar en aqueri moments d'un mon secularizat. Fòrça d'eri, tanben es joeni, se sentien motivadi a ua cèrta practica religiosa, maugrat qu'ena Val d'Aran non siguesse massa nauta. Eth nombre de capelhans s'anaue redusint; se dempús dera guèrra eren catorze, enes ans 1970 non èren sonque sèt, mès suficients entara pastorau e eth servcici qu'es fidèus auien de besonh.

Er an 1965 acabe eth Concili Vatican II, que portèc cambis importants ena vida dera Glèisa, entre eri era reforma liturgica damb era qué poirà utilizar-se es lengües pròpies de cada pòble, deishant eth latin, qu'ère era lengua dera liturgia. Tanben en Aran se sentec eth besonh de préner er aranés, e ena decada des ans 1970 se comencèc a emplegar ena missa e enes sacraments, e s'amièc endeuant eth revirar ar aranés eth missau d'autar, es leccionaris, e es libres sacrametaus, maugrat qu'en aqueri moments era escritura der aranés non ère normativizada. Un *Petit Missau aranés* siguec publicat er an 1978, damb gramatica non actualizada, qu'ac siguec mès tard damb eth nau Conselh Generau e damb era Generalitat de Catalonha. Es aranesi reciben damb gòi era reforma e er aranés se vierà emplegant en fòrça celebracions, maugrat que non tostemp serà possible, degut ara grana preséncia de gent que visite era Val, e per açò enes pòbles mès grani non se poirà deishar eth catalan o eth castelhan.

Er arquevesque Joan Martí ven dempús de Ramon Iglesias, er an 1971 e harà era visita pastorau ara Val d'Aran es ans 1972 e 1979. En acabar era visita der an 1974, an jubilar dera Redempcion, i auèc un acte solemne en Mijaran,

encara en roïnes, eth 10 d'octobre, damb assisténcia de diuèrses parròquies dera Val damb es sues crotzes e bandères. Tanben en aguest an jubilar se potencièc en grana manèra era peregrinacion tà Montgarri, eth dus de junhsèga, damb crotzes, bandères e fòrça persones, que senhalèc un moment ena memòria populara.

Dempús, es visites der arquevesque seràn annaus entà confirmar es mainatges e mainades, hènt un solet grop de tota era Val d'Aran, celebracion hèta enes diuèrses glèises mès granes; dempús se haran en Vielha e mès tard en nau santuari de Mijaran. Aguestes visites se realizaràn pendent ua dimenjada, ena tardor, e visitarà tres o quate petites parròquies, pensant visitar-les totes en un termini de sèt ans. Mès es pòbles petits restèren desbrembadi.

Er an 1971 ena Val d'Aran i auie sèt capelhans. En 21 parròquies s'i celebraue era missa es dimenges, damb ua assisténcia d'un 25% de fidèus. Ena ensenhança privada i auie ueit Germans dera Salle e onze Germanes dera Sda. Família, en Les e Vielha, ua d'eres servint en espitau.

21. ERA GLÈISA DETH S. XXI EN ARAN

D'ençà der an 2001, er arquevesque Joan Enric Vives e Sicília, prumèr coma bisbe coadjutor e ja er an 2003 coma bisbe titular, amie endeuant era pastorau des nòstes parròquies. Era sua preséncia en Aran serà soentejada toti es ans, mès enlà de çò pròpri d'ua visita pastorau. Diuèrses celebracions religioses, culturaus e sociuas an motivat era sua preséncia e apropament as fidèus. Es capelhans s'an redusit ath maxim, non compdant sonque damb tres er an 2007, dempús que venguesse tà Vielha un nau rictor e archiprèste, Mn. Pèrè Balagué.

Era fe e era vida cristiana, tostep, coma ac auem vist enes capítols precedents, s'expressaue e s'emparave en uns abits sociaus que li hègen de coishin. Mès ara, d'ençà d'uns ans, tot s'a anat voludant e es puntaus d'emparança s'ahloishen rapidament.

Eth tipe de vida sociau o de relacion enes pòbles petits a cambiat en grana manèra. Ara, era relacion se cerque en bona part dehòra deth pòble; açò incidirà tamben ena practica cristiana entad aqueri que volguen cuedar era sua fe, que non serà ja sonque enes pòbles petits senon dehòra d'eri, ei a d'ider, era sua parròquia serà ua comunitat mès ampla.

Podem hèr era següenta analisi: sabem, e quauqu'uns encara auem vist, coma ère era vida des nòsti pòbles. Aguesti, maugrat qu'èren petits, auien e gaudien d'ua vida pròpria: damb era sua escòla, eth petit comèrç, era tauèrna, eth lauader, eth banc ena plaça a on se seiguien es vesins e vesies entà parlar, es trabalhs en comun o vediaus, aqueth anar e vier pes carrèrs e pes camins de camps e montanhes, e, en miei de tot açò, que convidaue a ues paraules de salutacion, i auie era glèisa, eth sòn campanau, damb eth relòtge e es campanes, que cada un sentie coma sòn, e ère eth lòc a on se trapauen es dimenges e soentejades hèstes der an, e a on sabien qu'auien ua cagira o un lòc reservat entà cada un. Un mon deth tot diferent ath d'aué en dia, damb carrèrs e camins a on non passe degun de coneishut, ne se sè cap vesin o vesia ena plaça, e non i a lòcs entà trapar-se; eth pòble non ei sonque un lòc entà passar era net. Abans en cada pòble i auie un capelhan qu'acompanhaue era vida

religiosa e cristiana dera gent, ara es madeishes glèises son barrades. Vedom fòrça cases, de dusau residència, mès tanben son barrades.

Non podem acabar sense recuèlher quauqui aspèctes dera Glèisa d'aué ena Val d'Aran. Eth torisme, eth d'ostiu d'ençà des ans 1930, e sustot eth der iuèrn, d'ençà des ans 1960, damb er esquí, demane un servici pastorau en quauques parròquies, ja que fòrça des que mos visiten son practicants dera sua fe. Cau díder qu'era practica dera sua fe a estat ua ajuda e un exemple entàs cristians deth país, qu'ac receben damb empatia, maugrat non vage mès enlà d'un servici que dam; era sua comunitat cristiana ei ua auta en sòn lòc d'origina.

En Baquèira, damb es aportacions des sòns fidèus, s'auèc de bastir ua glèisa grana entara celebracion deth culte es dissabtes pendent er iuèrn. Era glèisa de Vielha ère insufisenta en quauqui moments der an. Per açò er arquevesque Joan Martí prebotgèc amiar endeuant era construccion d'un nau temple gran en Mijaran, benedit er an 1999. Era manca de capelhans non permet hè'i culte soent. Ath madeish temps que s'anaue bastint eth nau santuari s'amièc a tèrme ua òbra solidària construïnt ua naua escola, tà 120 mainatges, ena perifèria dera ciutat de Dakar, Senegal, escola confiada as PP. Escolapis.

Fig. 19: Glèisa de Nòsta Senhora des Nhèus de Baquèira

Arreconeishem qu'eth torista practicant non incidís ena vida diària dera fe des fidèus d'Aran, eth demane sonque un servici, que cada parròquia sage de balhar, mès auem de díder qu'era sua preséncia ei ua riquesa umana e espirituaua entà toti, e es fidèus i trapen un testimoniatge de fe.

Es capelhans s'an redusit, coma auem dit; eth nombre d'abitants de hèt ena Val non ei naut, damb fòrça glèises o lòcs de culte; per açò cau concentrar aguest culte en quaquas parròquies; es madeishi fidèus se'n dan compde qu'an d'unir-se a ua auta comunitat mès ampla dehòra deth sòn pòble. Aué en dia aguesta concentracion pòt èster facilitada peth mèdi de transpòrt public o privat. Ua Glèisa damb pògui capelhans deisharà d'èster clericau e es laïcs anaràn ocupant en era lòcs de responsabilitat, de direccion e de mès compromís. Se van introdusint es Conselhs de pastorau, d'economia, de caritats, de catèquesi, de liturgia, etc. Son inicis d'ua reforma mès importanta qu'aurà de hèr-se realitat en toti aqueri lòcs e en aqueres òbres enes qué es capelhans non poiràn arténher e qu'es laïcs òmes e hemnes auràn d'assumir e dirigir.

Auem un gran patrimoní artistic enes nòstes glèises, maugrat era destrucccion der an 1936. Enes ans que seguiren ara guèrra de 1936 non siguec facil mantier-lo. Èren moments de penúria, non toti es ajuntaments aufrien o podien ajudar. Aué en dia eth Conselh Generau d'Aran, damb era sua reinstauracion er an 1991, a estat sensible ara riquesa culturau e istorica des nòstes glèises, e a ajudat en grana manèra, sustot en aqueres parròquies que non auien mèdis entà acométer òbres importants de conservacion.

Mos trobam aué en un mon secularizat; ara i a familhes d'immigracion ena Val, de religion non cristiana; se conviu damb, ortodòxes, evangelics, musulmans... D'auti non an mantengut es laci damb era fe e non batien es sòns hillhs. Es naturaus deth país mantien en bona part era fe cristiana, maugrat qu'era practica religiosa non sigue nauta; totun vòlen e desiren entàs sòns hillhs er accés ara fe, mejançant era recepcion des sacraments dera iniciacion cristiana e vòlen que siguen ensenhadi en era.

Dempús d'auer seguit era istòria dera Glèisa en Aran mos dam compde de qu'aguesta a estat junhuda damb era vida sociau, culturau, ludica des pòbles, enes moments de patz e enes moments de guèrra, constatant que i auie ua implicacion mutuau en tot aquerò que comportaue er interès des sòns abitants. Aué tanben era Glèisa a de seguir hèn camin en tot aquerò qu'afècte era vida e era istòria des pòbles, mès d'ua forma diferenta; ei a díder, auem de deishar ara societat civila es assumptes temporaus; era mission dera Glèisa serà, sustot, anunciar er evangèli entà toti aqueri que lo volguen recéber, messatge totemp nau, anonciant eth Dieu de Jesucrist, qu'ei Pair e esperança de sauvacion dejà en aquest mon. Atau era Glèisa seguirà hèn un long camin damb es nòsti pòbles d'Aran.

22. BIBLIOGRAFIA

Chanoine Jean Contrasty. *“Les évêques de Comminges”*. Sirius. Editions 1940

Serge Brunet. *“La Vie, La Mort, La Foi”*. Pyrè Graf. 2001

Serge Brunet. *“Relation de la misión des Pyrénées”*. Paris CTHS, 2008

Jusèp Amiell. *“Istòria dera Glèisa en Aran”* Larkos, 2016

Reglá Campistol. *“La Corona de Aragón y la frontera pirenaica”* Orbe, 1951

Joan Misser. *“Un largo retiro en Montserrat”*. Separata de Nova et Vetera

Saturnino Gallego. *“Sembraron con amor”*. “La Salle”. Centenario. 1978

Bulletin Oficiau Bisbat d'Urgelh. 1853-2015

Libre d'Actes Conselh Generau d'Aran.

Archiu M. Calzado. Les, *“Documents: Archiu, bisbat de Toledo”*.

Archius des parròquies der archiprestat d'Aran.